DAADKRACHT

Gemeente Bergen op Zoom
I21-124205
Reg. datum: 29/11/2021

Gemeente Bergen op Zoom
t.a.v. de Griffier
Postbus 35
4600 AA Bergen op Zoom

Onderwerp:

Nationaal Raadsledenonderzoek 2021

Nijmegen, 25 november 2021

Geachte griffier,

Hierbij biedt Daadkracht u en alle raadsleden in uw gemeente het rapport van het Nationaal Raadsledenonderzoek 2021 aan. Dit is de zevende meting sinds de start van het trendonderzoek in 2007 en geeft inzicht in de tijdsbesteding en werkzaamheden van gemeenteraadsleden in Nederland. Daadkracht heeft dit onderzoek uitgevoerd in samenwerking met de Nederlandse Vereniging voor Raadsleden.

Meer informatie over het Nationaal Raadsledenonderzoek vindt u op **www.nationaalraadsledenonderzoek.nl**. Daar kunt u ook het onderzoeksrapport en de bijlagen downloaden. Heeft u vragen over het Nationaal Raadsledenonderzoek? Neemt u dan contact op met ons via 024 - 344 6288 of mail naar **info@daadkracht.nl**.

Daadkracht wenst u en alle raadsleden veel leesplezier toe en hoopt u met het onderzoek nog diepgaander inzicht te bieden in de tijdsbesteding van gemeenteraadsleden.

Met vriendelijke groet,

drs. Bart-Jan Flos,
Directeur-oprichter Daadkracht

Daadkracht
Postbus 6635
6503 GC Nijmegen
024 3446288
info@daadkracht.nl
@Daadkrachtmedia
www.daadkracht.nl
KVK 27183460
BTW NL815690472B01
IBAN NL12RABO0373603681
Alg. Voorw. Gedeponeerd bij KvK

NATIONAAL **RAADSLEDEN ONDERZOEK** 2021

ZEVENDE **TRENDONDERZOEK** NAAR DE TIJDSBESTEDING EN WERKZAAMHEDEN **VAN GEMEENTERAADSLEDEN**

DAADKRACHT.

DAADKRACHT.

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING

1.1 Doel van het Nationaal Raadsledenonderzoek 4
1.2 Trendonderzoek 4
1.3 Huidige editie van het Nationaal Raadsledenonderzoek 4
1.4 Vraagstelling 4
1.5 Onderzoeksvragen 5
1.6 Leeswijzer 5

2. ONDERZOEKSMETHODEN

2.1 Methoden van dataverzameling 6
2.2 Respons 6
2.3 Representativiteit 7
2.4 Conclusie 7

3. TIJDSBESTEDING RAADSLEDEN

3.1 Gemiddelde tijdsbesteding 10
3.2 Tijdsbesteding naar gemeentegrootte 10
3.3 Tijdsbesteding naar rol 11
3.4 Tijdsbesteding naar baan en/of opleiding 11
3.5 Tijdsbesteding naar functie in de raad 12
3.6 Tevredenheid over de totale tijdsbesteding 12
3.7 Raadslid als fulltime functie 15
3.8 Conclusie 15

4. BESTUURLIJKE EN VOLKSVERTEGENWOORDIGENDE WERKZAAMHEDEN

4.1 Tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende werkzaamheden 18
4.2 Tevredenheid tijdsverdeling bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken 20
4.3 Tevredenheid over de tijdsverdeling bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken naar gemeentegrootte 20
4.4 Conclusie 20

5. HONORERING

5.1 Vergoeding 22

5.2 Uurtarief 22

5.3 Tevredenheid over de vergoeding 22

5.4 Tevredenheid over de vergoeding naar gemeentegrootte 24

5.5 Tevredenheid over de vergoeding naar tijdsbesteding 24

5.6 Conclusie 25

6. STOPREDENEN

6.1 Herverkiesbaar? 26

6.2 Stoppende raadsleden in verhouding tot gemeentegrootte 26

6.3 Stoppende raadsleden in verhouding tot uren per week en tevredenheid 26

6.4 Nevenfuncties stoppende raadsleden 27

6.5 Stoppende raadsleden in verhouding tot de tevredenheid tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken 28

6.6 Stoppende raadsleden in verhouding tot de vergoeding 28

6.7 Belangrijkste stopredenen 29

6.8 Beleving verschillende onderdelen van het raadswerk 29

6.9 Conclusie 31

7. CONCLUSIES

7.1 Tijdsbesteding 32

7.2 Tijdsverdeling bestuurlijke en volksvertegenwoordigende werkzaamheden 32

7.3 Honorering 33

7.4 Stopredenen 34

7.5 Eindconclusie 34

DAADKRACHT.

01 INLEIDING

Sinds de invoering van de Wet dualisering gemeentebestuur in 2002 is de tijdsbesteding en honorering van gemeenteraadsleden een veelbesproken onderwerp. Om de volksvertegenwoordigende rol te versterken, heeft de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur in 2004 tussentijds onderzoek gedaan naar de werking van het duale bestel. Zij constateerde dat het doel van de dualisering nog niet behaald was en dat raadsleden nog te veel tijd besteden aan vergaderen en het lezen van stukken. De Stuurgroep heeft vervolgens de aanbeveling gedaan dat raadsleden minimaal 50% van hun raadstijd aan volksvertegenwoordigende taken besteden. Dit onderzoek besteedt zowel aandacht aan deze aanbeveling als de daadwerkelijke tijdsbesteding en honorering van raadsleden in Nederland.

1.1 DOEL VAN HET NATIONAAL RAADSLEDENONDERZOEK

Het doel van het Nationaal Raadsledenonderzoek is het meten van de gemiddelde tijdsbesteding van gemeenteraadsleden aan bestuurlijke en volksvertegenwoordigende activiteiten door de jaren heen en het in kaart brengen van de vergoeding die raadsleden voor deze activiteiten ontvangen. Daadkracht voert het onderzoek periodiek uit, waardoor het mogelijk is trends inzichtelijk te maken.

1.2 TRENDONDERZOEK

In 2007 is Daadkracht het trendonderzoek naar de tijdsbesteding van raadsleden gestart met een nulmeting. In 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019 is het onderzoek opnieuw uitgevoerd. De tijdsbesteding van raadsleden vertoont sinds de start lichte schommelingen, maar is nog niet in de buurt gekomen van de aanbeveling van de Stuurgroep om tenminste 50% van de tijd aan volksvertegenwoordigende activiteiten te besteden.

1.3 HUIDIGE EDITIE VAN HET NATIONAAL RAADSLEDENONDERZOEK

Dit is de zevende editie van het Nationaal Raadsledenonderzoek. De resultaten van het onderzoek leiden tot een gedetailleerde beschrijving van de invulling van het Nederlandse raadslidmaatschap anno 2021. De onderzoekers zetten de resultaten van de meting af tegen de metingen uit 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019.
In deze editie is er speciale aandacht voor de redenen waarom raadsleden stoppen met het raadswerk. Door de Nederlandse Vereniging voor Raadsladen is geconstateerd dat elke raadsperiode ongeveer 40% van de raadsleden vervangen wordt. Een deel van de raadsleden wordt na elke periode vervangen als gevolg van de verkiezingsuitslag. De vraag is of, in het licht van de continuïteit van het gemeentebestuur, hiermee de 40% verklaard wordt van raadsleden die stopt. In dit onderzoek wordt daarom nader ingegaan op de vraag wat de redenen zijn om te stoppen als raadslid.

1.4 VRAAGSTELLING

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal:

In hoeverre komt de tijdsbesteding van raadsleden overeen met de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur om tenminste de helft van hun raadstijd aan volksvertegenwoordigende taken te besteden, welke vergoeding ontvangen gemeenteraadsleden voor het raadswerk in 2021, vergeleken met de voorgaande trendstudies en welke redenen voeren raadsleden aan om te stoppen met hun raadswerk?

1.5 ONDERZOEKSVRAGEN

De vraagstelling van dit onderzoek is geconcretiseerd naar de volgende onderzoeksvragen:

1. *Wat is de tijdsbesteding van gemeenteraadsleden in Nederland aan raadswerk in 2021 en in hoeverre verschilt deze van de tijdsbesteding in 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?*
2. *Wat is de tijdsbesteding aan volksvertegenwoordigende en bestuurlijke activiteiten voor raadswerk in Nederland in 2021, hoe verhoudt dit zich tot de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur en in hoeverre verschilt de tijdsbesteding aan deze werkzaamheden ten opzichte van 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?*
3. *Welke vergoeding ontvangen gemeenteraadsleden in Nederland voor het raadswerk in 2021 en in hoeverre verschilt deze van de vergoeding in 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?*
4. *Wat zijn de belangrijkste redenen voor raadsleden om te stoppen met het raadswerk?*

1.6 LEESWIJZER

In hoofdstuk 2 worden eerst de gebruikte onderzoeksmethoden toegelicht. Daarna worden in volgorde van de onderzoeksvragen achtereenvolgens de tijdbesteding, werkzaamheden, honorering van gemeenteraadsleden en de stopredenen behandeld. Hierbij worden onder andere de verschillen in tijdsbesteding en verdeling van werkzaamheden tussen gemeenten en provincies besproken. In hoofdstuk 7 komen de conclusies van het onderzoek aan bod. De analyses in dit rapport zijn deels uitgewerkt in relatieve cijfers. Dit betekent dat de tijdsbesteding aan diverse activiteiten in percentages is weergegeven. Tenzij anders staat aangegeven, gaat het over de relatieve cijfers omtrent raadsleden. De procentuele verschillen tussen 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019 zijn in dit rapport telkens als het absolute verschil tussen de betreffende percentages uitgedrukt. Bijvoorbeeld: als een bepaalde activiteit in 2019 10% en in 2021 15% van de totale tijdsbesteding in beslag neemt, staat dit vermeld als een toename van 5% ten opzichte van 2019. Dit onderzoeksrapport en de bijbehorende bijlagen zijn digitaal te verkrijgen op www.nationaalraadsledenonderzoek.nl.

Deze onderzoeksrapportage en de bijbehorende bijlagen zijn digitaal te verkrijgen op **www.nationaalraadsledenonderzoek.nl**

DAADKRACHT.

02 ONDERZOEKS-METHODEN

2.1 METHODEN VAN DATAVERZAMELING

Het Nationaal Raadsledenonderzoek 2021 is opgezet door middel van meerdere onderzoeksmethoden.

LITERATUURONDERZOEK

Als start van het onderzoek is literatuuronderzoek uitgevoerd. Daarbij zijn onder meer de vorige edities van het Nationaal Raadsledenonderzoek geraadpleegd. Informatie van overheid.nl is ingewonnen om de hoogte van de vergoeding voor raadswerk vast te stellen. Verder is voor onderzoeksvraag 4 wetenschappelijke literatuur geraadpleegd.

ONLINE ONDERZOEK

De informatie die is gebruikt om raadsleden aan te schrijven voor de webenquête is verzameld op gemeentelijke websites. Van deze websites zijn gegevens zoals naam, geslacht, partij, functie (regulier raadslid of fractievoorzitter), raadspositie (coalitie of oppositie) en het e-mailadres verzameld. Indien deze informatie niet beschikbaar was op de website van de gemeente, zijn de websites van de betreffende politieke partijen geraadpleegd. Alle raadsleden met een openbaar e-mailadres zijn uitgenodigd voor het onderzoek, met uitzondering van een deel van de raadsleden van wie bekend was dat zij geen deel wilden nemen aan het onderzoek. Van de meting uitgesloten zijn de 'bijzondere' gemeenten (de BES-eilanden: Bonaire, Sint Eustatius en Saba).

WEBENQUÊTE

Op basis van de informatie uit het literatuuronderzoek, voorgaande edities van het Nationaal Raadsledenonderzoek en maatschappelijke ontwikkelingen is een webenquête opgesteld. Uiteindelijk zijn 8.554 raadsleden uitgenodigd voor deelname aan het onderzoek, dit is 99,6% van de totale onderzoekspopulatie van 8590. De overige raadsleden bleken niet bereikbaar op hun e-mailadres, bijvoorbeeld door een verlopen e-mailadres of een vol Postvak IN. De software achter de webenquête is ontwikkeld door Parantion, een partner van Daadkracht, en is bekend onder de naam Easion Survey.

2.2 RESPONS

In totaal hebben 799 raadsleden deelgenomen aan het onderzoek. Er zijn 8.554 raadsleden uitgenodigd, waarmee de respons op 9,34% ligt. 8,17% van de raadsleden (699) heeft de vragenlijst volledig ingevuld, 1,17% van de raadsleden (100) heeft de vragenlijst gedeeltelijk ingevuld. Omdat sommige raadsleden de vragenlijst gedeeltelijk hebben ingevuld, verschilt het aantal valide respondenten per vraag. Dit is in de figuren te zien aan de N-waarde.

→ 2.3 REPRESENTATIVITEIT

GESLACHT

De eerste representativiteitstoets is de man/vrouw verhouding. De totale populatie van raadsleden bestaat uit 68,9% (5894) mannen en 31,1% vrouwen (2660). De respons van het onderzoek is 69,1% mannen (552) tegen 30,9% vrouwen (247). Middels een Chi-kwadraat toets is vastgesteld dat er geen significant verschil bestaat tussen de frequentieverdeling op basis van geslacht tussen de respondenten van het onderzoek en de totale onderzoekspopulatie. Mannelijke en vrouwelijke raadsleden zijn naar verhouding vertegenwoordigd in het onderzoek.

FUNCTIE

De tweede verdeling die belangrijk is voor de representativiteit is de verdeling tussen fractievoorzitters en 'reguliere' raadsleden. De totale populatie van raadsleden bestaat uit 32,8% (2806) fractievoorzitters en 67,2% (5748) 'reguliere' raadsleden. De respons van het onderzoek is 33,3% fractievoorzitters (266) tegen 66,7% 'reguliere' raadsleden (533). De enquête is door relatief meer fractievoorzitters ingevuld. Dit verschil is echter niet significant dus blijft de representativiteit van het onderzoek gewaarborgd.

POSITIE IN DE RAAD

De derde toets van representativiteit is de verdeling tussen coalitie- en oppositieraadsleden. De totale populatie van raadsleden bestaat uit 61,2% raadsleden van de coalitie (5234) tegenover 38,8% raadsleden van de oppositie (3320). De respons van het onderzoek is 59,7% coalitieraadsleden (477) tegen 40,3% oppositieraadsleden (322). De enquête is door relatief meer coalitieraadsleden ingevuld. Ook dit verschil is niet significant, waardoor de representativiteit van het onderzoek gewaarborgd blijft.

POLITIEKE PARTIJ

Als vierde is er gekeken naar de verdeling van partijen van de respondenten. De VVD is in dit onderzoek ondervertegenwoordigd met 2,0%. Verder zijn de SP en SGP beide ondervertegenwoordigd met 1,1%. Verder zijn D66 (1,5%), de ChristenUnie (1,4%) en lokalen (1,3%) oververtegenwoordigd. Alle overige verschillen zijn kleiner dan 1%. De verdeling van raadsleden tussen partijen is vervolgens getoetst met de Chi-kwadraat toets. Daaruit blijkt dat deze verdeling representatief is voor de gehele populatie van raadsleden.

PROVINCIE

Naast partij is er ook gekeken naar de verdeling van respondenten over de provincies. De provincie Zuid-Holland is in de respons relatief het meest ondervertegenwoordigd met -1,6%. Verder zijn de verschillen bij de provincies Drenthe (+1,5%), Overijssel (+1,3%) en Groningen (+1,1%) het meest afwijkend van de realiteit. De verschillen tussen de werkelijke populatie en de respondenten van het onderzoek zijn in alle andere provincies kleiner dan 1,0%. Met de Chi-kwadraat toets blijkt ook dat de representativiteit niet in het geding komt door de verdeling van respondenten over de provincies.

GEMEENTEGROOTTE

De laatste representativiteitstoets is gemaakt naar de categorieën van gemeentegrootte. Van de zes categorieën zijn er twee oververtegenwoordigd in het onderzoek, en een aantal zijn ondervertegenwoordigd. Raadsleden in gemeenten van 15.001 tot 30.000 inwoners zijn met +3,7% oververtegenwoordigd. Verder zijn de categorieën 30.001 tot 50.000 en 100.001 tot 150.000 met respectievelijk -1,3% en -1,5% ondervertegenwoordigd. Voor de vier andere categorieën zijn de verschillen 0,5% of kleiner. Met de Chi-kwadraat toets is bepaald dat de representativiteit niet in het geding komt door de verdeling van respondenten over de gemeentegrootte.

→ 2.4 CONCLUSIE

De respons van het Nationaal Raadsledenonderzoek is

9,34%, met 799 respondenten uit 8554 genodigden. De representativiteit van het onderzoek is getoetst op basis van verschillende verdelingen, namelijk man en vrouw, functie, coalitie en oppositie, politieke partij, provincie en gemeentegrootte. De resultaten van deze toetsen van representativiteit zijn positief en dus zijn de resultaten van dit onderzoek representatief voor de gehele populatie van raadsleden in Nederland.

DE RESULTATEN **VAN DEZE TOETSEN** VAN REPRESENTATIVITEIT ZIJN **POSITIEF** EN DUS ZIJN DE RESULTATEN VAN DIT ONDERZOEK **REPRESENTATIEF VOOR DE GEHELE POPULATIE VAN RAADSLEDEN** IN **NEDERLAND**.

DAADKRACHT.

03 TIJDS-BESTEDING

Dit hoofdstuk staat in het teken van de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag:
'Wat is de tijdsbesteding van gemeenteraadsleden in Nederland aan het raadswerk in 2021 en in hoeverre verschilt deze van de tijdsbesteding in 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019'?
Na de algemene tijdsbesteding komt een nadere analyse van de tijdsbesteding naar voren en is de tevredenheid van raadsleden over de tijdsbesteding aan het raadswerk bepaald.

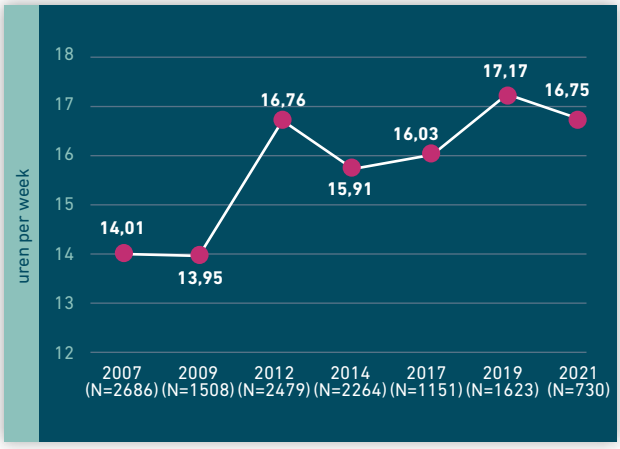

Figuur 1: Gemiddelde tijdsbesteding van raadsleden in uren per week (2007-2021)

3.1 GEMIDDELDE TIJDSBESTEDING

Het raadslidmaatschap van Nederlandse raadsleden kost hen in 2021 gemiddeld 16,75 uur per week. Dit is een lichte daling van 0,42 uur per week ten opzichte van 2019. In figuur 1 is de gemiddelde tijdsbesteding van raadsleden in uren per week over de jaren heen zichtbaar. Sinds de start van het trendonderzoek in 2007 hebben raadsleden alleen in 2012 en 2019 meer tijd aan het raadswerk besteed.

3.2 TIJDSBESTEDING NAAR GEMEENTEGROOTTE

In figuur 2 is de gemiddelde tijdsbesteding in uren per week naar gemeentegrootte weergegeven. Het eerste wat opvalt, is dat er een verband lijkt tussen de tijdsbesteding en de grootte van de gemeente. Hoe groter de gemeente, hoe meer tijd raadsleden gemiddeld besteden aan het raadswerk. Raadsleden in de grootste gemeenten besteden gemiddeld 21,6 uur per week aan raadswerk, waar raadsleden in de kleinste gemeenten gemiddeld 15 uur per week besteden aan raadswerk.

Uit de gegevens blijkt dat raadsleden uit de eerste en tweede categorie meer tijd aan het raadswerk zijn gaan besteden ten opzichte van 2019. Het aantal gewerkte uren is in

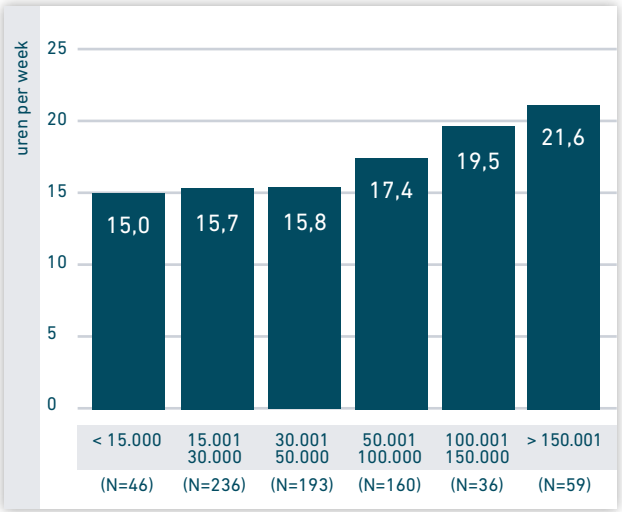

Figuur 2: Gemiddelde tijdsbesteding naar gemeentegrootte in uren per week (2021)

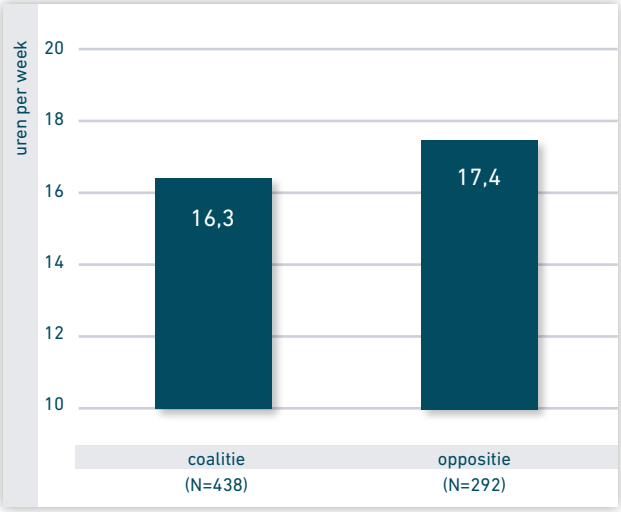

Figuur 3: Gemiddelde tijdsbesteding naar rol in uren per week (2021)

die gemeenten toegenomen met respectievelijk 2,2 uur en 0,4 uur per week. In de overige gemeenten is het aantal gewerkte uren afgenomen. De andere veranderingen zijn geconstateerd in de twee grootste categorieën. In de gemeenten met 100.001 tot 150.000 inwoners is het aantal gemaakte uren met 1 uur per week gedaald naar 19,5 uur. Nog niet eerder in ons trendonderzoek is in deze categorie zo'n laag aantal gewerkte uren per week geconstateerd. In de grootste gemeenten is het gemiddelde aantal uren met 3,3 uur per week afgenomen. Enkel in 2009 werd een lager gemiddelde (21,5) vastgesteld voor deze categorie.
Een volledig overzicht van de tijdsbesteding naar grootte door de jaren heen staat in figuur 3 van de bijlage.

3.3 TIJDSBESTEDING NAAR ROL

Bij de vergelijking van tijdsbesteding naar rol is onderscheid gemaakt tussen raadsleden die deel uitmaken van een coalitiepartij en raadsleden die deel uitmaken van een oppositiepartij. In figuur 3 is te zien hoeveel tijd raadsleden uit de coalitie en oppositie in 2021 aan raadswerk besteden. Raadsleden in de coalitie besteden gemiddeld 16,3 uur per week aan het raadswerk, dit is een daling van 0,4 uur in vergelijking met het aantal uur dat coalitieleden in 2019 aan het raadswerk besteedden. Raadsleden in de oppositie besteden gemiddeld 17,4 uur per week aan het raadswerk, dit is een daling van 0,5 uur ten opzichte van 2019. Sinds de uitvoering van dit trendonderzoek kost oppositie voeren raadsleden meer tijd. Dit is in 2021 niet anders.

3.4 TIJDSBESTEDING NAAR BAAN EN/OF OPLEIDING

De tijdsbesteding van raadsleden verschilt wanneer raadsleden wel of geen baan hebben en/of opleiding volgen. 66% van de raadsleden heeft een baan, een eigen bedrijf, volgen een opleiding of een combinatie van twee of meer van deze dingen. 34% van de raadsleden heeft geen baan, geen eigen bedrijf en volgen ook geen opleiding. Uit de resultaten blijkt dat raadsleden zonder baan en/of opleiding meer tijd besteden aan het raadswerk met gemiddeld 18,4 uur

per week. Dit is een daling van 1 uur per week ten opzichte van 2019. Raadsleden met een baan, eigen bedrijf en/of opleiding besteden gemiddeld 15,9 uur per week aan het raadswerk, een verschil van 2,1 uur met de andere groep. Voor deze groep is het aantal aan het raadswerk bestede uren met 0,3 uur gedaald ten opzichte van 2019.

→ 3.5 TIJDSBESTEDING NAAR FUNCTIE IN DE RAAD

Bij de vergelijking in tijdsbesteding naar functie is onderscheid gemaakt tussen fractievoorzitters en 'reguliere' raadsleden. Fractievoorzitters besteden gemiddeld 18,8 uur per week aan raadswerk, dat is 3,1 uur per week meer dan 'reguliere' raadsleden, die 15,7 uur per week aan raadswerk besteden. Dit is groter dan het verschil in 2019, namelijk 1,3 uur. Toen waren fractievoorzitters 18 uur per week aan het raadswerk kwijt, en reguliere raadsleden 16,7 uur per week. Het aantal fractievoorzitters in het gehele raadsledenbestand is sinds 2019 met 2% gestegen. Het is mogelijk dat er meer eenmansfracties zijn bijgekomen.

"**EEN MEERDERHEID** VAN DE RAADSLEDEN **(54,3%) GEEFT AAN TEVREDEN TE ZIJN** OVER HET **AANTAL UREN DAT HIJ/ ZIJ BESTEEDT AAN RAADSWERK**."

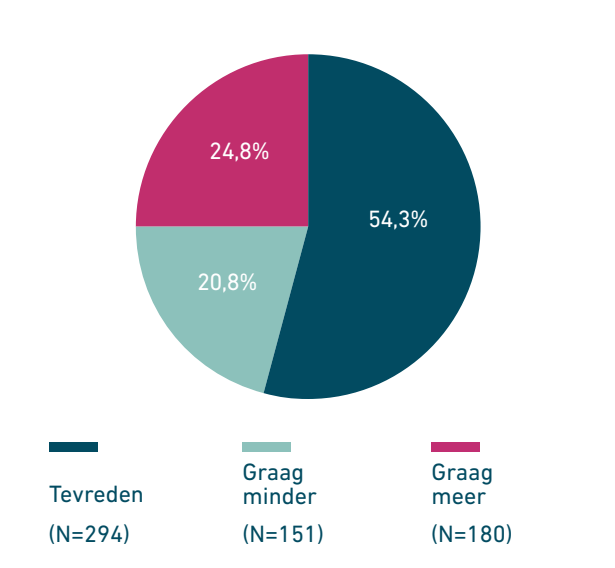

Figuur 4: Totale tevredenheid over de tijdsbesteding (2021)

→ 3.6 TEVREDENHEID OVER DE TOTALE TIJDSBESTEDING

Om te achterhalen in hoeverre raadsleden in 2021 tevreden zijn over de totale tijdsbesteding is hen gevraagd: 'Bent u tevreden over het totale aantal uren dat u gemiddeld per maand aan raadswerk besteedt?' Een meerderheid van de raadsleden (54,3%) geeft aan tevreden te zijn over het aantal uren dat hij/zij besteedt aan raadswerk. Dit is een daling ten opzichte van 2019, toen 63,2% van de ondervraagden tevreden was met de tijdsbesteding. Verder geeft 24,8% aan meer tijd te willen besteden aan het raadswerk. De resterende 20,8% zou graag minder tijd willen besteden aan het raadswerk.

TEVREDENHEID NAAR ZITTINGSPERIODE

De raadsleden die in hun eerste periode zitten, zijn voor 49,5% tevreden over hun tijdsbesteding, raadsleden die in hun tweede periode zitten zijn voor 53,7% tevreden en de langer zittende raadsleden (3 periodes of meer) zijn voor 62,1% tevreden over de tijdsbesteding. Raadsleden die langer in de raad zitten, zijn over het algemeen tevredener over hun tijdsbesteding.

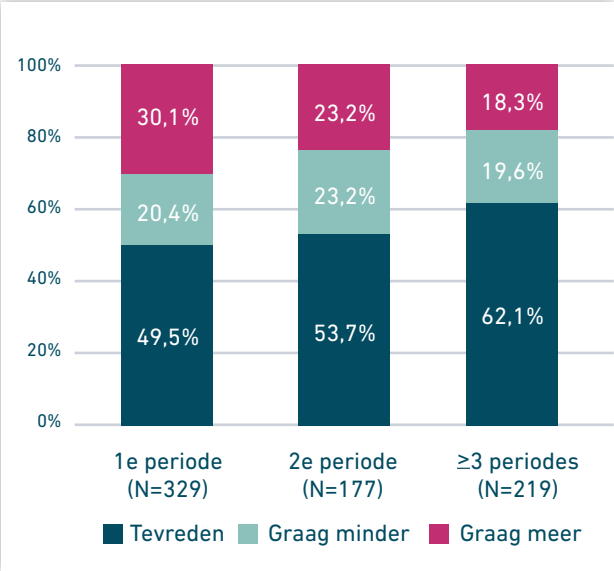

Figuur 5: Tevredenheid over de tijdsbesteding naar zittingsperiode (2021)

Verder willen raadsleden die in hun eerste periode zitten, relatief graag meer tijd aan het raadswerk besteden. Deze behoefte neemt af naarmate men langer in de raad zit. Deze uitkomst is ook in 2019 geconstateerd. Tot slot is te zien dat het aantal tevreden raadsleden die in hun eerste periode zit met 9,7% gedaald is ten opzichte van 2019. Voor raadsleden in de tweede periode is dit 11,4% en voor raadsleden in de laatste categorie is dit 6,2%.

TEVREDENHEID NAAR GEMEENTEGROOTTE

Uit de resultaten blijkt dat raadsleden uit gemeenten met 30.001 tot 50.000 inwoners het meest tevreden zijn over hun totale tijdsbesteding: 61,5% van hen is tevreden. Raadsleden uit de grootste gemeenten (> 150.000) zijn (wederom) het minst tevreden over hun totale tijdsbesteding met 45,8% van de raadsleden. Echter geeft 33,9% van hen aan meer tijd te willen besteden aan het raadswerk.

TEVREDENHEID NAAR BAAN EN/OF OPLEIDING

Vervolgens is de tevredenheid met de tijdsbesteding vergeleken voor raadsleden met verschillende nevenfuncties. Bij het interpreteren van deze gegevens is het belangrijk te realiseren dat sommige categorieën vaker voorkomen dan andere. In figuur 7 staat een weergave van de verdeling van deze functies van de deelnemende raadsleden.

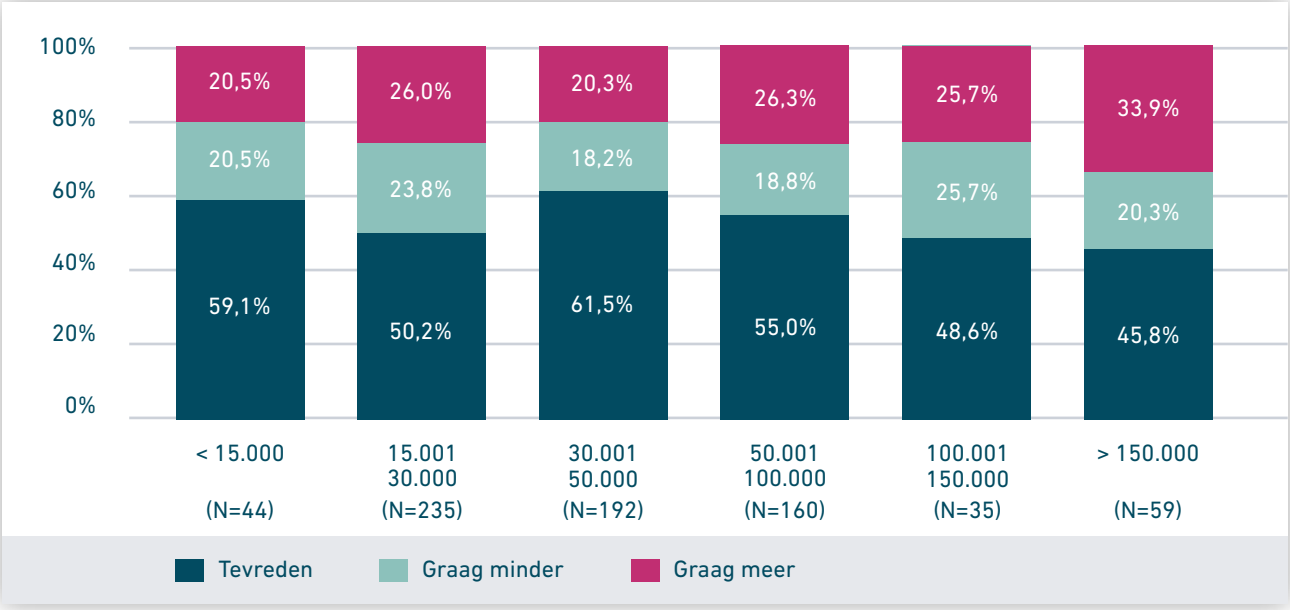

Figuur 6: Tevredenheid over de tijdsbesteding naar gemeentegrootte (2021)

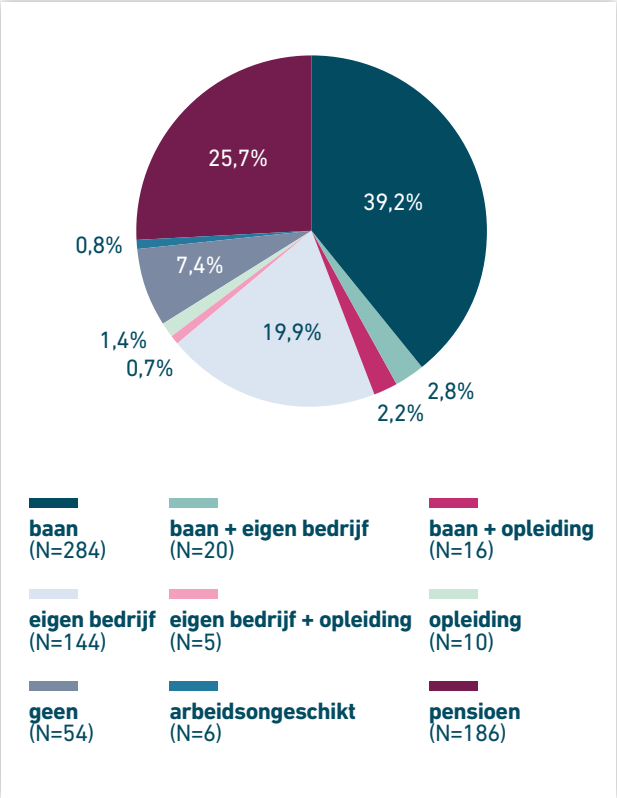

Figuur 7: Verdeling nevenfuncties van raadsleden

Uit de resultaten blijkt dat raadsleden die met pensioen zijn of niet werken over het algemeen het meest tevreden zijn met de tijdsbesteding. Respectievelijk 77,4% en 61,1% van hen geeft aan tevreden te zijn met hun gemaakte uren. Verder geven respondenten die enkel een opleiding volgen aan tevreden te zijn of meer tijd aan het raadswerk te willen besteden. Van alle categorieën met meer dan 10 respondenten zijn de raadsleden met een baan of een eigen bedrijf het minst tevreden. Respectievelijk 42,6% en 48,6% van hen geeft aan tevreden te zijn met de tijdsbesteding. Deze percentages liggen onder het gemiddelde van 54,3% tevredenheid. De enige groep respondenten van de nog werkende raadsleden die bovengemiddeld tevreden zijn over de tijdsbesteding, is de groep die zowel een baan als een eigen bedrijf hebben. 60% van hen geeft aan tevreden te zijn.

TEVREDENHEID NAAR FUNCTIE

57,1% van de 'reguliere' raadsleden is tevreden over de tijdsbesteding aan het raadswerk, 24,7% van hen geeft aan dat

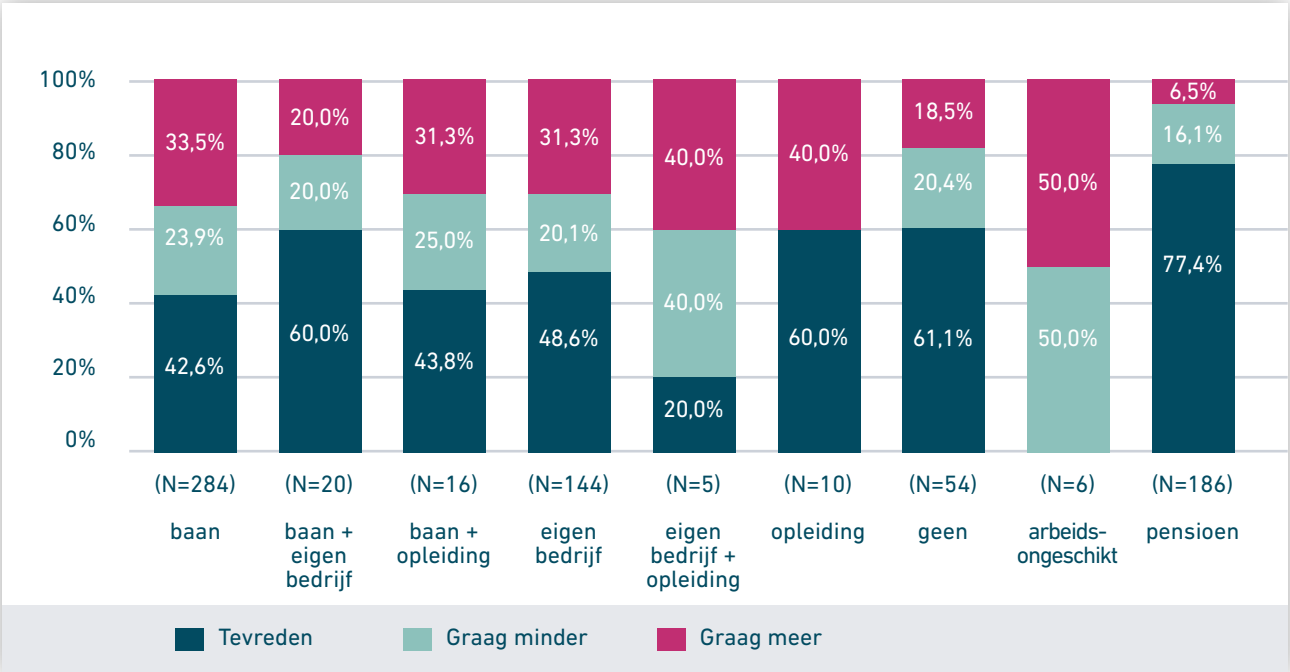

Figuur 8: Tevredenheid over de tijdsbesteding naar nevenfunctie (2021)

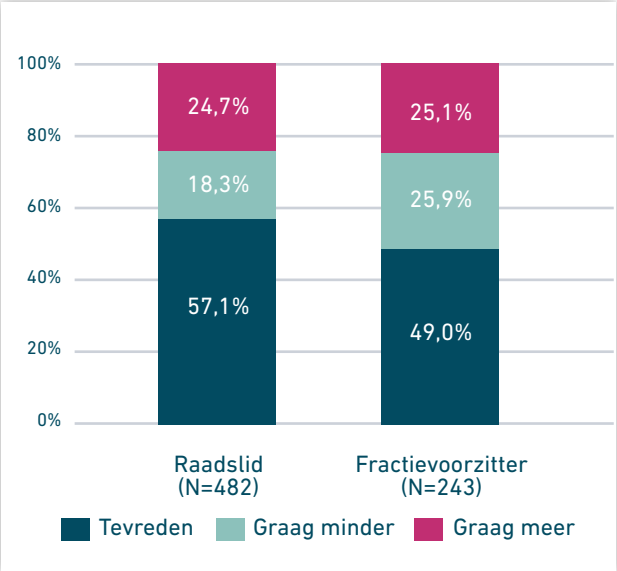

Figuur 9: Tevredenheid over de tijdsbesteding naar functie in de raad (2021)

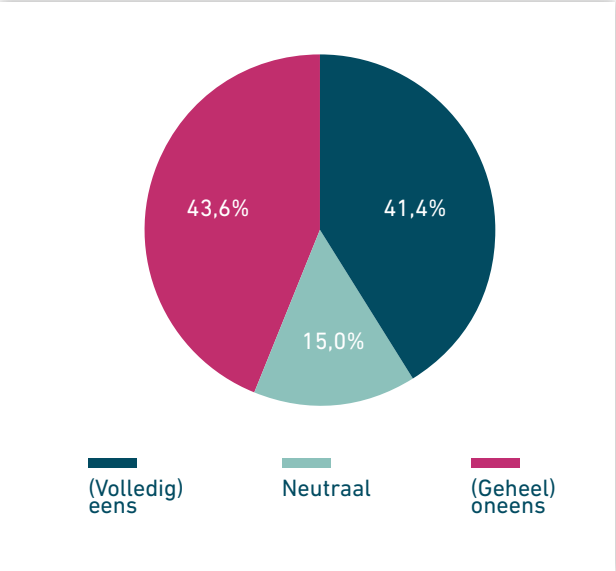

Figuur 10: Antwoorden op de vraag: "De functie van raadslid zou goed als fulltime functie ingevuld kunnen worden." (2021)

zij graag meer tijd aan raadswerk zouden willen besteden en 18,3% geeft aan dat zij graag minder tijd aan het raadswerk zouden willen besteden. Over het algemeen zijn fractievoorzitters gemiddeld minder tevreden over hun tijdsbesteding: 49% van hen geeft aan tevreden te zijn. 25,1% van hen geeft aan meer tijd te willen besteden aan het raadswerk en 25,9% wil graag minder tijd besteden aan het raadswerk.

→ 3.7 RAADSLID ALS FULLTIME FUNCTIE

Aan de raadsleden is ook gevraagd in hoeverre zij het eens zijn met de stelling dat de functie van raadslid als fulltime functie kan worden ingevuld. 41,4% van de raadsleden geeft aan het (geheel) eens te zijn met deze stelling, terwijl 43,6% van hen aangeeft het (geheel) oneens te zijn met de stelling. Het antwoord op deze stelling verschilt per gemeentegrootte. In de grootste gemeenten is 67,9% van de raadsleden het (geheel) eens met de stelling, en is 30,4% het (geheel) oneens met de stelling. In de kleinste gemeenten is dit respectievelijk 27,9% en 53,5%.

→ 3.8 CONCLUSIE

De gemiddelde tijdsbesteding in 2021 van raadsleden bedraagt 16,75 uur per week. Dit is een daling van 0,42 uur ten opzichte van 2019. De verschillen tussen raadsleden blijven echter groot. Qua gemeentegrootte is te zien dat de raadsleden in de kleinste gemeenten het minst aantal uren aan het raadswerk besteden, en dat de uren oplopen naarmate de gemeente groter wordt. Ook is te zien dat raadsleden uit kleinere gemeenten over het algemeen tevredener zijn met hun tijdsbesteding dan de raadsleden uit grotere gemeenten.

Daarnaast besteden raadsleden die naast het raadswerk nog een nevenfunctie vervullen gemiddeld 15,9 uur aan het raadswerk, een afname van 0,3 uur per week ten opzichte van 2019. Raadsleden die geen nevenfunctie hebben, besteden gemiddeld 18,4 uur aan het raadswerk, een afname van 1 uur per week ten opzichte van 2019. Verder is er een verschil tussen de tijdsbesteding van fractievoorzitters en de tijdsbesteding van reguliere raadsleden. Fractievoorzitters besteden gemiddeld 18,8 uur aan het raadswerk, en

de ‘reguliere’ raadsleden 15,7 uur. Het verschil tussen de twee functies is in 2021 gemiddeld 3,1 uur per week. Dit is een toename van 1,8 uur per week ten opzichte van 2019, toen het verschil 1,3 uur was.

Verder geeft 54,3% van de raadsleden aan tevreden te zijn over de tijdsbesteding. Dit is minder dan in 2019, toen 63,2% van de raadsleden aangaf tevreden te zijn. Reguliere raadsleden zijn over het algemeen tevredener dan fractievoorzitters. 57,1% van hen geeft aan tevreden te zijn over hun tijdsbesteding, terwijl 49% van de fractievoorzitters tevreden is. Daarnaast zijn raadsleden die langer in de raad zitten over het algemeen tevredener over hun tijdsbesteding. De raadsleden die in hun eerste periode zitten, zijn voor 49,5% tevreden over hun tijdsbesteding, raadsleden die in hun tweede periode zitten zijn voor 53,7% tevreden en de langer zittende raadsleden (3 periodes of meer) zijn voor 62,1% tevreden over de tijdsbesteding.

Het is lastig aan te geven wat specifiek de redenen zijn dat raadsleden wel of niet tevreden zijn met hun tijdsverdeling. Qua gemeentegrootte loopt het aantal ontevreden raadsleden bijvoorbeeld op naarmate de gemeente groter wordt, en fractievoorzitters maken meer uren en zijn bijvoorbeeld minder tevreden. Er zijn echter altijd categorieën waar de regel niet voor geldt. Het is niet uit te sluiten dat andere factoren meespelen bij de tevredenheid over de tijdsbesteding.

DE GEMIDDELDE TIJDSBESTEDING IN 2021 VAN RAADSLEDEN BEDRAAGT **16,75 UUR PER WEEK. DE TIJDSBESTEDING** VAN RAADSLEDEN LOOPT OP NAARMATE DE GEMEENTE GROTER WORDT.

DAADKRACHT.

04 BESTUURLIJKE EN VOLKSVERTEGENWOORDIGENDE WERKZAAMHEDEN

Het Nationaal Raadsledenonderzoek gaat ook in op de verdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende werkzaamheden van raadsleden. Dit hoofdstuk geeft antwoord op onderzoeksvraag 2:
'Wat is de tijdsbesteding aan volksvertegenwoordigende en bestuurlijke activiteiten voor raadswerk in Nederland in 2021, hoe verhoudt zich dit tot de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur en in hoeverre verschilt de tijdsbesteding aan deze werkzaamheden ten opzichte van 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?'
Na de uitwerking van deze onderzoeksvraag, komt ook de tevredenheid van de raadsleden zelf over deze verdeling aan bod. Aan de hand van de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur is het mogelijk te bepalen in hoeverre de huidige tijdsverdeling hiermee overeenkomt.

4.1 TIJDSVERDELING TUSSEN BESTUURLIJKE EN VOLKSVERTEGENWOORDIGENDE WERKZAAMHEDEN

Aan de raadsleden is gevraagd om aan te geven hoeveel uur per maand zij aan 16 verschillende werkzaamheden besteden. Deze werkzaamheden zijn in drie categorieën activiteiten verdeeld: bestuurlijke, volksvertegenwoordigende

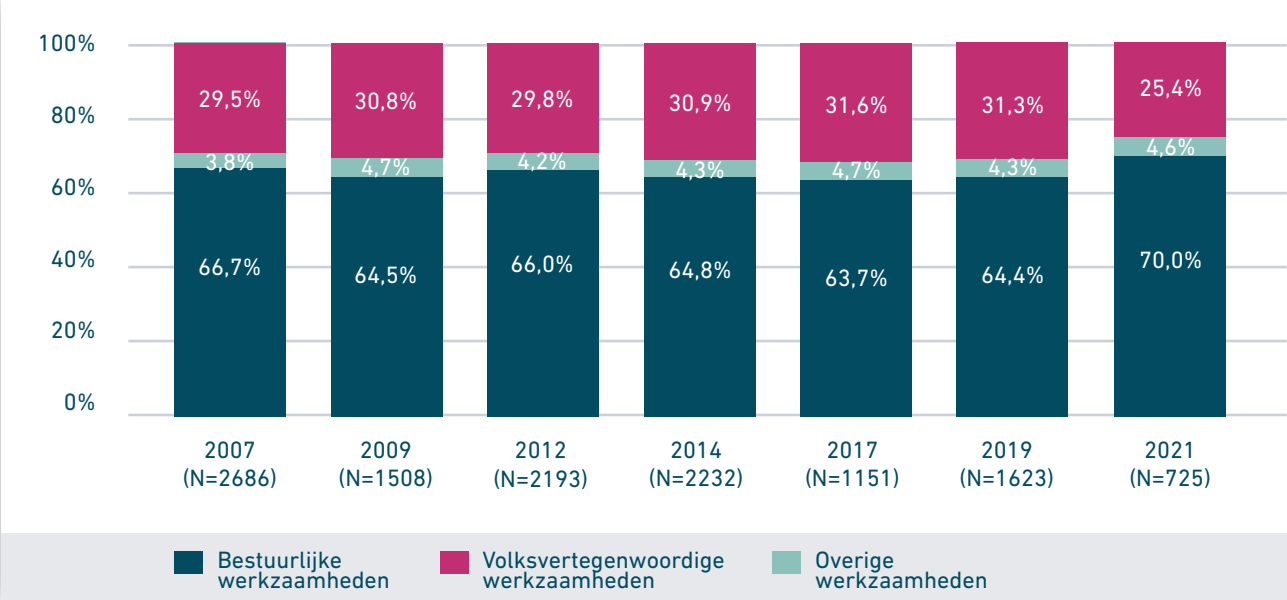

Figuur 11: Tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken (2007-2021)

en overige activiteiten. Een volledige tabel met de tijdsbesteding per activiteit, is te zien in figuur 11 in de bijlage.

Figuur 11 laat zien dat raadsleden in 70% van hun werktijd besteden aan bestuurlijke werkzaamheden en 25,4% van de tijd aan volksvertegenwoordigende werkzaamheden in 2021. Zij besteden 4,6% van hun tijd aan overige activiteiten. De relatieve tijdsbesteding aan bestuurlijke activiteiten is vergeleken met 2019 gestegen met 5,6%. Nog nooit besteedden raadsleden zo'n groot deel van hun tijd aan bestuurlijke activiteiten. Raadsleden besteden 21,6% van hun tijd aan het lezen van vergaderstukken, nota's en rapporten, 0,8% meer dan in 2019. Ook deelname aan de verschillende vergaderingen blijft raadsleden relatief veel tijd kosten, namelijk 33,7%. Dit is 3,5% meer dan in 2019. De grootste stijger in deze categorie is de tijdsbesteding voor specifiek coalitievergaderingen met 2,3%, terwijl de grootste daling is geconstateerd bij partijvergaderingen met 0,5%.

Bij de volksvertegenwoordigende taken is de grootste daling te zien bij de bestede uren aan activiteiten in maatschappelijke organisaties (-1,9%) en buurt- en wijkbezoeken (-1,6%). Het is denkbaar dat de coronapandemie ervoor gezorgd heeft dat raadsleden minder tijd aan dit soort activiteiten hebben besteed. De enige volksvertegenwoordigende activiteit waar procentueel meer tijd aan wordt besteed in deze categorie is contact met media (+0,1%).
In figuur 12 is de tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken door de jaren heen weergeven. Raadsleden besteden ieder jaar het grootste deel van hun tijd aan bestuurlijke taken.

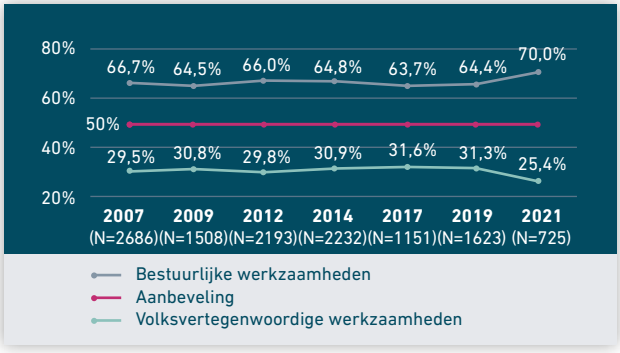

Figuur 12: Tijdsverdeling van bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken tegenover aanbeveling Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur (2007-2021)

4.2 TEVREDENHEID TIJDSVERDELING BESTUURLIJKE EN VOLKSVERTEGENWOORDIGENDE TAKEN

Om te achterhalen in hoeverre raadsleden in 2021 tevreden zijn over de verdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken is hen het volgende gevraagd: 'Bent u tevreden over de huidige verdeling van uw tijd over de bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken?' Uit de resultaten blijkt dat raadsleden over het algemeen minder tevreden zijn met de tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken dan de afgelopen vier trendonderzoeken. Bijna de helft van de raadsleden (49,5%) geeft aan hun tijd het liefst anders in te delen. Dit is een stijging van 6,7% sinds 2019. Sinds 2009 is de gemiddelde tevredenheid met de tijdsverdeling niet meer zo laag geweest. De raadsleden die tevreden zijn met de tijdsverdeling besteden gemiddeld 69,7% van hun tijd aan bestuurlijke taken en 25,7% aan volksvertegenwoordigende taken. Voor degenen die ontevreden zijn is dit respectievelijk 70,2% en 25,3%.

4.3 TEVREDENHEID OVER DE TIJDSVERDELING BESTUURLIJKE EN VOLKSVERTEGENWOORDIGENDE TAKEN NAAR GEMEENTEGROOTTE

Kijkend naar de tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende activiteiten naar gemeentegrootte, blijkt dat raadsleden in gemeenten met 100.001 tot 150.000 inwoners het meest tevreden zijn over hun tijdsverdeling (60%). Raadsleden in de grootste gemeenten (>150.000) zijn het minst tevreden. 33,9% van hen is tevreden met de tijdsverdeling. Het lijkt er niet op dat er een direct verband is tussen de echte tijdsverdeling en de tevredenheid met deze tijdsverdeling. Raadsleden uit de eerste twee categorieën zijn minder tevreden met de tijdsverdeling dan raadsleden uit de categorieën 3 en 4.

4.4 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is getracht een antwoord op de tweede deelvraag te formuleren, namelijk: 'Wat is de tijdsbesteding

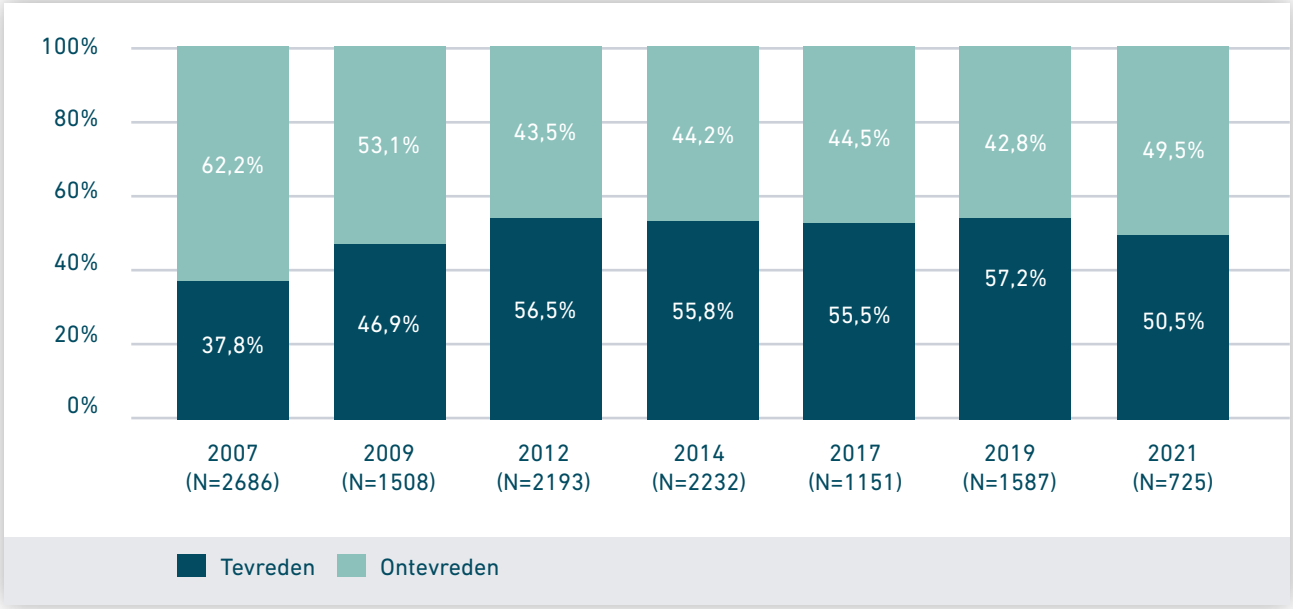

Figuur 13: Tevredenheid over de tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken (2007-2021)

aan volksvertegenwoordigende en bestuurlijke activiteiten voor raadswerk in Nederland in 2021, hoe verhoudt dit zich tot de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur en in hoeverre verschilt de tijdsbesteding aan deze werkzaamheden ten opzichte van 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?'

Uit de resultaten is gebleken dat raadsleden procentueel meer tijd zijn gaan besteden aan bestuurlijke taken dan voorheen. Raadsleden besteden in 2021 gemiddeld 70% van hun tijd aan bestuurlijke taken, en 25,4% van hun tijd aan volksvertegenwoordigende taken. Verder is geconstateerd dat raadsleden vooral meer tijd zijn gaan besteden aan het bijwonen en voorbereiden van verschillende soorten vergaderingen.

Het verschil in tijdsbesteding tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken is toegenomen sinds 2019. Toen werd 64,4% van de tijd aan bestuurlijke taken besteed en 31,3% aan vertegenwoordigende taken. Het verschil tussen de twee is toegenomen van 33,1% naar 44,6%. Hiermee wordt de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur nog altijd niet gehaald. Sterker nog: raadsleden zijn een groter deel van hun tijd aan bestuurlijke taken gaan besteden. Zoals aangegeven staan deze ontwikkelingen wellicht in relatie tot de coronapandemie. Dit kan het gevolg hebben gehad dat raadsleden minder in staat waren inwoners op te zoeken en met hen in gesprek te gaan. Met andere woorden: volksvertegenwoordigende taken zijn moeilijker uit te voeren wanneer het advies is menselijk contact zo veel mogelijk te beperken. Denkbaar is dat hierdoor ook relatief minder tijd is besteed aan de categorieën "activiteiten in maatschappelijke organisaties" en "wijkbezoeken".

Slechts een kleine meerderheid (50,5%) geeft aan tevreden te zijn met de huidige tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken. Dit is een daling van 6,7% sinds 2019. De tevredenheid loopt op naarmate de gemeenten groter worden, met uitzondering van de categorie 15.001-30.000 en de groep grootste gemeenten, waar de tevredenheid juist het laagst is.

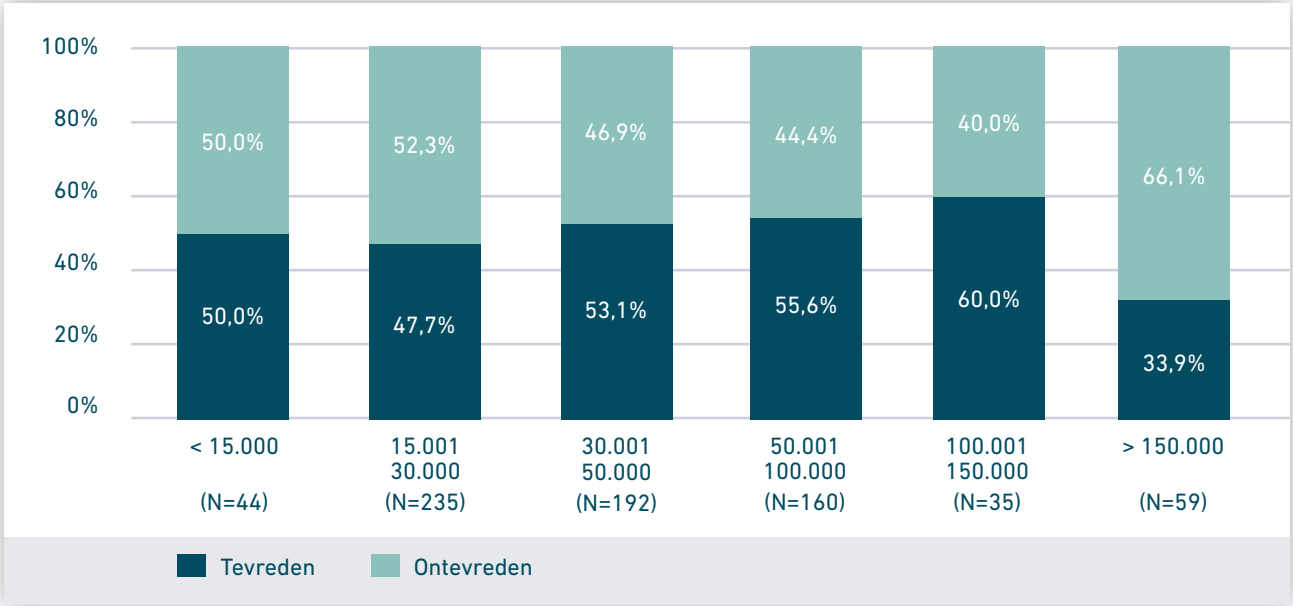

Figuur 14: Tevredenheid over de tijdsverdeling bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken naar gemeentegrootte (2021)

DAADKRACHT.

05 HONORERING

Dit hoofdstuk staat in het kader van de derde onderzoeksvraag: ***'Wat is de hoogte van de vergoeding die gemeenteraadsleden ontvangen in Nederland voor het raadswerk in 2021 en in hoeverre verschilt deze van de vergoeding in 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?'***

5.1 VERGOEDING

Gemeenteraadsleden in Nederland krijgen een vergoeding die is vastgesteld aan de hand van het aantal inwoners van de gemeente. De hoogte van deze vergoeding wordt jaarlijks vastgesteld door het Rechtspositiebesluit decentrale politieke ambtsdragers en is afhankelijk van het aantal inwoners van de gemeente, verdeeld naar 6 inwonersklassen. De reden hiervoor is dat het raadswerk in de grote gemeenten over het algemeen meer tijd vraagt.

5.2 UURTARIEF

In de vorige editie is uitgebreid aandacht besteed aan de veranderingen rondom de vergoeding voor raadsleden. Sinds 2019 krijgen alle raadsleden in gemeenten tot en met 40.000 inwoners dezelfde vergoeding per maand. Voorheen waren deze gemeenten ingedeeld in vier klassen waarbij de klasse met de kleinste gemeenten de laagste vergoeding kregen en de klasse met de grootste gemeenten de hoogste vergoeding. In figuur 15 is de gemiddelde vergoeding per uur per gemeentegrootte weergegeven. Dit bedrag is gebaseerd op de maandelijkse vergoeding, gedeeld door het aantal uur dat raadsleden per maand aan hun raadswerk besteden. Uit de resultaten blijkt dat het uurloon over het algemeen het laagst is in kleine gemeenten en hoger is in de grotere gemeenten. De enige uitzondering hierop is dat raadsleden uit gemeenten in de categorie 60.001 tot 100.000 een lager uurloon krijgen dan raadsleden uit kleinere gemeenten (40.001 tot 60.000). Zij krijgen €0,13 minder per uur. In 2021 is het gemiddelde uurtarief €17,94, een toename van €1,13 ten opzichte van 2019. Raadsleden uit gemeenten in de categorie 40.001-60.000 krijgen in 2021 gemiddeld €19,79, dit is een toename van €1,81. De raadsleden uit gemeenten met 60.001-100.000 inwoners krijgen €19,66, dit is een toename van €1,37. In de gemeenteklassen 100.001-150.000 (+€2,26) en 150.001-375.000 (+€1,94) is de toename per uur groter. In de gemeenten 150.001 tot 375.000 was het uurtarief €23,03. In 2019 was het uurtarief voor de grootste gemeenten (375.000>) €16,24. Dit jaar is het aantal respondenten in de categorie 375.000> echter te laag om zinvolle uitspraken over 2021 te doen. In figuur 15 staat het uurtarief van 2021 afgezet tegen dat van 2019. Aangezien de categorie <40.000 in 2019 nog bestond uit vier verschillende categorieën, is geen uurtarief voor deze categorie in 2019 weergegeven.

5.3 TEVREDENHEID OVER DE VERGOEDING

Aan alle raadsleden is gevraagd of zij tevreden zijn met de vergoeding die zij krijgen, of dat zij de vergoeding juist te hoog of te laag vinden. In 2021 geeft een meerderheid

Figuur 15: Gemiddeld uurtarief naar gemeentegrootte (2019-2021)

van 55,1% van de raadsleden aan tevreden te zijn met de vergoeding. Dit is een lichte stijging van 0,4% ten opzichte van 2019. Echter is het deel van de raadsleden dat de vergoeding te laag vindt ook met 0,3% toegenomen, van 42,5% in 2019 naar 42,8% in 2021. De stijging van het gemiddelde uurtarief met €1,13 heeft er niet voor gezorgd dat de gemiddelde tevredenheid over de vergoeding gestegen is.

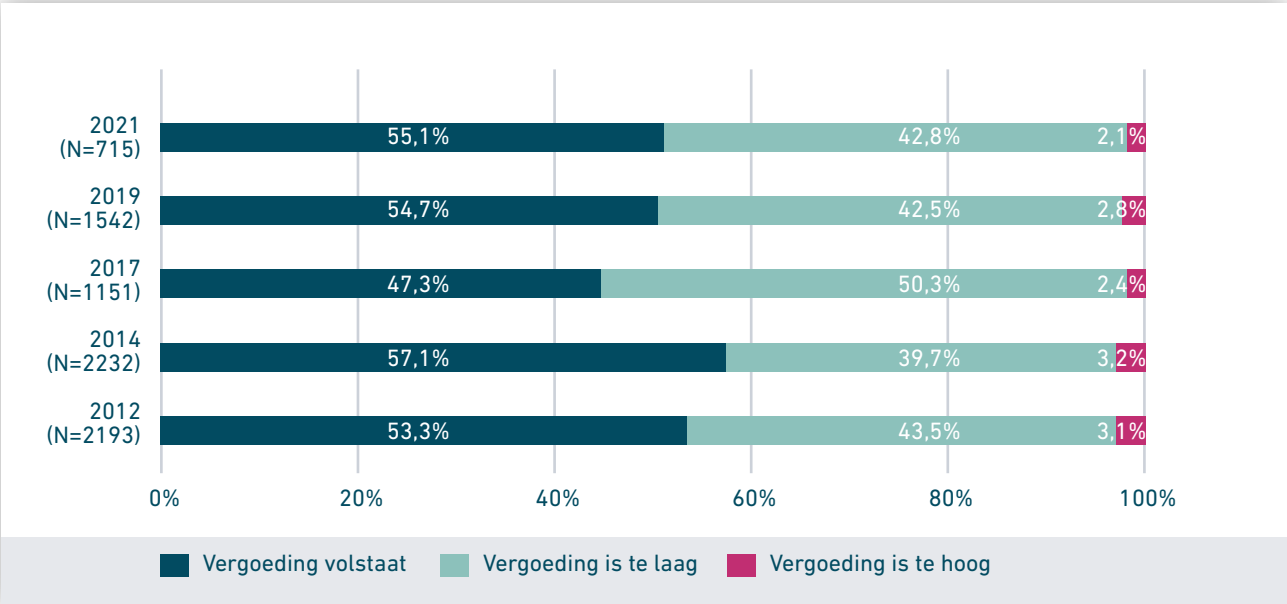

Figuur 16: Tevredenheid over de tijdsverdeling bestuurlijke en volksvertegenwoordigende taken naar gemeentegrootte (2021)

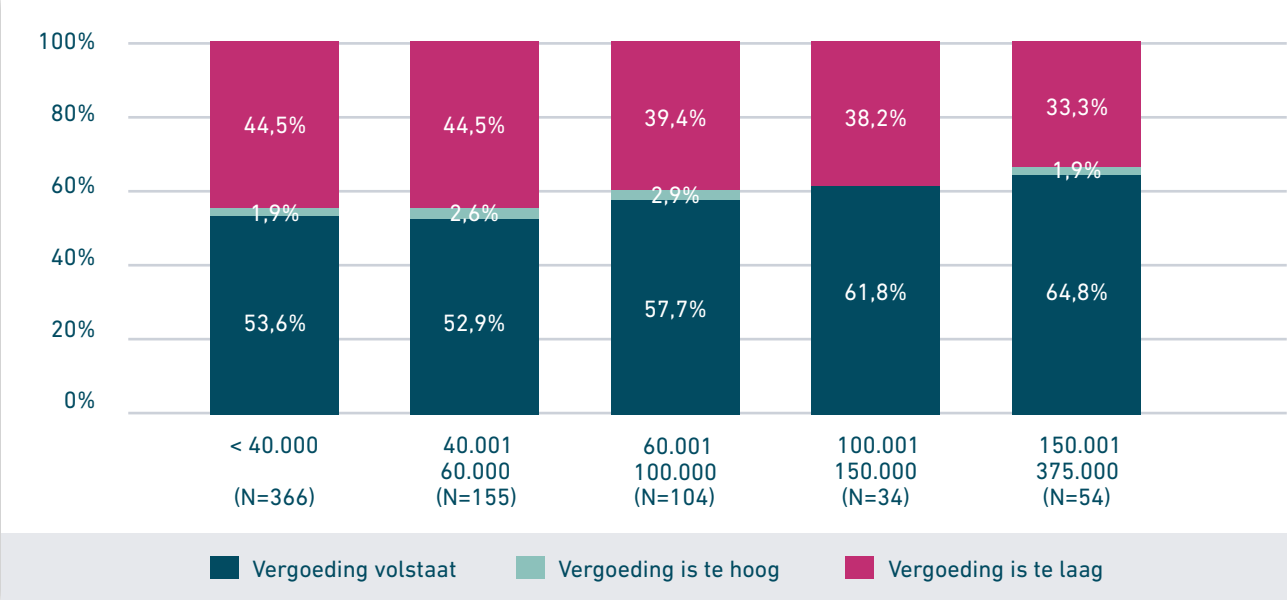

Figuur 17: Tevredenheid over de vergoeding naar gemeentegrootte (2021)

5.4 TEVREDENHEID OVER DE VERGOEDING NAAR GEMEENTEGROOTTE

Per categorie gemeentegrootte is onderzocht hoe tevreden raadsleden zijn over hun vergoeding. In de categorie <40.000 zijn raadsleden meer tevreden, met 53,6% tevreden raadsleden, ten opzichte van de categorie 40.001-60.000, waar dit 52,9% is. Hier tegenover staat dat in de eerste categorie 1,9% de vergoeding te hoog vindt, terwijl dit in de categorie 40.001-60.000 2,6% is. In beide categorieën vindt 44,5% van de raadsleden de vergoeding te laag. Voor de overige categorieën geldt dat het percentage tevreden raadsleden oploopt naarmate de gemeente groter wordt. In de grootste categorie is 64,8% van de raadsleden tevreden met de vergoeding.

5.5 TEVREDENHEID OVER DE VERGOEDING NAAR TIJDSBESTEDING

Als laatste is gekeken naar de tevredenheid van raadsleden over de vergoeding in relatie tot het aantal gemaakte uren per week. Raadsleden die aangeven tevreden te zijn over de vergoeding besteden gemiddeld 15,5 uur per week aan het raadswerk, dit is 0,5 uur minder dan in 2019 (16 uur). Raadsleden die de vergoeding te laag vinden besteden gemiddeld 18,5 uur per week aan het raadswerk, dit is ook 0,5 uur minder dan in 2019 (19 uur). Een verschil van 3 uur per week. Raadsleden die aangeven de vergoeding te hoog te vinden besteden gemiddeld 17,6 uur aan het raadswerk. De groep die de vergoeding te hoog vindt wijkt deze editie af van de trend. In eerdere edities was dit altijd de groep die het minste aantal uur aan het raadswerk besteedde. In 2021 is dit echter niet het geval. Het raadswerk kost hen gemiddeld 17,6 uur per week, dus 2,1 uur meer dan de raadsleden die wel tevreden zijn. Dit is met uitzondering van 2014 (toen de groep die de vergoeding te hoog vond gemiddeld 0,1 uur per week meer tijd besteedde dan de groep die tevreden was) nog nooit voorgekomen.
Aan de raadsleden is gevraagd om hun antwoord op de vraag of zij vinden dat de vergoeding volstaat, te laag of te hoog is, toe te lichten. Over het algemeen zeggen de

tevreden raadsleden dat zij de vergoeding niet hoog vinden maar dat dat ook niet nodig is, omdat zij het raadswerk zien als een hobby of iets wat je uit idealisme doet. Ze geven aan dat de vergoeding dus nooit zo hoog zou moeten zijn dat raadsleden om die reden in de raad blijven zitten. Ook zijn ze blij dat de vergoeding voor de kleinere gemeenten verhoogd is, zodat het in vergelijking met de grotere gemeenten meer in lijn is. De raadsleden die de vergoeding te laag vinden geven over het algemeen aan dat de vergoeding niet in verhouding staat tot hoeveel tijd het raadswerk kost. Zij vinden ook dat het raadswerk belangrijk werk is, maar dat de huidige vergoeding hen niet aanzet om extra werk te leveren.

→ 5.6 CONCLUSIE

Over het algemeen is de honorering voor raadsleden toegenomen sinds 2019. Het gemiddelde uurtarief in 2021 is €17,94. Dit is €1,13 meer dan in 2019. Sinds 2019 zijn de verschillen tussen het uurloon van raadsleden uit verschillende gemeenten verminderd, gezien de verhoging van de vergoeding voor raadsleden uit kleinere gemeenten. In de jaren daarvoor verdienden raadsleden in kleine gemeenten soms minder dan €5,- per uur en raadsleden in grote gemeenten bijna €20,- per uur. Na de verhoging van de vergoeding was het verschil in uurloon tussen de grootste en kleinste gemeenten in 2019 slechts €5,61. Het verschil in 2021 bedraagt €7,46.

Naast de vergoeding is ook de tevredenheid over de vergoeding licht gestegen. In 2021 is 55,1% van de raadsleden tevreden over de vergoeding, tegenover 54,7% in 2019. In tegenstelling tot 2019, toen de raadsleden uit de kleinste gemeenten het meest tevreden waren, loopt de tevredenheid over de vergoeding nu juist op wanneer de gemeente groter wordt. Tot slot besteden raadsleden die tevreden zijn met de vergoeding minder tijd aan het raadswerk dan raadsleden die ontevreden zijn met de vergoeding (15,5 uur tegen 18,5 uur).

DAADKRACHT.

06 STOPREDENEN

In elke editie van het Nationaal Raadsledenonderzoek wordt een verdiepingsslag gemaakt naar een bepaald, op dat moment interessant en relevant onderwerp. In deze editie wordt extra aandacht besteed aan de redenen dat raadsleden stoppen met het raadswerk. Door de Nederlandse Vereniging voor Raadsleden is geconstateerd dat na elke periode ongeveer 40% van de raadsleden vervangen wordt. Een deel daarvan is toe te wijzen aan de verkiezingsuitslag. De vraag is hoe groot dat deel eigenlijk is en wat behalve de verkiezingsuitslag, de redenen kunnen zijn te stoppen met het raadswerk. In dit hoofdstuk is een antwoord geformuleerd op onderzoeksvraag 4:
'Wat zijn de belangrijkste redenen voor raadsleden om te stoppen met het raadswerk?'
Allereerst is onderzocht of raadsleden zich verkiesbaar zouden stellen na afloop van de huidige ambtsperiode. Vervolgens onderzocht of er een verband is tussen gemeentegrootte en het stoppen van raadsleden. Daarnaast is onderzocht of er een relatie is tussen de tijdsbesteding en het stoppen van raadsleden. Tot slot is onderzocht of er een verband bestaat tussen het stoppen van raadsleden en de tevredenheid over de verhouding volksvertegenwoordigende- en bestuurlijke werkzaamheden.

→ 6.1 HERVERKIESBAAR?

796 raadsleden hebben antwoord gegeven op de vraag: "Wilt u zich weer verkiesbaar stellen na afloop van uw huidige ambtsperiode als Raadslid?" 15,7% van de raadsleden geeft aan zich niet opnieuw verkiesbaar te stellen. 2% van de raadsleden geeft aan zich wel verkiesbaar te stellen, maar geen nieuwe periode als raadslid te willen. Van de stoppende raadsleden maakt 64,5% deel uit van een coalitie en 35,5% van de oppositie. Daarnaast zijn 29,8% van hen fractievoorzitter en zijn de overige 70,2% van hen regulier raadslid.

→ 6.2 STOPPENDE RAADSLEDEN IN VERHOUDING TOT GEMEENTEGROOTTE

In figuur 18 staat het aantal stoppende raadsleden per gemeentegrootte, afgezet tegen de vertegenwoordiging van de categorieën in de steekproef. Het grootste verschil is dat de categorie 30.001 tot 50.000 inwoners 4% meer van de stoppende raadsleden bevat dan op basis van de steekproef te verwachten is. 26,5% van de raadsleden komt uit deze gemeenten, maar van de stoppende raadsleden komt 30,5% uit deze gemeenten.

→ 6.3 STOPPENDE RAADSLEDEN IN VERHOUDING TOT UREN PER WEEK EN TEVREDENHEID

Raadsleden die stoppen besteden gemiddeld 16 uur per week aan het raadswerk. Raadsleden die doorgaan besteden gemiddeld 16,9 uur per week aan het raadswerk. Qua tevredenheid liggen de groepen dicht bij elkaar. 54,8% van de raadsleden die doorgaat geeft aan tevreden te zijn

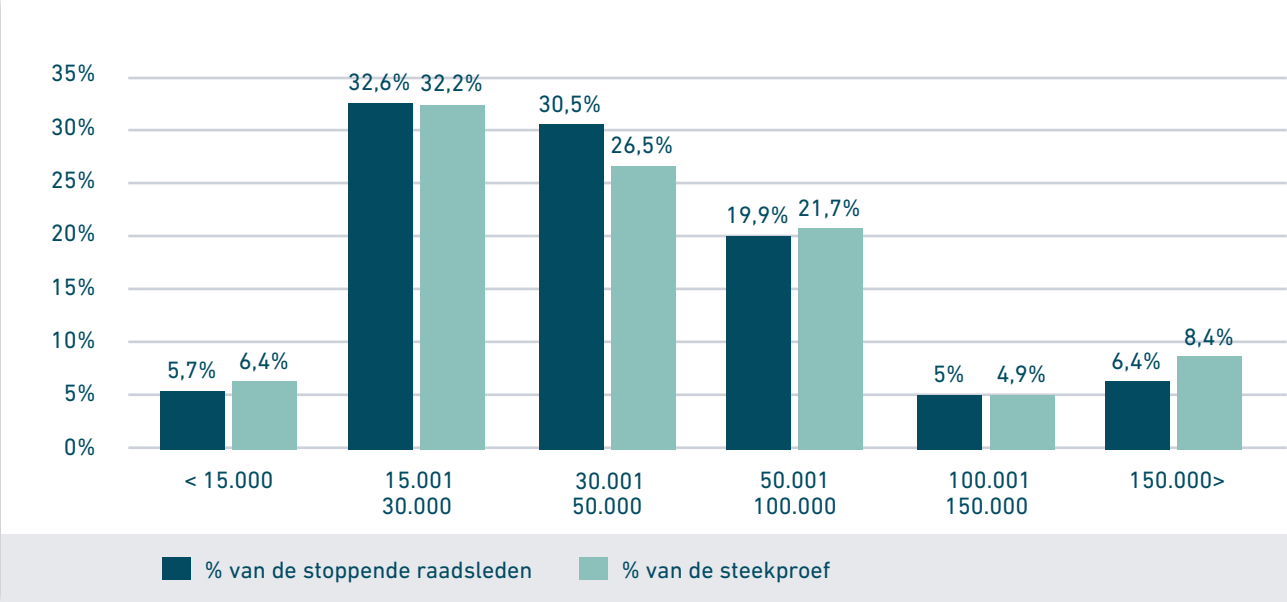

Figuur 18: Aantal stoppende raadsleden per gemeentegrootte (2021)

met deze tijdsbesteding, terwijl 55,3% van de stoppende raadsleden tevreden is. 27,2% van de raadsleden die doorgaat zou graag meer tijd aan het raadswerk besteden. Voor raadsleden die stoppen is dit 17,9%. Raadsleden die stoppen besteden gemiddeld minder tijd aan het raadswerk en zij zijn ook degene die relatief vaker aangeven graag minder tijd aan het raadswerk te besteden.

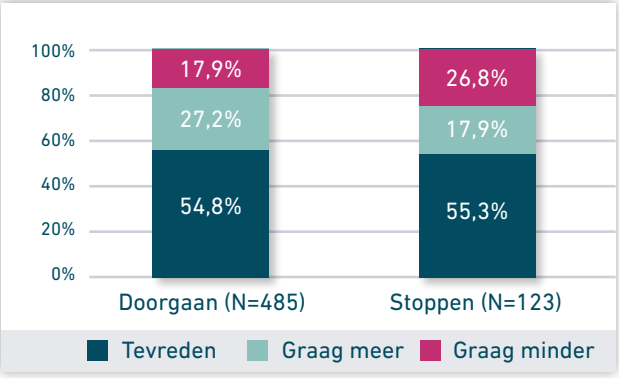

Figuur 19: Tevredenheid van raadsleden die stoppen/ doorgaan tegenover de tijdsbesteding (2021)

→ 6.4 NEVENFUNCTIES STOPPENDE RAADSLEDEN

Uit de resultaten blijkt dat de totale groep raadsleden die stopt minder uur besteedt aan een baan, opleiding of eigen bedrijf naast het raadswerk: gemiddeld 18,5 uur per week aan een nevenfunctie voor raadsleden die stoppen en gemiddeld 25,3 uur voor raadsleden die doorgaan. Dit is waarschijnlijk te verklaren door het feit dat 55,2% van de raadsleden die stoppen geen nevenfunctie vervult, dat wil zeggen: niet meer werken, met pensioen zijn of arbeidsongeschikt zijn.

Kijkend naar raadsleden die een wél nevenfunctie vervullen, geldt dat raadsleden die stoppen over het algemeen meer tijd aan deze functies besteden dan raadsleden die doorgaan. Stoppende raadsleden met een nevenfunctie besteden daar gemiddeld 41,3 uur per week aan. Raadsleden die doorgaan besteden gemiddeld 37,3 uur per week aan nevenfuncties. Van de groep raadsleden die stopt en een nevenfunctie heeft, is 48,2% tevreden met de tijdsbesteding. Dit is 7,1% lager dan het gemiddelde van de groep

stoppende raadsleden. Raadsleden die stoppen en een nevenfunctie vervullen zijn gemiddeld wel tevredener over de vergoeding. 57,1% van hen geeft aan dat de vergoeding volstaat. Dit is 2% hoger dan de gemiddelde tevredenheid over de vergoeding.

→ 6.5 STOPPENDE RAADSLEDEN IN VERHOUDING TOT DE TEVREDENHEID TUSSEN BESTUURLIJKE EN VOLKSVERTEGENWOORDIGENDE TAKEN

Opmerkelijk is dat raadsleden die stoppen over het algemeen tevredener zijn met de verdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende werkzaamheden dan raadsleden die doorgaan. 54,5% van hen geeft aan tevreden te zijn met de huidige verdeling. Van de raadsleden die doorgaan is 51,3% tevreden. Wel besteden raadsleden die stoppen relatief meer tijd aan bestuurlijke taken. 71,7% van hun tijd gaat uit naar bestuurlijke taken, 23,7% naar volksvertegenwoordigende taken en de overige 4,7% besteden zij aan overige taken. Raadsleden die doorgaan besteden gemiddeld 69,6% van hun tijd aan bestuurlijke taken, 25,6% aan volksvertegenwoordigende taken en 4,8% aan overige taken.

→ 6.6 STOPPENDE RAADSLEDEN IN RELATIE TOT DE VERGOEDING

Ook opmerkelijk is dat 57,4% van de stoppende raadsleden tevreden is met de vergoeding en 39,3% de vergoeding te laag vindt. Raadsleden die doorgaan zijn minder tevreden met de vergoeding: 52,5% geeft aan tevreden te zijn, terwijl 45,6% de vergoeding te laag vindt. Raadsleden die stoppen zijn over het algemeen meer tevreden met de vergoeding dan raadsleden die doorgaan.

→ 6.7 BELANGRIJKSTE STOPREDENEN

Raadsleden zijn gevraagd aan te geven wat voor hen de belangrijkste reden is geen nieuwe raadsperiode te willen

Stopreden	Percentage raadsleden dat deze reden noemt
Ik wil graag ruimte maken voor vernieuwing	33,3%
Ik wil meer tijd aan mijn gezin/familie besteden	18,4%
Ik wil meer vrije tijd	14,9%
Ik wil meer tijd kunnen besteden aan andere hobby's	12,1%
Ik vind het raadswerk niet (meer) leuk	12,1%
Er is te weinig dualisme, waardoor je vrijwel geen invloed uit kunt oefenen	10,6%
Er wordt te weinig op inhoud vergaderd	9,9%
Ik kan het raadswerk niet goed combineren met mijn baan/ bedrijf	7,8%
Ik vind het na x-aantal jaar mooi geweest	6,4%
Er zijn naar mijn idee mensen binnen mijn politieke partij die de functie beter kunnen vervullen	5,7%
De werkdruk voor het raadswerk is te hoog	5,7%
Het raadswerk kost mij te veel tijd	5,7%
Vergaderingen zijn te lang	5,7%
Ik ben te oud	3,5%

Tabel 1: Meest genoemde stopredenen door raadsleden

vervullen. Uit een lijst met potentiële redenen mochten zij er maximaal 3 kiezen die op hen van toepassing zijn. Ook kregen zij de mogelijkheid zelf een antwoord toe te voegen als hun reden niet bij de opties stond. Tabel 1 geeft de belangrijkste resultaten van deze vraag weer.

Uit tabel 1 blijkt dat redenen die te maken hebben met tijdsbesteding het meest genoemd worden door raadsleden. 18,4% van de raadsleden geeft aan meer tijd aan gezin/familie te willen besteden, 14,9% van de raadsleden geeft aan meer vrije tijd te willen en 12,1% van de raadsleden geeft aan meer tijd te willen besteden aan andere hobby's. De tijdsbesteding is voor hen een belangrijke reden om te stoppen met het raadswerk.

→ 6.8 BELEVING VERSCHILLENDE ONDERDELEN VAN HET RAADSWERK

Aan het einde van de enquête is de raadsleden een aantal stellingen voorgelegd die betrekking hebben op verschillende facetten van het raadswerk. Denk hierbij aan algemeen werkplezier, omgang met zowel partijgenoten als leden van andere fracties, maar bijvoorbeeld ook over tevredenheid over het functioneren van de gemeenteraad als geheel. De respondenten beantwoorden de stellingen met behulp van een Likertschaal. Dit houdt in dat zij vijf antwoordmogelijkheden hebben, van geheel eens tot geheel oneens. Hieronder komen de belangrijkste verschillen tussen de antwoorden van de stoppende raadsleden en van de raadsleden die graag nog een nieuwe raadsperiode willen aan bod.
De cijfers in de tabellen laten zien welk deel van de twee groepen (stoppende raadsleden en raadsleden die doorgaan) aangeven het (geheel) eens te zijn met de stellingen. Raadsleden die stoppen lijken over het algemeen minder plezier aan het raadswerk te beleven dan de raadsleden die doorgaan. Vrijwel alle stellingen over werkplezier zijn positiever beantwoord door raadsleden die door willen gaan. Het grootste verschil is aangetroffen bij de stelling "ik besteed met plezier tijd aan het raadswerk". 92,1% van

Eens met de stelling	Stoppen	Doorgaan	Verschil
Het raadswerk is gevarieerd	82,5%	95,4%	-12,9%
Ik kan mijn ei kwijt in het het raadswerk	73,3%	89,1%	-15,8%
Ik besteed met plezier tijd aan het raadswerk	71,7%	92,1%	-20,4%
Ik leer veel van het werk als raadslid	80,0%	90,8%	-10,8%

Tabel 2: Beleving over baantevredenheid

Eens met de stelling	Stoppen	Doorgaan	Verschil
Ik slaag er geregeld in onderwerpen die ik belangrijk vind op de agenda te krijgen	58,0%	65,2%	-7,2%
Ik heb veel van de doelen die ik aan het begin van de raadsperiode had, kunnen verwezenlijken	35,8%	46,2%	-10,4%
De gemeenteraad neemt voorstellen van iedere partij even serieus	38,7%	46,8%	-8,2%

Tabel 3: Beleving over invloed in de raad

Eens met de stelling	Stoppen	Doorgaan	Verschil
De gemeenteraad heeft voldoende zicht op het doen en laten van het college van burgemeester en wethouders	37,8%	33,0%	4,8%
De gemeenteraad krijgt voldoende en op tijd informatie verstrekt van het college van burgemeester en wethouders	47,1%	32,6%	14,5%
Als ik (schriftelijke) vragen stel aan het college van burgemeester en wethouders, krijg ik hier snel antwoord op	57,6%	52,6%	5,1%

Tabel 4: Beleving over de verhouding tussen college en raad

de raadsleden die doorgaan is het eens met deze stelling, terwijl dit bij de stoppende raadsleden 71,7% is. De stellingen "het raadswerk is gevarieerd", "ik kan mijn ei kwijt in het raadswerk" en "ik leer veel van het werk als raadslid" zijn ook positiever beantwoord door raadsleden die door willen gaan. Zij geven respectievelijk 12,9%, 15,8% en 10,8% vaker aan het (geheel) eens te zijn met deze stellingen dan hun collega's die willen stoppen.

"**RAADSLEDEN DIE STOPPEN GEVEN MINDER VAAK AAN VARIATIE** IN HET **WERK** TE **ERVAREN,** TE **LEREN VAN HET RAADSWERK** EN **PLEZIER TE HEBBEN BIJ** HET UITVOEREN VAN **HUN TAKEN**"."

Een ander verschil tussen de antwoorden van de stoppende raadsleden en raadsleden die doorgaan van elkaar, zit in de vragen omtrent het functioneren van de gemeenteraad, de relatie tussen de raad en het college en de macht van de raad ten opzichte van andere overheidsorganen. Raadsleden die stoppen zijn het 8,2% minder vaak eens met de stelling dat de gemeenteraad voorstellen van iedere partij even serieus neemt en 7,2% minder vaak eens dat zij er regelmatig in slagen onderwerpen die zij belangrijk vinden op de agenda te krijgen. Daarnaast geven zij 10,4% minder vaak aan de gelegenheid hebben om hun doelen te verwezenlijken dan raadsleden die doorgaan.

Raadsleden die stoppen zijn positiever over het functioneren van het college dan raadsleden die doorgaan. Zij zijn het 14,5% vaker eens met de stelling dat de gemeenteraad voldoende en op tijd informatie verstrekt krijgt van het college en 5,1% vaker eens dat het college vragen van raadsleden snel beantwoordt. Raadsleden die stoppen vinden ook 4,8% vaker dat de gemeenteraad voldoende zicht heeft op het doen en laten van het college.

Een volledig overzicht van alle stellingen en de gegeven antwoorden staat in tabel 4 in de bijlage.

→ 6.9 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is getracht een antwoord te formuleren op onderzoeksvraag 4:
'Wat zijn de belangrijkste redenen voor raadsleden om te stoppen met het raadswerk?'
Van de 796 raadsleden geeft 17,7% aan te willen stoppen na de volgende periode. Gemiddeld besteedt de groep raadsleden die stopt minder uur aan het raadswerk (16 uur per week) dan de groep raadsleden die doorgaat (16,9 uur per week). Relatief gezien is een even groot deel van de groepen (stoppende raadsleden en raadsleden die doorgaan) tevreden met de tijdsbesteding. Raadsleden die doorgaan geven echter relatief vaker aan graag meer tijd aan het raadswerk te willen besteden. Dit is aangegeven door 27,2% van raadsleden die doorgaan en 17,9% van de raadsleden die stoppen.

Raadsleden die stoppen besteden gemiddeld 71,7% van hun tijd aan bestuurlijke activiteiten en 23,7% van hun tijd aan volksvertegenwoordigende activiteiten. 55,2% van de stoppende raadsleden vervult geen nevenfunctie(s). De groep raadsleden die dit wel doet en wil stoppen besteedt gemiddeld 41,3 uur aan het raadswerk. Raadsleden die door willen en een nevenfunctie hebben besteden gemiddeld 37,3 uur aan het raadswerk. De meest genoemde redenen om te stoppen met het raadswerk gaan over de tijdbesteding.

Wat betreft de beleving van verschillende onderdelen van het raadswerk, is te zien dat raadsleden die stoppen minder tevreden zijn over baangerichte aspecten van het raadswerk. Zij geven minder vaak aan variatie in het werk te ervaren, te leren van het raadswerk en plezier te hebben bij het uitvoeren van hun taken. Daarnaast ervaren raadsleden die stoppen minder vaak invloed te hebben in de raad. Opvallend is dat raadsleden die stoppen, positiever zijn over het functioneren van de raad dan raadsleden die doorgaan.

DAADKRACHT.

07 CONCLUSIES

Het Nationaal Raadsledenonderzoek is ingegaan op de tijdsbesteding, werkzaamheden en honorering van gemeenteraadsleden in 2021, en hoe dit zich verhoudt tot de resultaten uit de eerdere trendonderzoeken uit 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019. Verder is ingegaan op de redenen dat raadsleden stoppen met het raadswerk. Dit hoofdstuk bevat de antwoorden op alle onderzoeksvragen.

7.1 TIJDSBESTEDING

De eerste onderzoeksvraag luidt: *Wat is de tijdsbesteding van gemeenteraadsleden in Nederland aan raadswerk in 2021 en in hoeverre verschilt deze van de tijdsbesteding in 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?*

Een raadslid in Nederland besteedt in 2021 gemiddeld 16,75 uur per week aan het raadswerk. Dit is 0,42 uur minder dan in 2019. Zoals in voorgaande edities is het aantal bestede uren afhankelijk van de gemeentegrootte: raadsleden besteden over het algemeen meer tijd aan het raadswerk naarmate de gemeentegrootte toeneemt. Ook is in 2021 een verschil tussen de tijdsbesteding van reguliere raadsleden (15,7 uur) en fractievoorzitters (18,8 uur) waargenomen. 54,3% van de raadsleden geeft aan tevreden te zijn met de tijdsbesteding, een daling van 8,9% ten opzichte van de vorige meting in 2019.

7.2 TIJDSVERDELING BESTUURLIJKE EN VOLKSVERTEGENWOORDIGENDE WERKZAAMHEDEN

De tweede onderzoeksvraag luidt: *Wat is de tijdsbesteding aan volksvertegenwoordigende en bestuurlijke activiteiten voor raadswerk in Nederland in 2021, hoe verhoudt dit zich tot de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur en in hoeverre verschilt de tijdsbesteding aan deze werkzaamheden ten opzichte van 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?*

Nederlandse raadsleden besteden in 2021 70,0% van hun tijd aan bestuurlijke activiteiten. Dit is een stijging van 5,6% vergeleken met 2019. Niet eerder zijn raadsleden zo'n groot deel van hun tijd kwijt geweest aan bestuurlijke taken. Het lezen van vergaderstukken, nota's en rapporten

	2007 (N=2686)	**2009** (N=1508)	**2012** (N=2479)	**2014** (N=2264)	**2017** (N=1151)	**2019** (N=1623)	**2021** (N=730)
Tijdsbesteding	14,01	13,95	16,76	15,91	16,03	17,17	16,75

Tabel 5: Gemiddelde tijdsbesteding van raadsleden in uren per week (2007-2021)

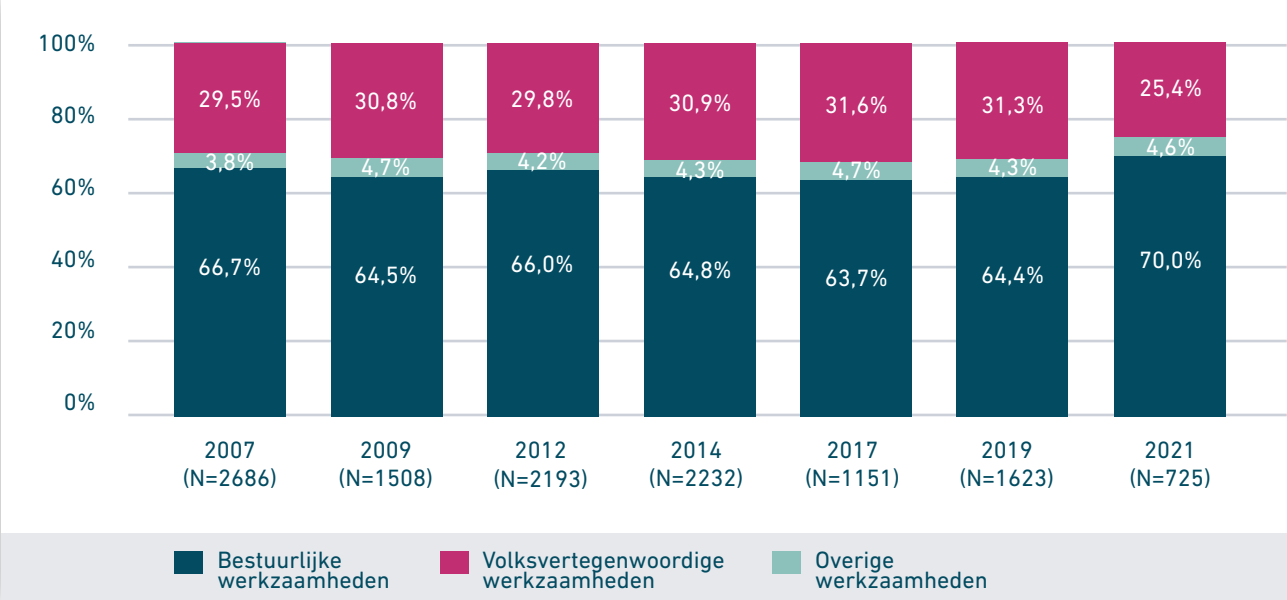

Figuur 20: Tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende werkzaamheden (2007-2021)

neemt 21,6% van hun tijd in beslag. Daarnaast besteden raadsleden relatief veel tijd aan verschillende vergaderingen, met in totaal 33,7%.

Raadsleden besteden gemiddeld 25,4% van hun tijd aan volksvertegenwoordigende activiteiten. Dit is een daling van 5,9% vergeleken met 2019. Vooral aan activiteiten in maatschappelijke organisaties (-1,9%) en buurt- en wijkbezoeken (-1,6%) is minder tijd besteed dan in 2019. Het is denkbaar dat de coronapandemie ervoor gezorgd heeft dat raadsleden minder tijd aan dit soort activiteiten hebben besteed.

Het verschil tussen de huidige verhouding en de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur om minimaal 50% van de tijd te besteden aan volksvertegenwoordigende activiteiten is groter geworden. Een kleine meerderheid (50,5%) geeft aan tevreden te zijn met de tijdsverdeling tussen bestuurlijke en volksvertegenwoordigende werkzaamheden.

→ 7.3 HONORERING

De derde onderzoeksvraag luidt: Welke vergoeding ontvangen gemeenteraadsleden in Nederland voor het raadswerk in 2021 en in hoeverre verschilt deze van de vergoeding in 2007, 2009, 2012, 2014, 2017 en 2019?
Over het algemeen is het uurtarief voor raadsleden hoger dan in 2019. Het gemiddelde uurtarief in 2021 is €17,94. In 2019 was dit €16,81. De hoogte van dit uurtarief hangt samen met de grootte van de gemeente waarin een raadslid werkt. Het uurtarief is het laagst in de kleinste gemeenten en het hoogst in de categorie 150.001 tot 375.000 inwoners.
55,1% van de raadsleden geeft aan tevreden te zijn over de hoogte van de vergoeding. Dit is 0,4% meer dan in 2019. Raadsleden uit grote gemeenten zijn over het algemeen ook meer tevreden met de vergoeding. Raadsleden die tevreden zijn met de vergoeding besteden gemiddeld minder tijd aan het raadswerk (15,5 uur) dan raadsleden die de vergoeding te hoog (17,6 uur) of te laag (18,5 uur) vinden.

DAADKRACHT.

7.4 STOPREDENEN

De vierde onderzoeksvraag luidt: *Wat zijn de belangrijkste redenen voor raadsleden om te stoppen met het raadswerk?* 17,7% van de raadsleden geeft aan te willen stoppen met het raadswerk na hun huidige raadsperiode. Gemiddeld besteden raadsleden die stoppen minder uur aan het raadswerk (16 uur per week) dan raadsleden die doorgaan (16,9 uur per week). Raadsleden die doorgaan geven relatief vaker aan graag meer tijd aan het raadswerk te willen besteden. Dit is aangegeven door 27,2% van raadsleden die doorgaan en 17,9% van de raadsleden die stoppen. Verder vervult 55,2% van de raadsleden die stoppen geen nevenfunctie(s). De groep raadsleden die wel een nevenfunctie vervult en wil stoppen besteedt gemiddeld 41,3 uur aan (een) nevenfunctie(s). Raadsleden die door willen en een nevenfunctie hebben besteden gemiddeld 37,3 uur aan (een) nevenfunctie(s).

De meest genoemde redenen om te stoppen met raadswerk hebben te maken met de tijdbesteding. Wat betreft de beleving van verschillende onderdelen van het raadswerk, is te zien dat raadsleden die stoppen minder tevreden zijn over baangerichte aspecten van het raadswerk. Raadsleden die stoppen geven aan minder vaak invloed te hebben in de raad. Opvallend is dat raadsleden die stoppen positiever zijn over het functioneren van de raad dan raadsleden die doorgaan.

7.5 EINDCONCLUSIE

In dit Nationaal Raadsledenonderzoek is een antwoord geformuleerd op de vraag: *'In hoeverre komt de tijdsbesteding van raadsleden overeen met de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur om tenminste de helft van hun raadstijd aan volksvertegenwoordigende taken te besteden, welke vergoeding ontvangen gemeenteraadsleden voor het raadswerk in 2021, vergeleken met de voorgaande trendstudies en welke redenen voeren raadsleden aan om te stoppen met hun raadswerk?*

Raadsleden besteden in 2021 gemiddeld 16,75 uur per week aan het raadswerk. Dit is 0,42 uur minder dan in 2019. 54,3% van de raadsleden geeft aan tevreden te zijn met deze tijdsverdeling, een daling van 8,9% ten opzichte van 2019. Raadsleden besteden in 2021 gemiddeld 70% van hun tijd aan bestuurlijke taken en 25,4% van hun tijd aan volksvertegenwoordigende taken. In 2019 besteedden raadsleden nog 64,4% van hun tijd aan bestuurlijke activiteiten en 31,3% aan volksvertegenwoordigende activiteiten. Daarmee was de tijdsverdeling van raadsleden al niet op het niveau van de aanbevelingen van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur, die een 50-50 verdeling voorschrijft. In 2021 is de geobserveerde verdeling nog verder verwijderd van de voorgeschreven verdeling dan in 2019. Het uurtarief voor raadsleden is in 2021 toegenomen tot €17,94, een stijging van €1,13 ten opzichte van 2019. De tevredenheid over de vergoeding is licht toegenomen met 0,4% en bedraagt nu 55,1%. 17,7% van de raadsleden geeft aan te willen stoppen met het raadswerk. De meest genoemde reden hiervoor hebben te maken met de tijdsbesteding van de raadsleden.

RAADSLEDEN BESTEDEN IN **2021 GEMIDDELD 70% VAN HUN TIJD** AAN **BESTUURLIJKE TAKEN** EN **25,4% VAN HUN TIJD** AAN **VOLKSVERTEGENWOORDIGENDE TAKEN.**

Nationaal Raadsledenonderzoek

Daadkracht voert sinds 2007 een trendonderzoek uit naar de tijdsbesteding, werkzaamheden en honorering van gemeenteraadsleden in Nederland. Daadkracht onderzoekt daarmee in hoeverre de tijdsbesteding van raadsleden overeenkomt met de aanbeveling van de Stuurgroep Evaluatie Dualisering Gemeentebestuur om tenminste 50% van de raadstijd buiten het gemeentehuis door te brengen. Daadkracht heeft het Nationaal Raadsledenonderzoek inmiddels zevenmaal uitgevoerd sinds 2007. Elke meting bestaat uit de vaste componenten tijdsbesteding, werkzaamheden en honorering. Dit onderzoek is in samenwerking met de Nederlandse Vereniging voor Raadsleden tot stand gekomen. Op www.nationaalraadsledenonderzoek.nl zijn meer figuren met onderzoeksresultaten beschikbaar. Deze onderzoeksresultaten bevatten de cijfers van het onderzoek uit 2021 afgezet tegen de voorgaande trendonderzoeken.

Bekendmaken

Daadkracht Bekendmaken is marktleider online publiceren van regelgeving en zakelijke kennisgevingen volgens de Wet elektronische bekendmaking (o.a. DROP). Daadkracht ondersteunt met advies, training en invoerdiensten.

Advies

Daadkracht Advies ondersteunt lokale overheden bij vraagstukken over bedrijfsvoering, informatiehuishouding en dienstverlening. De adviseurs van Daadkracht zijn specialist in het optimaliseren van processen, het invoeren van zaakgericht werken, privacyvraagstukken, informatie-architecturen en informatiebeveiliging.

Talent

Daadkracht Talent biedt talentvolle mensen aan die net klaar zijn met hun studie. Alumni bestuurs- en bedrijfskunde werken, leren en doen de nodige vakkennis op bij gemeenten onder begeleiding van Daadkracht en de Daadkracht Academie. Zo kunnen zij goed voorbereid bij u aan de slag.

Digitaal

Daadkracht Digitaal helpt overheden bij het inrichten en verbeteren van hun website. Daadkracht doet dit met onderzoek, concrete oplossingen en ondersteuning bij de uitvoering. Toegankelijk, vindbaar en gebruiksvriendelijk.

COLOFON

Onderzoek en redactie:
drs. Bart-Jan Flos,
drs. Erwin Snijder,
drs. Ageeth de Jager – de Lange,
Simone van den Berg MSc,
Kim van der Heide MSc,
Marc van Breemen en
Inky te Brake MSc.

Met dank aan:
Nederlandse Vereniging voor Raadsleden

Vormgeving:
De Ontwerpzolder/Anke de Kroon
Uitgave november 2021
ISBN 978-90-829590-4-8

Nederlandse Vereniging voor Raadsleden

Postbus 6635
6503 GC Nijmegen

024 344 6288
info@daadkracht.nl

@Daadkrachtmedia
www.daadkracht.nl

DAADKRACHT.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

38 depots
Het nut van ‘ouwe rommel’

Weet waar je staat
Boer *Woudstra* is blij met zijn monument

NOaA 2.0
‘Geen EU-land heeft wat wij hebben’

Van ve

Van verwachting tot synthese

Kennis voor Archeologie

tot sy

or Archeologie

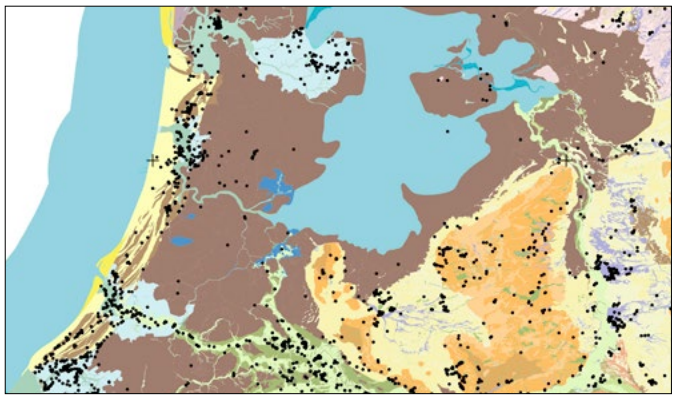

6 Verwachtingen
Landgebruik in Lagen: geen glazen bol, wel handige eerste hulp

14 Prospectie
Vroeger een vage vlek, nu een haarscherp beeld

20 Verstoringen
Je wilt onnodige opgravingen en kosten voorkomen

28 Erfgoedkaarten
Betere afwegingen door completer overzicht van de archeologische voorraad

36 Onderzoeksagenda's
NOaA 2.0 wil beter aansluiten op lokaal onderzoek

44

Instandhouding

‘Het eerste archeologische monumenten-paspoort is al uitgereikt’

52

Nieuwe kennis uit oude opgravingen

‘Nu weten we dus dat er hele gezinnen woonden in zo’n Romeins fort’

60

Syntheses

‘Het is nu tijd om Pre- en Post-Malta-onderzoeken samen te synthetiseren’

Inhoud

Ten geleide 5

Casus
- Paleogeografische inspiratie 11
- Nederzetting zichtbaar door warmteverschillen 19
- Hadden hier al laan- of fruitbomen gestaan? 25
- Hoe representatief is de huidige voorraad? 33
- Wijst Romeinse muntenvondst op een heilige plek? 41
- Hoe de terp kon worden behouden 49
- Wat de houten voorwerpen van Velsen 1 vertellen 57
- Nedergermaanse Limes verdient integraal perspectief 65

In beeld
- Carla Soonius, regio West-Friesland 12
- Charlotte Peen en Carmen Harmsen, gemeente Ede 35
- Eugene Ball, BAAC Archeologie & Bouwhistorie 42
- De heer Woudstra, Oostrum 51
- Jasper de Bruin, RMO 58

In memoriam
Michel Lascaris 26

Er is meer... 66

Column
Evaluatie 67

Kennis voor Archeologie ondersteunt de archeologie en archeologische monumentenzorg met kaarten, datasets, studies, methoden, praktijkvoorbeelden en webapplicaties

Colofon

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

Van verwachting tot synthese
Kennis voor Archeologie

Tekst	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, EMMA
Eindredactie	EMMA
Afbeeldingen	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld
Foto omslag	Steilkantherstel in Oostrum
Ontwerp	Ontwerpwerk, Den Haag
Drukwerk	Xerox

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2021

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
cultureelerfgoed.nl

Van boven naar beneden en links naar rechts: Bertil van Os, Guido Mauro, Barbara Speleers, Marina Hazeleger, Rik Feiken, Jeroen Zomer, Bjørn Smit, Marjolein Boersma, Iepie Roorda, Inge van der Jagt, Jeroen Bouwmeester, Marja Walrecht, Jos Stöver, Roel Lauwerier, Monique Eerden, Eelco Rensink.

Een cyclisch kennisprogramma voor een cyclisch proces

Archeologische resten vormen de belangrijkste bron voor kennis over het grootste deel van het verleden. Zelfs over de laatste 2000 jaar beschikken we maar over weinig schriftelijke bronnen. Willen we geschiedenis kunnen schrijven over het verleden van Nederland en zijn bewoners, dan zullen we deze bron van kennis moeten koesteren en zorgvuldig bestuderen.

Een kenmerk van archeologisch erfgoed is, dat het grotendeels onzichtbaar is. We kennen natuurlijk de grafheuvels en hunebedden, maar dit soort zichtbare monumenten vormt nog geen 1 procent van alle archeologie die in de bodem aanwezig is. Het meeste ligt verborgen in de ondergrond. Daar komt bij dat archeologisch erfgoed ook eindig is. Een historisch document is altijd weer te raadplegen, maar archeologische resten kun je maar één keer opgraven. Daarna is de context verdwenen en wat niet is verzameld of gedocumenteerd, is voorgoed verloren. Daarom bewaren we de archeologie het liefst in de bodem, in situ, zoals we dat noemen.

De zorg voor archeologisch erfgoed is geen eenvoudige zaak. Het is een cyclisch proces van inventariseren, waarderen, selecteren, opgraven (of in de bodem behouden of verloren laten gaan), rapporteren en samenvoegen tot nieuwe kennis over het verleden en die kennis delen met het publiek. Deze zorg is voor het grootste deel belegd bij gemeenten, die het opnemen als onderdeel van hun erfgoed- en ruimtelijke beleid. Maar ook andere overheden, bedrijven en soms universiteiten, zijn hierbij betrokken; het veldwerk wordt grotendeels door marktpartijen uitgevoerd.

Als Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) proberen wij gemeenten en andere partijen bij de zorg voor het bodemarchief behulpzaam te zijn met kennis en advies. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft daar met haar beleidsbrief ‘Erfgoed telt’ in 2018 een extra impuls aan gegeven, wat onder andere heeft geresulteerd in het programma Kennis voor Archeologie. Voor verschillende onderdelen van de cyclus van de archeologische monumentenzorg biedt het programma ‘hulpmiddelen’ in de vorm van kaarten, datasets, studies, methoden, praktijkvoorbeelden, webapplicaties, etc. Bijzondere aandacht is besteed aan de instandhouding van archeologische rijksmonumenten en het contact met de eigenaren ervan.

Archeologie en archeologische monumentenzorg is teamwork. Het vaste ‘programmateam’ heeft dankbaar samengewerkt met tal van collega’s van de Rijksdienst, gemeenten, archeologische bedrijven, universiteiten, onderzoeksinstellingen, vrijwilligers en andere partijen.

Wij hopen dat u in dit magazine interessante en bruikbare zaken zult tegenkomen die aanleiding vormen om met ons de discussie aan te gaan over de ontwikkeling van kennisproducten om samen de zorg voor het archeologisch erfgoed zo goed mogelijk te kunnen uitvoeren.

Namens het team van het programma
Kennis voor Archeologie,

Roel Lauwerier

Landgebruik in Lagen: geen glazen bol, wel handige eerste hulp

Verwachtingen

← *Gewaardeerde vindplaatsen, periode Late Landbouwers.*

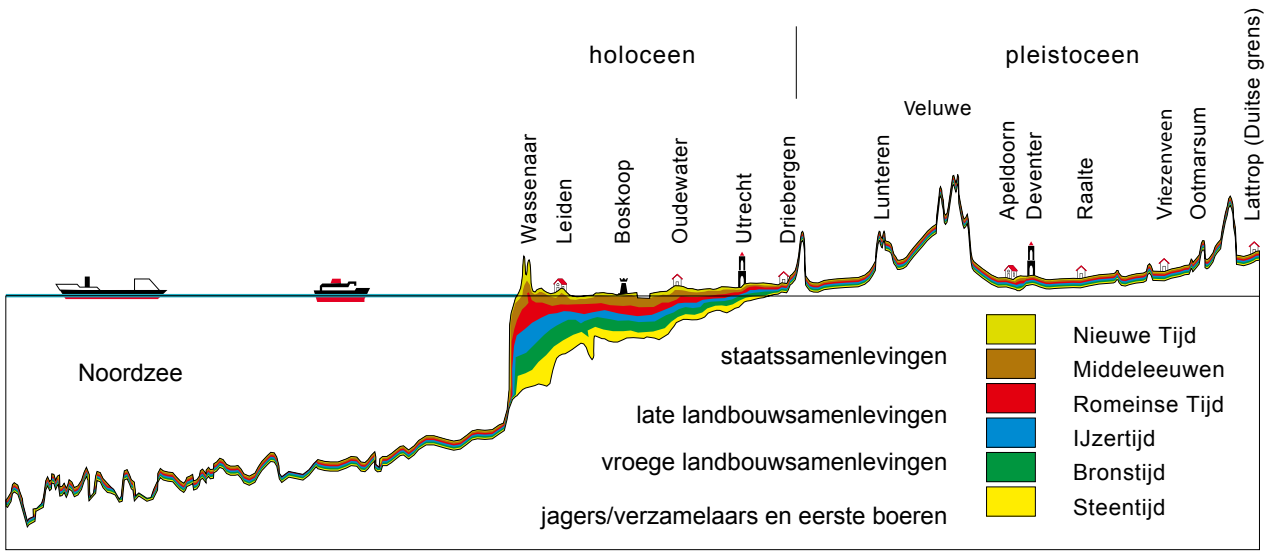

Dwarsdoorsnede Nederland – in het hoge deel (pleistoceen) resten uit verschillende perioden dicht op elkaar vlak onder het oppervlak; in het lage deel (holoceen) restanten uit oudere perioden afgedekt door een dik pak sediment.

Onderzoek van de bodem met een grondboor.

Het is een gevoel dat iedere archeoloog kent: verwachting. Op basis van wat je al weet, zou de grond onder je voeten zomaar de archeologische resten kunnen bevatten die je er vermoedt. Maar dat ga je natuurlijk pas écht onderzoeken als je wat zekerder weet of dat gevoel ongeveer klopt. En daar komt onder meer de online-applicatie Landgebruik in Lagen van de RCE in beeld. Die laat op basis van historische bewoningsgegevens en gedetailleerde geologische data zien of er een mogelijkheid op vondsten bestaat, en hoe diep in de bodem die dan kunnen zitten. Projectleider Bjørn Smit vertelt over de wording, de verwachtingen en de toekomst van de applicatie.

Landgebruik in Lagen is géén kristallen bol die een exacte voorspelling geeft van wat waar precies ligt. Sterker nog, het detailniveau is niet heel hoog, en dat heeft alles te maken met de schaal van de applicatie. In de online viewer is namelijk heel Nederland in kaart gebracht, en dat betekent dat er gezien de gevarieerde dekking in beschikbare archeologische en geologische informatie maar tot een bepaald niveau kan worden 'ingezoomd'. Landgebruik in Lagen is daarom minder gedetailleerd dan verschillende gemeentelijke erfgoedkaarten, maar wel eenvoudig te raadplegen. En door iedereen bovendien.

In holoceen Nederland liggen archeologische resten soms meters diep in de bodem, zoals deze prehistorische vindplaatsen bij Hardinxveld Giessendam.

‘Als je op de meter precies wilt weten waar wat te vinden is, dan moet je toch gewoon een gat graven’

Gevolg van de wordingsgeschiedenis

Ga je als archeoloog op onderzoek, dan geeft de applicatie dus een eerste indicatie van wat je waar ongeveer kunt verwachten. Smit: “In holoceen Nederland, dus in het aangeslibde westen en noorden, krijg je ook nog een indicatie van hoe diep je deze resten moet zoeken. Op de hoge zandgronden, grofweg het oosten en zuiden, ligt de archeologie meestal direct op maaiveldniveau of vlak daaronder.” Er zijn daarnaast plaatsen waar allebei geldt, zoals bijvoorbeeld Rotterdam. Daar liggen resten zowel direct aan het oppervlak als meters diep in de grond, net als bijvoorbeeld in de Noordoostpolder. Dat is het gevolg van de wordings- en bewoningsgeschiedenis van Nederland. Volgens Smit is Landgebruik in Lagen goed te gebruiken als je als archeoloog onderzoek gaat doen in een gebied dat je nog niet zo goed kent. “De archeologie en de ondergrond daar zitten nog niet helemaal in je vingers, zeg maar. Dan kun je met deze applicatie een eerste indicatie krijgen van welk type archeologie je op welke diepte zou kúnnen aantreffen, en in combinatie met de beschikbare gemeentelijke kaarten ben je goed in staat om in je bureauonderzoek uiteindelijk een gespecificeerde archeologische verwachting op te stellen.”

Een andere doelgroep is de erfgoedliefhebber. Maar ook de initiatiefnemer van een bouwplan heeft iets aan de applicatie. Die kan alvast een voorlopig inzicht krijgen in wat er aan potentiële archeologie op zijn pad zal komen. Dat is belangrijk, want de verstoorder betaalt immers. “Bij het maken van de applicatie hebben we die doelgroep in gedachten gehouden”, zegt Smit. “Net als de mensen die bij gemeenten ruimtelijke plannen maken. Ze kunnen potentiële vindplaatsen zo meenemen in hun afwegingen.”

Gerelateerde producten zijn populair

Landgebruik in Lagen helpt onder meer archeologische bedrijven om goed beslagen ten ijs te komen bij opdrachtgevers. Ongeveer 95 procent van het onderzoeks- en veldwerk wordt door die bedrijven gedaan, bijna altijd in het kader van het principe dat de verstoorder betaalt. “Met de invoering van de Wet op de archeologische monumentenzorg is die archeologische bedrijfstak ontstaan. Universiteiten, de RCE en een aantal gemeenten doen uiteraard ook nog archeologisch onderzoek, maar gaan hooguit een paar keer per jaar naar buiten, terwijl die bedrijven wel 40 weken per jaar aan het graven zijn. Zij kunnen de informatie uit deze applicatie dus goed gebruiken.”

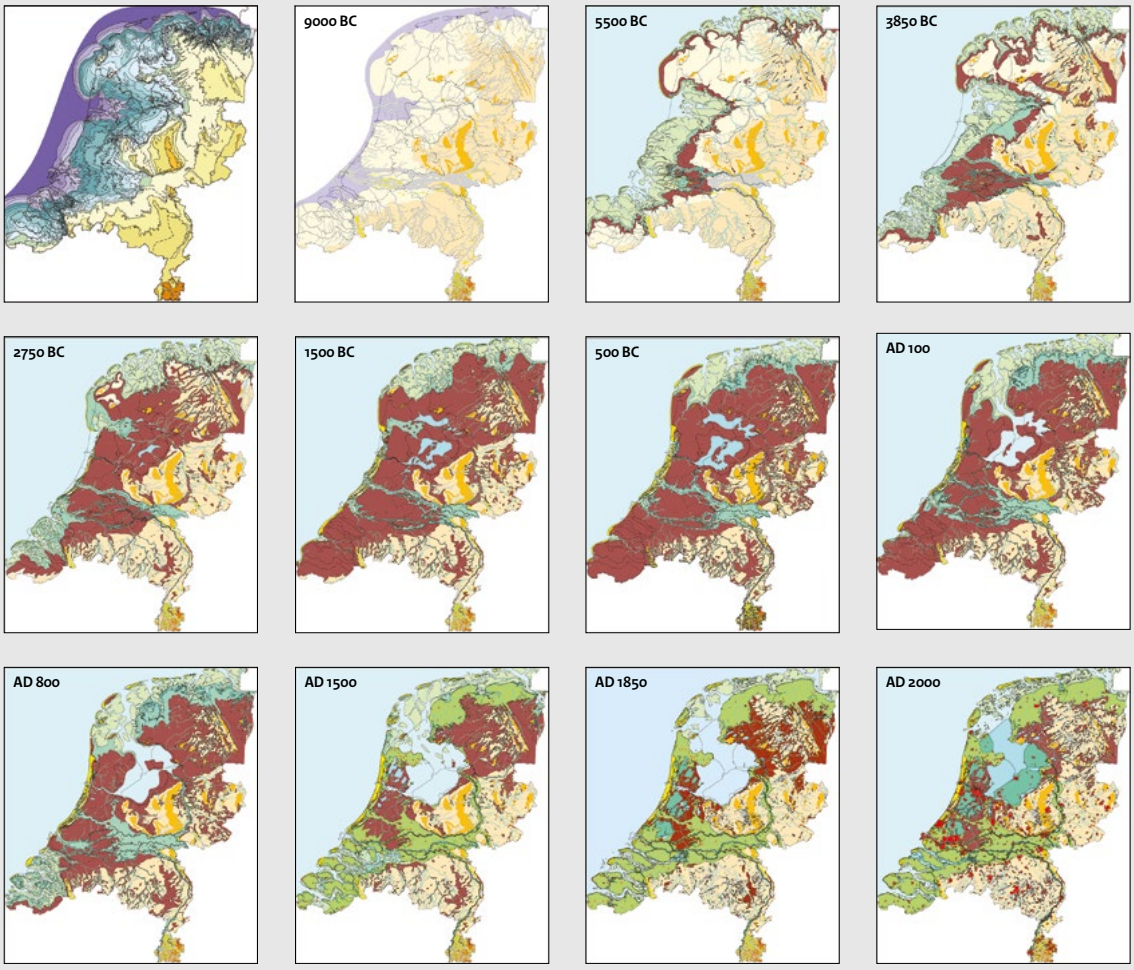

De serie paleogeografische kaarten schetst een beeld van de ontwikkeling van Nederland.

Omdat er geen teller aan Landgebruik in Lagen kon worden gehangen, weet de RCE niet hoe vaak en door wie de applicatie wordt gebruikt. Maar volgens Smit worden apart beschikbare gerelateerde producten veelvuldig gedownload, een indicatie dat mensen de applicatie ook geregeld gebruiken. “Neem de 13 onderliggende paleogeografische kaarten over de afgelopen 11.000 jaar, gemaakt door Deltares. Dat zijn beargumenteerde reconstructies van de ontwikkeling van Nederland. Ze zijn al vaak gedownload, en worden veelvuldig in archeologische rapporten, publicaties en presentaties gebruikt. Van deze kaarten is ook een Atlas van het Holoceen gemaakt. Die is inmiddels aan de elfde druk toe, en vorig jaar verscheen een Engelstalige uitgave.”

Er zijn natuurlijk ook reacties. De Archeologische Steunpunten zijn over het algemeen enthousiast, sommige gemeenten iets gereserveerder. Smit: “Als zij hun zaken zelf goed op orde hebben zeggen ze: leuke applicatie, maar wat wij hebben is veel gedetailleerder. Dat zal ik niet ontkennen, maar de taak van de RCE is om de erfgoedzorg in het héle land beter te laten functioneren. Dat doen we met dit soort landelijk dekkende producten, op een landelijk abstractieniveau. Daar zijn we tenslotte een rijksdienst voor. Dat moet je wel eens uitleggen aan mensen. En als je op de meter precies wilt weten waar wat te vinden is, dan moet je toch gewoon een gat graven.”

Fijnmaziger, gedetailleerder én actueler

Dat neemt niet weg dat de RCE Landgebruik in Lagen verder verfijnt. De applicatie kwam vier jaar geleden in het kader van Kennis voor Archeologie online, en toen ontbrak een aantal gegevens over de ondergrond nog. Die modellen zijn intussen opnieuw tegen het licht gehouden, en een verfijnde versie vindt in een komende update zijn weg naar de applicatie en de kaartviewer Begraven Landschappen. Smit: “Ook wat de archeologie betreft zijn we inmiddels vier jaar verder. Er zijn nieuwe, relevante onderzoeken gedaan en gepubliceerd. Die worden eveneens in de update toegevoegd. Dan wordt het totaalbeeld fijnmaziger, gedetailleerder én actueler.”

← *Natuurontwikkeling op de Binnenveldse Hooilanden in Wageningen, vindplaats van duizenden jaren oude veeneiken.*

Landscape zones

- Rijn-Maasdelta
- Wind-borne sand ridges (13)
- Sand ridges and river dunes (14)
- Dry brook valleys (15)
- Brook valleys (16)
- Residual channels (18)
- Floodplains (19)
- River foreland / water meadows (20)
- Estuary (21)
- Deposits due to dike breaches (22)
- River dunes (23)
- Stream and crevasse ridges (24)
- Peat plains (26)

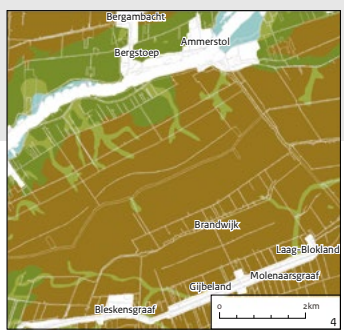

Ingrediënten voor de archeologische landschappenkaart.

In de opgefriste versie wordt nog een belangrijke lacune ingevuld: ook alle bebouwde gebieden worden ‘ingekleurd’. Bij de lancering was daarvoor nog niet alle bodeminformatie beschikbaar. Mensen die wilden kijken wat er in de eigen woonplaats of onder de eigen wijk in de bodem zit, zagen een witte vlek of een verwijzing naar een aanpalend gebied. Er komen in de toekomst meer actualiseringen. De applicatie blijft zeker nog een jaar of vijf in de lucht, en Smit en de zijnen hebben een voorstel gedaan voor een onderhoudsmodel. Op jaarbasis wordt dan gekeken wat er kan worden aangevuld en veranderd.

“We hebben al die tijd verder goed vastgelegd hoe we hier gekomen zijn”, zegt Smit. “Voor de ondergrondmodellen hebben we met de geologen van de Universiteit Utrecht een werkwijze ontwikkeld om gegevens geautomatiseerd samen te voegen. Er is inmiddels zoveel data dat je eigenlijk niet meer handmatig kunt modelleren. Het idee is dat je substantiële nieuwe inzichten over de ondergrond straks simpelweg kunt invoeren, en dat er met één druk op de knop een nieuw model uit de computer komt. De universiteiten en de Geologische Dienst van Nederland combineren ook steeds vaker gegevens. Daardoor ontstaan steeds grotere digitale datasets, die we op een slimme manier willen blijven combineren en waar mogelijk zinvol benutten voor de archeologische monumentenzorg.”

Paleogeografische inspiratie

Bestseller in archeologieland

Elf drukken zijn er al van verschenen: de Atlas van Nederland in het Holoceen. En met de Engelstalige uitgave erbij zelfs twaalf. De gedrukte bundeling van de dertien paleogeografische kaarten, aangevuld met archeologische en historische informatie, is een archeologische bestseller.
De kaarten tonen de wordingsgeschiedenis van Nederland in de afgelopen 11.700 jaar, en geven een volledig beeld van alle veranderingen in het Holoceen – de relatief warme periode na de laatste ijstijd, en waarin we nog altijd leven. In die tijd kreeg Nederland zijn huidige vorm. De kaarten vormden ook een inspiratiebron voor de webapplicatie Landgebruik in Lagen.
De kaarten zijn niet alleen in boekvorm populair. Ook voor de downloads die de RCE aanbiedt, is veel belangstelling. Er is zowel een pdf-versie als een variant voor GIS-viewers beschikbaar. Dat leidt weer tot bijzondere afgeleide producten. Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden biedt op zijn website bijvoorbeeld 'Archeologie op de kaart' aan – een initiatief in samenwerking met de RCE.
De bezoeker ziet een soort Google Maps met kaarten van Nederland in verschillende perioden. Paleogeografische kaarten waren het uitgangspunt. Die zijn verrijkt met vondsten uit de museumcollectie, zodat je als gebruiker goed ziet wat er waar in de grond zat.

De Kobuk-rivier in Alaska – zo zag ons grote rivierenlandschap eruit rond 9000 v.Chr.

Regio

Carla Soonius

Regio-Archeoloog West-Friesland

“Er komt hier in de omgeving een bouwproject op een stuk grond van 33 hectare. We denken eerst na over wat we nog willen weten – in dit geval over de bronstijd. Vervolgens willen we met behulp van geofysisch onderzoek de kansrijke locaties vinden die ons kunnen helpen om de onderzoeksvragen die we nog hebben, op te lossen. Ik vind: we hoeven niet altijd meteen standaard in de houding van de AMZ-cyclus te springen. Verder kijken dan alleen het vondstmateriaal en nieuwe technieken proberen – dat is wat ik graag uitdraag.”

© Ruben Schipper

Prospectie

Vroeger een vage vlek, nu een haarscherp beeld

← *Droneopname grafheuvels Busjop.* ↑ *Proefsleuvenonderzoek.*

Nieuwe methodes van prospectief archeologisch onderzoek nemen een hoge vlucht. Figuurlijk, maar in de vorm van remote sensing ook letterlijk. Betere satellietbeelden, (infrarood) luchtfoto's en drones met sensoren en camera's maken het mogelijk om bepaalde vindplaatsen achter een scherm te onderzoeken en te monitoren. Op de grond speelt ook niet-invasief geofysisch onderzoek vaker een rol. De spade of boor gaat niet of later de grond in, en bovendien veel gerichter. In zijn kennistools verlegt de RCE de focus dan ook van 'traditionele' methodes naar nieuwe. Maar beproefde gereedschappen als Prospectie op Maat houden hun waarde. Een stand van zaken met projectleider Eelco Rensink.

Prospectie op Maat, vier jaar geleden opgeleverd vanuit Kennis voor Archeologie, blijft een belangrijk kennisproduct, benadrukt Rensink. Archeologen die prospectief onderzoek gaan doen, kunnen de online tool bij het bureauonderzoek gebruiken om een advies te krijgen over prospectie. Ze vinken kenmerken van de verwachte vindplaatsen aan, en Prospectie op Maat geeft op basis van de optelsom van die kenmerken en de onderliggende kennis aan welke methode het best past. Moet er bijvoorbeeld worden geboord, zijn proefsleuven aangewezen of is nader geofysisch onderzoek wenselijk?

"Prospectie op Maat is een goed voorbeeld van een mooie taak van de RCE: het samenbrengen van kennis, kunde en ervaring, die we bundelen en vertalen naar kennisproducten", zegt Rensink. Veel kennis over prospectie zit in het (commerciële) archeologische werkveld, en de specialisten daar publiceren er ook over. "Maar die kennis zit toch vooral in de hoofden van die mensen. Wij maken daarom al een aantal jaar overzichten van al die kennis, en bieden die aan het werkveld aan."

Hollandsche Dijk – Luchtfoto linie van 1629.

‘Even met een drone overvliegen’ en daarmee alles in kaart brengen, zit er in de nabije toekomst niet in

Tool en kwaliteitsslag tegelijk

Bestaande ervaring komt zo ook beschikbaar voor toekomstige generaties. Volgens Rensink is de net afgestudeerde generatie archeologen een belangrijke doelgroep van de kennisproducten: “Een ervaren archeoloog weet hoe een bureauonderzoek moet worden vertaald naar veldwerk, maar iemand die net begint, kan veel baat hebben bij Prospectie op Maat. Door de informatie die wij aanbieden, is dat deel van het archeologische veldwerk geborgd. Er zitten verder publicaties, factsheets en een verantwoording aan vast. Het is dus ook een kwaliteitsslag.”

De afgelopen jaren verschuift de focus naar nieuwe technieken. Niet-invasief geofysisch onderzoek bijvoorbeeld, met slimme meetapparatuur als grondradar, magnetometer of weerstandsmeter. En dus remote sensing. Daar ligt voor sommige archeologie de toekomst, zegt Rensink: “We zijn nu een jaar of tien bezig. Tot de voltooiing van Prospectie op Maat keken we naar verbetering van traditionele onderzoeksmethoden. Sinds enige tijd investeren we daar minder in, maar kijken we naar innovaties. Dat heeft al geleid tot een nieuwe online tool: de webviewer remote sensing.”

Welke typen vindplaatsen zoeken we?

In die viewer, sinds begin dit jaar beschikbaar op de RCE-site, is een selectie van luchtfoto’s, hoogtekaarten en satellietbeelden gebundeld die gratis beschikbaar zijn. Daarnaast zijn er verwijzingen naar sites met beelden die weer andere informatie bieden. Die – vaak betaalde – beelden mag de RCE vanwege eigendomsrechten niet publiceren, maar de verwijzingen zijn belangrijk om verder te kunnen kijken. De viewer is aangevuld met een verdiepend rapport over remote sensing, dat ook 12 case studies bevat.

Remote sensing is een extra bron, geen vervanging van bestaande methodes. ‘Even met een drone overvliegen’ en daarmee alles in kaart brengen zit er in de nabije toekomst niet in. Rensink: “Ontzettend belangrijk is de vraag: welke typen vindplaatsen zoeken we? Want voor sommige typen werkt remote sensing, voor andere helemaal niet.” Prehistorische kampementjes bijvoorbeeld worden zelfs met de beste sensoren niet vanuit de lucht gevonden. Maar vindplaatsen die zich kenmerken door omvangrijke greppel- of muurstructuren of subtiele hoogteverschillen, zijn heel kansrijk.

“Zulke structuren beïnvloeden de gezondheid en kleur van vegetatie die erboven staat, en zijn daardoor regelmatig zichtbaar vanuit de lucht. Soms zelfs heel goed. De droge zomers van 2018, 2019 en 2020 bijvoorbeeld, hebben bepaalde archeologie duidelijk zichtbaar gemaakt”, zegt Rensink. “Dat heeft veel archeologen opnieuw laten zien dat remote sensing mooie resultaten kan opleveren.

Electromagnetisch onderzoek in het veld.

Plaatsen die zich kenmerken door omvangrijke greppel- of muurstructuren of subtiele hoogteverschillen, worden wel gevonden met remote sensing.

De voortschrijdende techniek helpt ook. Vroeger zag je op een luchtfoto of satellietbeeld een vage vlek in een akker, nu zie je haarscherp wat die vlek zou kunnen zijn. Dat is een waardevolle aanvulling op wat je bij het bureauonderzoek al in kaart brengt."

Bureauonderzoek blijft het fundament

Dat bureauonderzoek blijft overigens – in de woorden van Rensink – 'het fundament van de Nederlandse archeologische monumentenzorg'. Het is de start van het onderzoek, het brengt de archeologische en landschappelijke kenmerken in kaart, en het leidt tot een verwachting over datering, diepteligging en aard van mogelijk aanwezige vindplaatsen. Samen met de fysieke kenmerken van de vindplaats (bijvoorbeeld wel of geen grondsporen) is dat essentieel om de juiste methode van prospectie te bepalen, zodat de verwachting goed in het veld kan worden getoetst.

Rensink: "Het onderzoek moet voldoen aan de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, de KNA. Daarin staan bronnen die geraadpleegd móeten worden. Heel belangrijk zijn geomorfologische kaarten, bodemkaarten en historische kaarten. Veel van die bronnen zijn digitaal beschikbaar in Archis, een belangrijk informatiesysteem dat wij als RCE aanbieden en onderhouden. Dat bevat ook alle al bekende archeologische vindplaatsen. Dan weet je dus al waarmee je ongeveer rekening moet houden als je in een bepaald gebied een bureauonderzoek gaat uitvoeren." Landgebruik in Lagen is vanzelfsprekend ook een belangrijk hulpmiddel daarbij.

Daarnaast hebben gemeenten eigen kaarten met (verwachte) vindplaatsen en monumenten, en kunnen

Geofysisch onderzoek – weerstandsonderzoek.

Booronderzoek met guts.

professionele archeologen hun amateurcollega's in het gebied raadplegen. Remote sensing wordt in de KNA alleen summier genoemd als bron voor bureauonderzoek. Dat kan beter, vindt Rensink. "Het raadplegen van de webviewer moet eigenlijk een minimumeis worden. Daar wil ik komend jaar aan gaan werken. Het doel is om bronnen van remote sensing een volwaardige plaats te geven in het bureauonderzoek en het gebruik ervan te stimuleren."

Grafveld over het hoofd gezien

Dat moet leiden tot nog beter bureauonderzoek, en daardoor beter advies en veldwerk. Meestal gaat dat nu goed, maar niet altijd. Rensink: "We hebben al eens gekeken naar de kwaliteit van bureauonderzoeken. Daaruit bleek dat eigenschappen van vindplaatsen soms niet goed werden benoemd of onvolledig werden uitgewerkt. Dan is er een reëel gevaar dat verkeerde methodes worden gebruikt, en dat er tijdens het veldwerk vindplaatsen niet worden gezien of zelfs vernield."

"Het ergste scenario is dat je een gebied vrijgeeft op basis van zo'n ontoereikend veldonderzoek, dat er bouwwerkzaamheden beginnen, en dat dan onverwachts een vroeg-middeleeuws grafveld opduikt dat in de fase van prospectie over het hoofd is gezien. Dan kan de bouw alsnog worden stilgelegd voor archeologisch onderzoek, en dat is heel vervelend voor een gemeente. En uiteraard ook voor de initiatiefnemer van het onderzoek en het bouwproject, omdat het immers tot onvoorziene kosten en vertraging kan leiden."

Nederzetting zichtbaar door warmteverschillen

Infrarood remote sensing

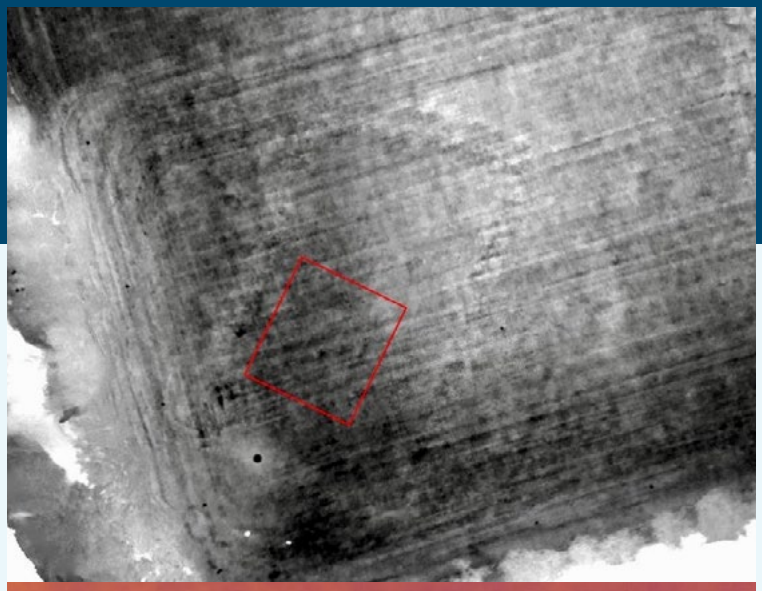

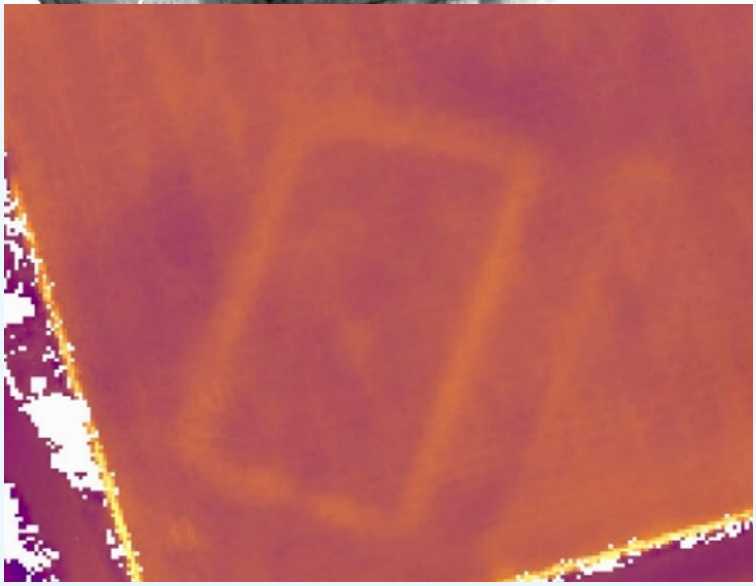

De verwachte aanwezigheid van een laat-middeleeuwse nederzetting bij het Friese Siegerswoude werd bevestigd door de inzet van een drone met een camera voor thermisch infrarood remote sensing (foto boven).
Die nieuwe techniek voor prospectie kijkt naar de uitstraling van thermische energie door objecten op en onder het aardoppervlak.
Door met de drone op honderd meter hoogte te vliegen, is er minder atmosferische verzwakking van het beeld dan bij een vliegtuig of satelliet. Zo werden sporen gevonden van greppelstructuren. Boven de historische greppels groeit minder vegetatie. De zandige toplaag houdt daar minder vocht vast, waardoor de grond overdag sneller opwarmt en 's nachts sneller afkoelt. De thermische beelden laten die verschillen zien.
Met behulp van fotogrammetrie en een digitaal hoogtemodel (foto onder) werden zo twee grote rechthoekige terreinen zichtbaar, het ene veel duidelijker afgetekend dan het andere. Ze liggen bij een voorwerk van een lokaal Benedictinessenklooster, en waren vermoedelijk in het bezit van de nonnen. Proefsleuvenonderzoek op het meest afgetekende terrein liet in combinatie met bureauonderzoek zien dat de kloosterbewoners het omliggende veen waarschijnlijk in de dertiende eeuw wilden gaan exploiteren.
Er werd aardewerk uit die tijd aangetroffen. De exploitatie was waarschijnlijk geen succes: het minder afgetekende terrein is mogelijk niet eens in gebruik genomen.

Je wilt onnodige opgravingen en kosten voorkomen

Verstoringen

← *Hunebed D15 bij Loon naast een maisakker.*
↓ *Topografische Militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden (1850-1864), een van de kaarten uit de Verstoringsbronnenkaart.*

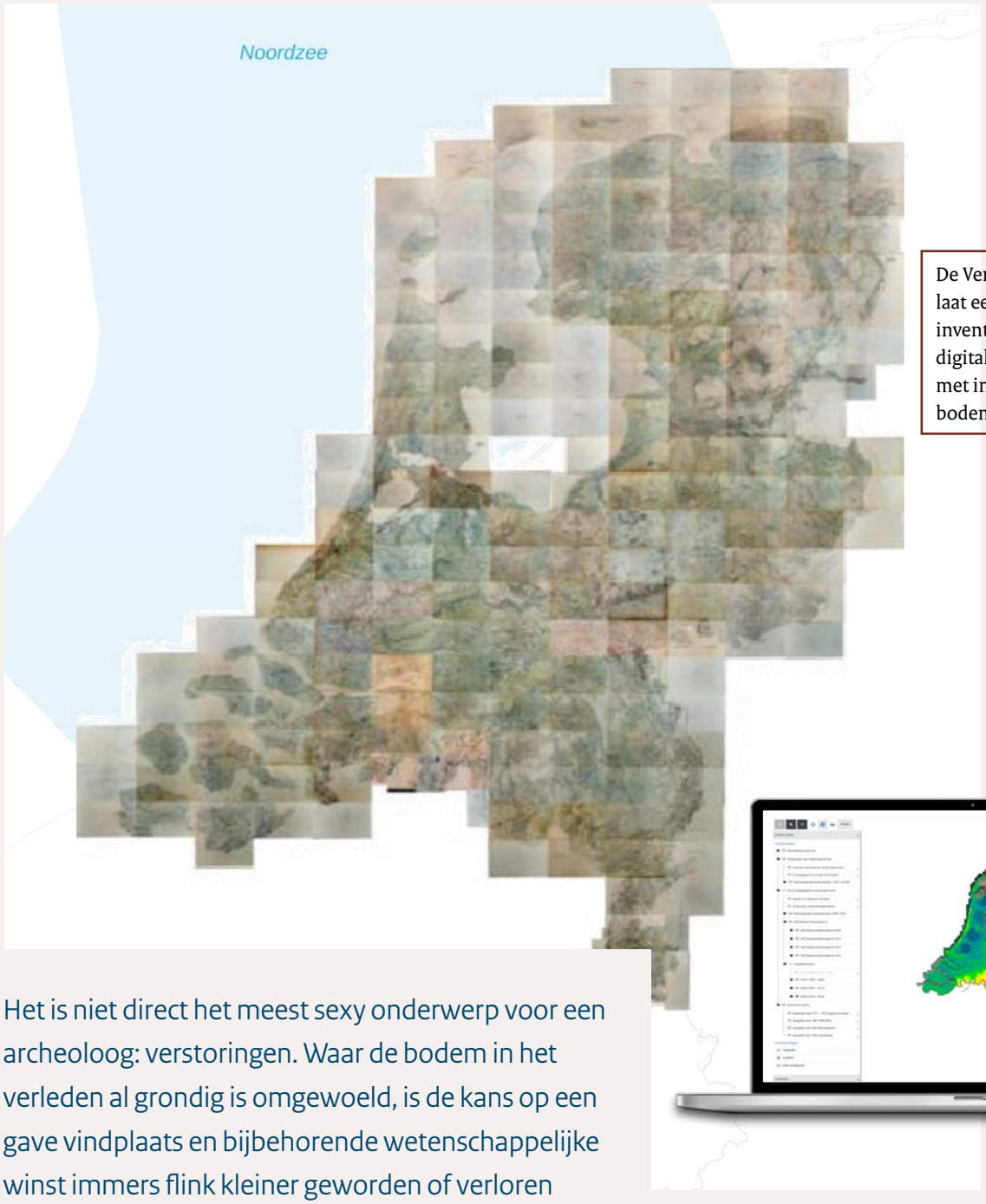

De Verstoringsbronnenkaart laat een landsdekkende inventarisatie zien van digitale en analoge bronnen met informatie over bodemverstoringen.

De Verstoringsbronnenkaart is een online hulpmiddel om verstoringskanskaarten op lokaal niveau te maken.

Het is niet direct het meest sexy onderwerp voor een archeoloog: verstoringen. Waar de bodem in het verleden al grondig is omgewoeld, is de kans op een gave vindplaats en bijbehorende wetenschappelijke winst immers flink kleiner geworden of verloren gegaan. Toch is de Verstoringsbronnenkaart van de RCE in archeologisch onderzoek een waardevol stuk gereedschap. Het kan voorkomen dat er onnodig geld wordt uitgegeven, dat archeologen voor niets aan de slag gaan en dat er werk wordt gedaan dat niets oplevert aan geschiedkundige kennis. Projectleider Jeroen Zomer vertelt waarom het zo belangrijk is om te weten wat er in het verleden is gebeurd in de Nederlandse bodem.

De Verstoringsbronnenkaart is géén overzicht van verstoringen, maar van de potentiële oorzaken daarvan. Was er in het verleden ruilverkaveling of heideontginning? Welk gewas wordt of is er verbouwd? Hoe is de bodem eerder gebruikt? “De kaart bevat aanwijzingen die het rechtvaardigen om daar middels een onderzoekje te kijken of de zaak inderdaad is verstoord, en zo mogelijk onnodig opgraven te voorkomen”, zegt Zomer. “Het is geen kant en klaar plaatje. Je moet die bronnen als gebruiker eerst allemaal zelf analyseren: wat betekent eerder grondgebruik voor mijn onderzoek?”

Diepe grondbewerking met ploegen bij de ontginning van de Noordoostpolder in 1956.

Landelijk gezien is het misschien niet van belang waar een plaatselijke gracht liep, maar op lokaal niveau vaak wél

Romeinse scherven liggen elders ook

De kaart is eigenlijk de tegenhanger van de verwachtingenkaart uit Landgebruik in Lagen. Die laat bijvoorbeeld zien dat ergens dicht onder de oppervlakte een mooie Romeinse nederzetting kan liggen, maar de kaart met verstoringsbronnen toont dat op die plek later jarenlang bloembollen zijn geteeld. De bodem is daarbij tot meters diep omgewoeld, zodat met grote zekerheid kan worden voorspeld dat er nog weinig belangrijke archeologie te halen is. Zo kan raadplegen van de kaart voorkomen dat er voor niets wordt gegraven.

Veel hangt af van de te verwachten archeologie. Bij ondiepe vindplaatsen is licht ploegen al funest. Maar wordt onder zo'n omgeploegde akker een zeldzame paleolitische vindplaats vermoed, dan heeft graven toch zin. Zomer: "Die vuurstenen zitten er dan nog wél, en kunnen ook zonder de context heel waardevol zijn. Gaat het echter om een Romeinse nederzetting, dan liggen er nog wel scherven, maar die vinden we elders ook. Dan heeft onderzoek weinig zin. Zo'n vondst voegt niets toe aan het verhaal. Want daar gaat het om: nieuwe informatie uit het verleden vinden."

En dan zijn er uiteraard de kosten. Omdat de verstoorder archeologisch onderzoek betaalt, is het voor iedereen die iets wil bouwen, aanleggen of verbouwen, van groot belang om te weten of er eerdere verstoringen zijn. Zomer: "Onnodige uitgaven voorkomen staat voorop. Je wilt mensen niet op kosten jagen, terwijl je had kunnen weten dat de vindplaats al in sterke mate was verstoord. We maken dit product daarom vooral voor archeologen bij gemeenten en de onderaannemers die in opdracht van gemeenten werken."

Reguliere grondbewerking met de keerploeg.

Aanleg van een gasleiding.

Voor iedereen die iets wil bouwen, aanleggen of verbouwen, is het van groot belang om te weten of er eerdere verstoringen zijn.

Dan kun je zeggen: dit wordt niets meer

Dat zijn immers de archeologen die de archeologische monumentenzorg uitvoeren. Sommige gemeenten hebben ze zelf in dienst, andere huren ze in. “Die archeologische expertise heb je altijd nodig”, zegt Zomer. “Zij hebben de kennis om aan de hand van deze bronnen vast te stellen of een locatie is verstoord, en te adviseren wat je op basis van de verwachte archeologie kunt doen. De uiteindelijke beslissing ligt bij de gemeente, want die voert de archeologische monumentenzorg uit. Maar die gemeente zal het advies van een onderzoeksbureau vrijwel altijd overnemen.” Wil je met grotere zekerheid vaststellen of het ondanks een eerdere verstoring toch de moeite is om een vondst bloot te leggen, dan moet er gedetailleerd in de bodem worden gekeken. Nieuwe technieken als geofysisch onderzoek of remote sensing komen daar niet aan te pas. “Die zijn mooi voor prospectief onderzoek, maar in dit geval niet specifiek genoeg. Dan komt het echt neer op het graven van een proefputje of het zetten van een boring”, zegt Zomer. “Alleen zo weet je zeker of de profielen nog intact zijn, of dat alles door elkaar is gehaald. In het laatste geval kun je zeggen: dit wordt niets meer.”

Nieuwe technieken zijn bij het vaststellen van verstoringen ook niet goedkoper dan klassiek onderzoek. “Je kunt wel denken: we gaan hier even scannen, maar dat is ook duur, en je hebt er evengoed een specialist voor nodig. Dat ga je dus niet inzetten als je op basis van de Verstorings-bronnenkaart al vrijwel zeker kunt vaststellen dat de grond is verstoord. Dat geld kun je beter in je zak houden. En weet je het niet zeker, dan is boren of een proefput graven waarschijnlijk veel goedkoper.”

Uiteindelijk geldt bij verstoorde vindplaatsen de vraag: wat is de archeologische onderzoekswaarde, en in hoeverre is die al gereduceerd door de verstoring? Daarna wordt er een keuze gemaakt: opgraven of op de plek bewaren? Bij het bepalen van de nationale informatiewaarde speelt de Nationale Onderzoeksagenda een rol, maar bij de beslissing tellen ook lokale agenda’s mee. Landelijk gezien is het misschien niet van belang waar een gracht in een bepaalde plaats heeft gelopen, maar op lokaal niveau heeft dat wél waarde.

© Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat – Tim Burg

Verdere verstoringen voorkomen

Het werk aan de Verstoringsbronnenkaart staat op een laag pitje, omdat het meeste werk al is gedaan. Onder de kaart ligt onder meer een serie recente bodemgebruikkaarten van het CBS. Gedetailleerde gegevens uit de Basisregistratie Gewaspercelen laten precies zien wat waar wordt verbouwd. Dan zijn er ook nog landinrichtingsprojecten, zoals ruilverkaveling. Een stap verder terug in de tijd speelden heideontginningen een rol. En dan is er nog een serie andere potentiële verstoringen, zoals bewoning en infrastructuur. Grote vernieuwingen in de kaart zijn niet op komst. Het is voor de RCE vooral een kwestie van de bronnen en gegevens up-to-date en volledig te houden, vertelt Zomer. “Er ligt onder het in kaart brengen van alle verstoringsbronnen een uitgebreid onderzoek. Als je ingrijpende aanpassingen zou willen doen, dan moet eigenlijk ook dat hele onderzoek opnieuw worden gedaan. We hebben vastgesteld dat dat voor nu te veel werk is, en eigenlijk ook de moeite niet loont.”

De kaart met verstorings-bronnen toont bijvoorbeeld dat op een plek jarenlang bloembollen zijn geteeld, er zal daar weinig belangrijke archeologie te halen zijn

Naast de bronnenkaart biedt de RCE nog twee producten over verstoring, waaronder een methode voor het opsporen van verstoringen. “Als je vermoedt dat de zaak ergens is omgewoeld, hoe stel je dat dan daadwerkelijk vast?”, zegt Zomer. Tot slot is er informatie over verstoringen zelf, in de vorm van artikelen over bijvoorbeeld heide-ontginningen, bodembewerking en geologie.
“Die informatie dient ook om te voorkomen dat nog méér wordt verstoord. Het is bijvoorbeeld goed om te weten dat je qua verstoring op hoge zandgronden minder diep kunt ploegen dan in de dikke klei van een polder.”

Casus

Hadden hier al laan- of fruitbomen gestaan?

Als de teler wil uitbreiden

De Gelderse gemeente Buren gebruikte onlangs voor het eerst gegevens uit de Verstoringsbronnenkaart van de RCE bij het vaststellen van archeologisch beleid voor de laanboomsector. Die agrarische bedrijfstak kweekt sier- en fruitbomen, en heeft zijn hart in Opheusden in de oostelijke buurgemeente Neder-Betuwe. De sector groeit en wil westwaarts uitbreiden, op de zeer geschikte oevergronden in de gemeente Buren. Die zijn de afgelopen circa vijfduizend jaar echter ook in trek geweest voor bewoning, en bevatten daardoor potentieel nogal wat archeologie. Is de grond er niet aantoonbaar recent verstoord, dan betaalt de laanboomkweker daarom voor verplicht archeologisch onderzoek.
Buren liet bureau RAAP de in de Verstoringsbronnenkaart opgenomen gegevens uit de Basisregistratie Gewaspercelen projecteren op het gemeentelijke grondgebied, zodat telers kunnen zien of op grond die zij willen gaan gebruiken na 2009 al laan- of fruitbomen hebben gestaan. Omdat die vrij langdurig wortelen en daarna met nogal wat omliggende grond worden verwijderd, is er in dat geval sprake van eerdere verstoring, en kan een teler op die percelen zonder onderzoek aan de gang. Buren hanteert daarbij een diepte van een halve meter, een grens die de gemeente Neder-Betuwe al proefondervindelijk vaststelde vóór de Basisregistratie Gewaspercelen onderdeel werd van de Verstoringsbronnenkaart.

In memoriam Michel Lascaris

“Grüß Gott”

"Grüß Gott", was steevast de Tiroler kreet waarmee Michel Lascaris 's ochtends zijn collega's begroette. 'Verstoringen van de archeologie', was jaren zijn onderwerp. Tot hij op 7 november 2020, na onwel te zijn geworden tijdens een ritje op de mountainbike, overleed. Michel was zowel historisch-geograaf als archeoloog, en had al jarenlang veldervaring achter de rug met karteringen en grootschalig nederzettingsonderzoek, voor hij in 2009 bij de Rijksdienst in dienst kwam.

Als landschapsarcheoloog heeft hij onder andere een omvangrijk landelijk overzicht gemaakt van (historische) dijken in Nederland. Maar hij was ook een vast lid van het team van het programma Kennis voor Archeologie en eerder van het programma Kenniskaart Archeologie, waar hij de geestelijk vader was van de Verstoringsbronnenkaart. Hij publiceerde onder meer over 'Archeologie en verstoringen door bodembewerkingen', waarin hij de effecten van grondbewerking in agrarisch en stedelijk gebied tegen het licht hield (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 257).

Zijn laatste bijdrage aan het programma Kennis voor Archeologie was 'Met stoomploeg en spade. De bodemverstoring door jonge heideontginningen en heidebebossingen', in 2020 verschenen in Nederlandse Archeologische Rapporten 70. Naast afbeeldingen van oude diepploegen, bulldozers en stoomploegen met locomotieven, stond er ook een fraaie afbeelding in van een schilderij van Anton Mauve: Schaapsdrift met kaal zand op de heide bij Laren. Michel had niet voor niets – ook – op de Kunstacademie gezeten.

Wij, zijn teamgenoten van het programma, missen deze vrolijke, enthousiaste, veelzijdige en zeer deskundige collega.

Betere afwegingen door completer overzicht van de archeologische voorraad

Erfgoedkaarten

← *Opgraving in de binnenstad van Amersfoort.*
↓ *Akker met resten uit de ijzertijd tot en met de middeleeuwen bij Elst (Gelderland).*

Voor de archeologie geldt hetzelfde als voor elk waardevol bezit: je weet graag wat je hebt, waar het is en hoe de waarde ervan zich verhoudt tot andere zaken. Kortom, het is belangrijk om je voorraad te kennen. Niet alleen voor de wetenschap, maar, vanwege 'de verstoorder betaalt', ook voor een opdrachtgever. Unieke archeologie rechtvaardigt immers vaak een verdergaand – en kostbaarder – onderzoek dan een vondst die je ook elders kunt doen. De RCE maakte daarom al nationale overzichten, maar wil met nieuw gereedschap aan uitvoerders een veel gedetailleerder beeld van de Nederlandse archeologievoorraad geven. Projectleider Barbara Speleers vertelt over het hoe en waarom van dit project.

Het heeft de werktitel 'Ruimtelijke en statistische analyse van gewaardeerde terreinen in Archis'. Die mond vol geeft goed weer wat het project inhoudt. Alle vindplaatsen en vondsten uit waarderende onderzoeken of opgravingen, die in het landelijke informatiesysteem Archis zijn ingevoerd, worden in vijf tijdsuitsneden geplot op de nieuwe archeologische landschappenkaart van Nederland en de daaraan gekoppelde kaarten van 'Begraven landschappen'. Vanwege de landelijke schaal van het project gaat het uiteraard niet om elke afzonderlijke vondst, maar om zogeheten complexen van met elkaar verbonden vondsten. Daarmee kan de aard van de vindplaats worden vastgesteld. En wordt zichtbaar hoe die zich tot de omgeving en de landelijke voorraad verhoudt.

Gezicht op Krewerd.

‘In de waardering van een vindplaats moet je altijd twee vragen kunnen beantwoorden: hoe zeldzaam is dit, en hoe representatief is dit? Daar heb je goed zicht op de voorraad bij nodig’

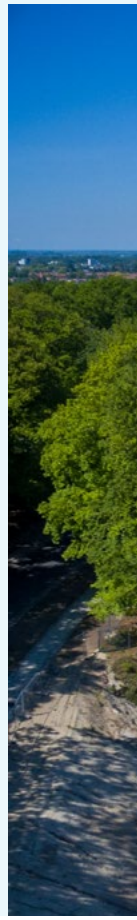

Zeldzaamheid en representativiteit

“Dat is belangrijk omdat je in de waardering van een vindplaats altijd twee vragen moet kunnen beantwoorden”, zegt Speleers. “Hoe zeldzaam is dit, en hoe representatief is dit? Daar heb je dat zicht op de voorraad bij nodig. Want als je niet weet of er elders vergelijkbare vindplaatsen en vondsten zijn, dan weet je ook niet goed hoe waardevol iets is.” In de toekomst willen we een nog completer overzicht van de voorraad opleveren, en daarmee een verder verfijnde kijk op representativiteit en zeldzaamheid.

Die wetenschap is niet alleen van belang voor de bureaus die het onderzoeks- en veldwerk doen, maar ook voor de betalende opdrachtgever. “De verstoorder wil een goede afweging om te bepalen hoever het onderzoek gaat, want dat bepaalt mede de kosten”, aldus Speleers. “Die afweging wordt bij verkennend onderzoek op verschillende niveaus gemaakt: de vindplaats, gemeentelijk en landelijk. Waarderend onderzoek bepaalt vervolgens of het een behoudenswaardige vindplaats is. Is dat zo, dan zijn er twee opties: op de plek bewaren of opgraven. Die afwegingen kun je eigenlijk allemaal pas maken als je weet hoe de vindplaats zich verhoudt tot de voorraad.”

De behoefte aan een landelijk overzicht ontstond nadat de gemeenten in het archeologisch monumentenbestel verantwoordelijk werden voor het erfgoedbeleid binnen hun grenzen. Als gevolg daarvan ontstonden onderlinge verschillen, omdat de gemeenten allemaal hun eigen regels gingen bepalen. Dat werd ook geconstateerd door de commerciële archeologische bureaus en andere partijen die over gemeentegrenzen heen werken. Zij begonnen te vragen om meer samenwerking en meer gebundelde kennis. De RCE bood die vroeger wel aan in landelijke kaarten die de dienst samen met de provincies maakte, maar stopte daarmee na de overheveling naar de gemeenten.

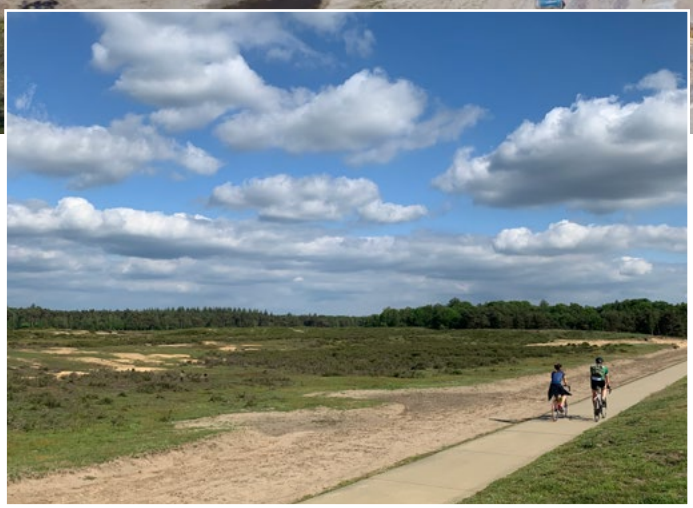

↑ *Amersfoort: ontwikkeling van de Lichtenberg – de beschermde grafheuvel wordt ontzien in de planontwikkeling.*
← *Ginkelse Heide met sporen uit het paleolithicum tot de middeleeuwen.*

Haken en ogen in de praktijk

"Daarmee waren we als Rijk het overzicht kwijt", zegt Speleers. "In een vorig programma hadden we daarom al besloten dat we in elk geval weer nationale overzichten gingen presenteren, ook ten behoeve van de uitvoerders. Daar bleken in de praktijk toch wel haken en ogen aan te zitten. Alle gegevens zijn immers eigendom van de gemeenten. Die wilden in eerste aanleg wel meewerken aan een nationaal overzicht, maar bleken toch lang niet allemaal bereid om al hun gegevens vrij te geven. Toen hebben we gezegd: we delen alle informatie die al openbaar beschikbaar is. Die zijn we door de jaren heen gaan inventariseren en monitoren."

Een bureau maakt jaarlijks een overzicht van alle nieuwe archeologische kaarten en beschikbare informatie. De RCE duidt die analyse daarna aan de hand van een aantal kernbegrippen, zodat het werkveld kan zien hoe het staat met het gemeentelijk beleid, de archeologische verwachtingen en de bekende archeologie. "Het is een soort hulptool. We zien echter dat er minder openbare informatie beschikbaar lijkt te komen", vertelt Speleers. "Er zijn gemeenten die overgaan op een publieksgerichte standaardwebsite op hoofdrubrieken. Achtergrond-informatie over erfgoed hoort daar meestal niet bij. Uitvoerders moeten voor die informatie dan toch langs een ambtenaar."

De aankomende Omgevingswet leek het bieden van overzicht flink makkelijker te gaan maken. Die wet streeft immers naar ruime openbaarmaking van gegevens, ook op het gebied van erfgoedbeleid, zegt Speleers. "De ambities waren groot, maar uiteindelijk heeft vrijwel iedereen zich toch beperkt tot de voorgeschreven informatie. Daardoor wordt de basisinformatie straks wel uniformer aangeboden en makkelijker te raadplegen, maar de achtergrond-informatie en de verdieping niet."

Groot Maarslag: terpen of wierden zijn veel voorkomende complextypen – de zichtbaarheid in het landschap draagt ertoe bij dat er veel rijksbeschermd zijn.

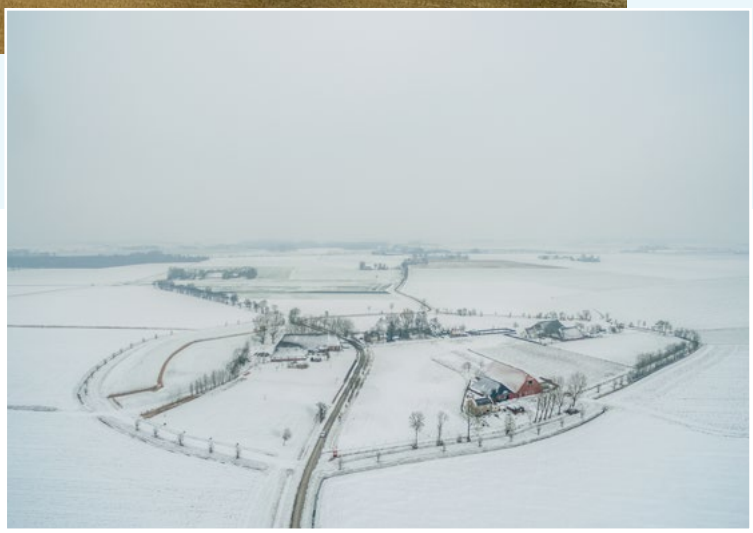

‘Uiteindelijk is het aan gemeenten zelf om een eigen versie te maken op de schaal van het eigen grondgebied of project – wij bieden de basis aan’

Volledige analyse van de voorraad

De RCE blijft de kaarten en gegevens daarom actualiseren en toegankelijk houden, maar besloot met het nieuwe project ook een completer overzicht toe te voegen van de landelijke voorraad gewaardeerde archeologie. Speleers: “Dat wierp de vraag op: hoe doe je dat dan? Daarvoor konden we dus terecht bij Archis, dat vanwege de bestaande registratieplicht een compleet overzicht biedt van vondsten en complexen in het hele land. Het werkveld krijgt met het nieuwe overzicht een landelijk beeld. Van daaruit kunnen bureaus zelf op het niveau van de gemeente of het plangebied kijken.”

“Uiteindelijk is het natuurlijk aan de gemeenten zelf om een eigen versie te maken op de schaal van het eigen grondgebied of zelfs project. Wij bieden de basis aan, en zij kunnen met hun eigen gedetailleerde gegevens een complete analyse van de archeologische voorraad en verwachting maken. Ze kunnen zeldzaamheid en representativiteit dan ook op gemeentelijk niveau beter bepalen, en daardoor een betere afweging maken.”

Hoe representatief is de huidige voorraad?

Op zoek naar evenwicht

Kennis van de voorraad archeologie in de bodem wordt bepaald door de onderzoeksgeschiedenis. Ze is gebaseerd op de gewaardeerde en opgegraven terreinen en geeft vooral een beeld van het Malta-onderzoek in Nederland en daarmee van de ruimtelijke ontwikkelingen. Daar waar veel wordt gebouwd en ontwikkeld, wordt ook meer archeologie aangesneden en onderzocht. Daarentegen zijn bijvoorbeeld natuurgebieden ondervertegenwoordigd. Ook het rijksmonumentenbestand is geen goede afspiegeling van de voorraad. Want: niet evenwichtig verdeeld over het land, de verschillende archeologische perioden en soorten vindplaatsen. Dit komt onder andere omdat aanvankelijk vooral zichtbare monumenten werden beschermd. Zo komt het hoge aandeel beschermde complexen voor het neolithicum en de bronstijd door het hoge aandeel grafheuvels. Voor de late middeleeuwen geldt hetzelfde door de terpen en wierden. Deze uitschieters buiten beschouwing gelaten, valt het lage aandeel beschermde complexen uit de vroege prehistorie op. Deze niet-zichtbare complexen kregen in het verleden minder aandacht en zijn vaak, door hun diepere ligging, nog niet ontdekt.
Representativiteit is dus vooral een streven, ingegeven door het idee dat we in de toekomst andere onderzoeksvragen zullen stellen en andere onderzoekstechnieken gebruiken. Die 'voorraad' moet een bron blijven voor een zo breed mogelijk spectrum van toekomstig archeologisch onderzoek.

Houten palen van een watermolen van een achttiende-eeuwse ijzergieterij in Ulft.

Gemeente

Charlotte Peen en Carmen Harmsen

Beleidsmedewerkers archeologie - gemeente Ede

Al in de vroege prehistorie leefden er mensen op wat nu Edes grondgebied is. Ede is een archeologisch rijke gemeente en steekt daar van oudsher veel tijd en energie in. Peen en Harmsen: “We hebben een eigen GIS-afdeling en expertise op allerlei aangrenzende vakgebieden. En al sinds 2010 onze eigen Cultuurhistorische Waardenkaart. We zijn wat dat betreft wel een pionier. Het is een hele klus om zo’n kaart digitaal te ontsluiten, het databeheer op orde te krijgen en de kaart te actualiseren. Daarom juichen we toe dat de RCE gemeenten tools aanbiedt om de eigen archeologische voorraad en verwachting goed in beeld te krijgen. Heel nuttig.”

© Ruben Schipper

NOaA 2.0 wil beter aansluiten op lokaal onderzoek

Onderzoeksagenda's

← en ↑ *Archeologisch onderzoek langs de Brabantse Aa bij Berlicum naar aanleiding van de vondst van ruim 100 Romeinse munten.*

In de ons omringende landen kijken ze met bewondering naar onze Nationale Onderzoeksagenda Archeologie – de digitale NOaA2.0. “Geen enkel ander EU-land heeft wat wij hebben”, zegt onderzoeker en NOaA-redacteur Tessa de Groot. Dat is mooi, maar tegelijkertijd moet de NOaA hard z’n best doen om richtinggevend te zijn voor lokale onderzoeksvragen. “De NOaA moet geen verplichting zijn, maar een bron van inspiratie.”

Als in 2005 de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie 1.0 het licht ziet, is dat nog in boekvorm. De agenda beslaat de periode van 350.000 v.Chr. tot 1950 n.Chr. en biedt een overzicht van ruim 1500 nog onbeantwoorde onderzoeksvragen. De NOaA is op dat moment – in de ‘post-Malta’-periode die gekenmerkt wordt door toenemende marktwerking – een standaardwerk waar grote behoefte aan is. De nationale onderzoeksagenda wil stimuleren dat er meer richting komt in de doelen en prioriteiten van het archeologische onderzoek op/in nationale bodem. Anders gezegd: de NOaA wil ook inspireren tot het maken van lokale en regionale onderzoeksagenda’s.

De NOaA 2.0, die in 2016 verschijnt, is in veel opzichten anders. Digitaal, waardoor de agenda jaarlijks kan worden geactualiseerd. Met behulp van filters, zodat je gemakkelijk en snel kunt zoeken op alleen die onderzoeksvragen die je binnen een bepaalde context of voor een bepaald doel nodig hebt. Met operationaliseringsperspectieven en uitgebreide literatuurverwijzingen. En met nog maar 140 onderzoeksvragen, die thematisch, chronologisch en geografisch ingedeeld en doorzoekbaar zijn. Met elkaar geven ze heel overzichtelijk aan wat de essentiële onderzoeksthema’s zijn op nationaal niveau.

Met een drone gemaakte foto van opgravingen door ADC-BAAC-RAAP in het tracé van de Randweg Baarle.

Internationaal enthousiasme

Inmiddels wordt de NOaA 2.0 vijf jaar gebruikt. Tijd, zo besloot het Kennis voor Archeologie-programma, voor een evaluatie. Doet de agenda inderdaad wat ervan verlangd wordt: hoe werkt de NOaA in de praktijk? Wat vinden de gebruikers van de NOaA? Wat zijn redenen om de NOaA (niet) te gebruiken? Wat kan beter?

Tessa de Groot was betrokken bij de totstandkoming van beide NOaA's en maakt ook deel uit van de vijfkoppige redactie die de onderzoeksagenda actueel houdt en zowel inhoudelijk als technisch door-ontwikkelt. Daarnaast is ze als senioronderzoeker van de Romeinse periode een actief gebruiker van de onderzoeksagenda.

"Zelf vind ik dat het gebruikersgemak enorm is vergroot. Je kunt heel snel vinden wat er speelt binnen het thema waarmee je bezig bent. De bronnen zijn actueel en inhoudelijk is het ook goed. Ik had enige tijd geleden overleg met Duitse collega's over een gezamenlijke onderzoeksagenda voor de Romeinse limes die door Nederland en Duitsland loopt. We bespraken of de NOaA kon dienen als voorbeeld voor die agenda. Zij waren daar enthousiast over. Geen enkel Europees land heeft een digitale nationale agenda die inhoudelijk en functioneel vergelijkbaar is met de onze."

Hoe enthousiast zijn de intensieve gebruikers? 'Gemiddeld een zeven voor de inhoud; en een 6,8 voor het gebruiksgemak'

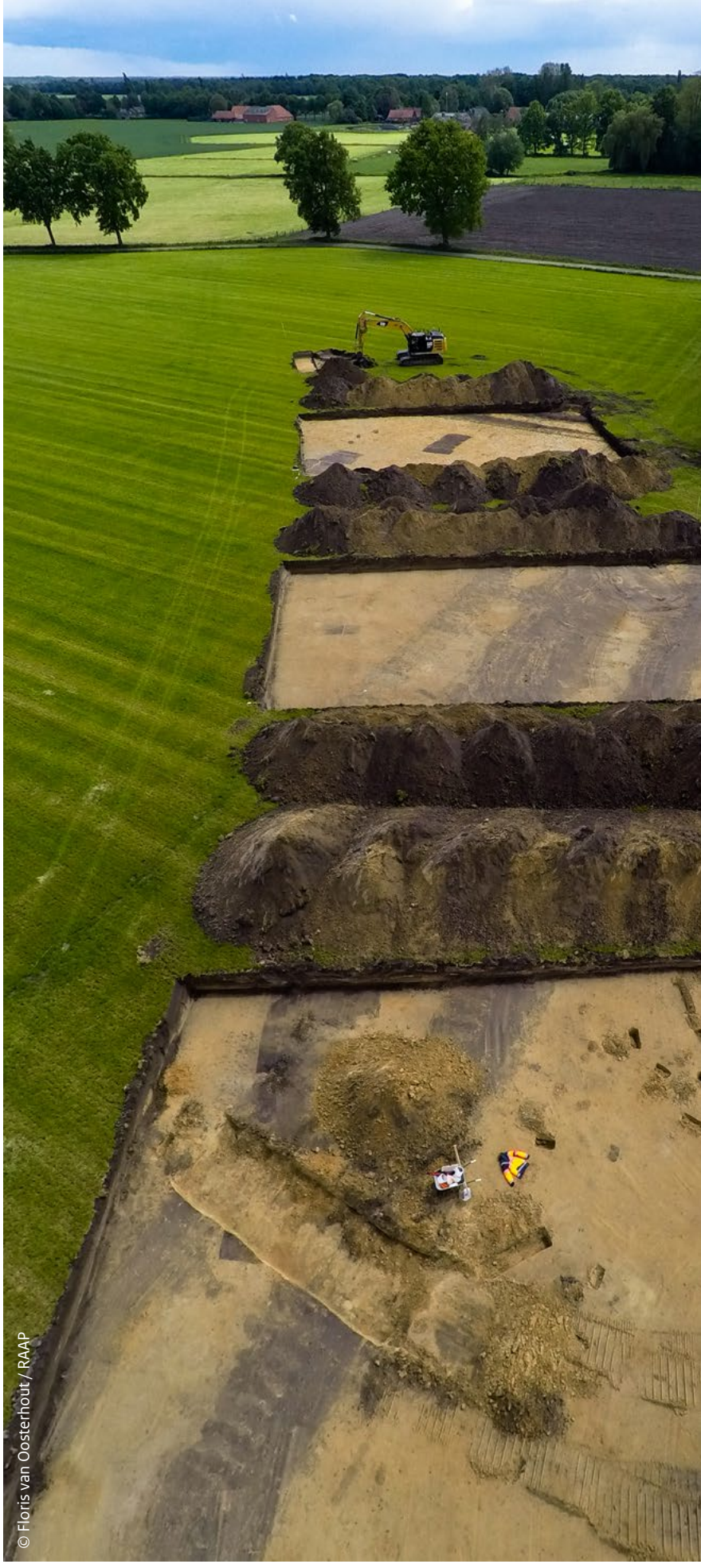

© Floris van Oosterhout / RAAP

De resten van minstens tien biggetjes, ontdekt in een greppel rond een huis uit de midden-bronstijd in Grootebroek-Waterweide Zuid.

De brede invalshoek van de NOaA stimuleert om het grotere geheel te zien en verder te kijken dan naar die ene opgraving.

Tussen een 6 en een 7

Zijn de Nederlandse gebruikers, die de NOaA-applicatie vrij intensief en beroepsmatig raadplegen, net zo enthousiast? “Gemiddeld een zeven voor de inhoud; en een 6,8 voor het gebruiksgemak”, vat De Groot de uitkomsten van de evaluatie samen. De meeste gebruikers van de NOaA werken – zoals verwacht – bij een archeologisch bedrijf of als adviseur voor de overheid. Ze gebruiken de NOaA vooral bij het opstellen van een programma van eisen. Dat is logisch, want je bent verplicht aan te geven wat de relatie is tussen jouw voorgenomen onderzoek en de onderzoeksvragen van de nationale agenda. Maar wat opvalt, is dat het verwoorden van die relatie vaak wel plichtmatig gebeurt.

De Groot: “Dat is jammer, want de gedachte achter de NOaA-vragen is dat ze inspiratie bieden. Maar het blijkt dus dat men de nationale onderzoeksvragen vaak te abstract of wetenschappelijk vindt om daar de lokale onderzoeksvragen goed op te laten aansluiten. Ook in onderzoeksrapportages komt de relatie tussen de lokale onderzoeksvragen en de NOaA nog onvoldoende uit de verf.”

Tegelijk wordt de brede invalshoek van de NOaA ook ervaren als positief. De Groot: “Die stimuleert om het grotere geheel te zien en verder te kijken. Ook goed is dat iedere NOaA-vraag is voorzien van een operationalisering en uitgebreide literatuurverwijzingen. Dat kan handvatten bieden voor de lokale praktijk.”

Metaaldetectie in de proefsleuf langs de Aa bij Berlicum.

Romeinse munt in ijzerconcretie uit Berlicum voor én na conservering.

Kritisch en eigenwijs

De Groot zou graag meer samenhang zien tussen de nationale, regionale en lokale onderzoeksagenda's: "Vanuit ons perspectief zou het helpen als het NOaA-format ook lokaal zou worden gebruikt. Maar archeologen zijn nu eenmaal professionele mensen met een kritische en eigen mening. Ze zijn gesteld op hun vrijheid en geven hun onderzoeksagenda's graag op hun eigen manier vorm. Dat is prima, we willen niets voorschrijven. Maar we willen wel inspireren. En daarom werken we nu aan een serie verbeterslagen om de NOaA eenvoudiger in het gebruik te maken."

Inmiddels is de zoekfunctie uitgebreid en kun je nu zoeken op trefwoord. De gebruikte bronnen en verwijzingen worden aanklikbaar en dus sneller vindbaar en bruikbaar. En er komt meer uitleg op de website zelf, over wat de NOaA te bieden heeft en hoe je de NOaA kunt toepassen in een lokale situatie, vergezeld van goede praktijkvoorbeelden. De Groot hoopt dat deze aanpassingen het gemakkelijker maken om agenda's met elkaar te verbinden.

Van iedereen

De NOaA wordt jaarlijks zowel technisch als inhoudelijk geactualiseerd, vertelt ze. "We houden gedurende het jaar een logboek bij van nieuwe onderzoeken en publicaties die relevant zijn voor de NOaA. Aan het eind van het jaar kijken we of we op basis daarvan nieuwe onderzoeksvragen moeten toevoegen. Of bestaande moeten aanpassen. We willen het voor de overzichtelijkheid overigens wel houden bij die ongeveer 140 vragen. Tegelijkertijd staat het elke archeoloog vrij om voorstellen te doen voor verbeteringen en nieuwe onderzoeksvragen. Die ontvangen we graag. De NOaA is van iedereen."

Wijst Romeinse muntenvondst op een heilige plek?

Amateurarcheologen zijn belangrijk

Wim en Nico van Schaijk (zie foto) doen het al jaren: met metaaldetectoren zandhopen en akkers aflopen in het Brabantse gebied onder Den Bosch. Ze hadden al van alles gevonden – porseleinen knopen, muntjes, potscherven. Maar de vondst bij de Brabantse Aa in Berlicum (gemeente Sint-Michielsgestel), in 2017, sloeg alles. Uiteindelijk ging het om 107 Romeinse munten uit de periode 69 v.Chr. – 180 n.Chr.
De RCE deed veldonderzoek. Tessa de Groot, specialist Romeinse tijd: “In het programma van eisen legden we de relatie met NOaA-thema 7: ‘De archeologie van het rituele’. En meer specifiek vraag 28: Hoe zijn ‘sacrificial landscapes’ gesitueerd en gestructureerd, en wat is de gebruiksduur?”
De hypothese was dat men de munten doelbewust op die plek – waarschijnlijk een oversteekplaats – deponeerde. De Groot: “De muntafbeeldingen wijzen erop dat er bewuste selecties werden gemaakt voor offergaven, om zo de goden om hulp te vragen bij de oversteek.”
Het veldonderzoek leverde geen concrete aanwijzingen op voor een doorwaadbare plaats of damconstructie. En daarmee geen rechtstreekse antwoorden voor het NOaA-thema. “Toch zijn het relevante bouwstenen voor de puzzel”, zegt De Groot. “Ook illustreert dit onderzoek hoe belangrijk liefhebbers zoals Wim en Nico van Schaijk zijn.”

Het onderzoeksrapport ‘Veilig naar de overkant‘ vindt u op www.cultureelerfgoed.nl.

Onderzoeksbureau

Eugene Ball

Directeur en afdelingshoofd Archeologie & Bouwhistorie bij BAAC

"We gebruiken de NOaA1.0 nog regelmatig. Je vindt er heel doorwrochte teksten in – het zijn de voorgangers van de syntheses van nu. De NOaA2.0 is inspirerend voor de onderzoeksvragen en – strategie van veel van onze onderzoeken. Ik ben erg enthousiast over de syntheses die in recente jaren zijn gemaakt. Je hoeft niet meer een moeras aan rapporten door voor de stand van zaken bij een bepaald thema. Dat ze digitaal en voor iedereen beschikbaar zijn, is positief en maakt zoeken gemakkelijk. Ik hoop dat er de komende jaren meer syntheses kunnen worden gemaakt. Het mooie is: ze bieden ook weer input voor de onderzoeksagenda's."

© Ruben Schipper

‘Het eerste archeologische monumentenpaspoort is al uitgereikt’

Instandhouding

← *Borger – Grafheuvel.*

Merovechpark in Rijnsburg. Het onder het oppervlak liggende vroeg-middeleeuwse grafveld wordt verbeeld door grote, opgeblazen Merovingische kralen.

Nederland telt 1471 archeologische rijksmonumenten. Meestal gaat het om resten uit het verleden die verscholen liggen in de grond.

Of het nu gaat om grafheuvels, prehistorische nederzettingen, de fundamenten van een Romeinse villa of de resten van een middeleeuws klooster – Nederland telt in oktober 2021 om precies te zijn 1471 archeologische rijksmonumenten (de monumenten onder water even buiten beschouwing latend). Meestal gaat het om resten uit het verleden die verscholen liggen in de grond. Soms weet de eigenaar van die grond niet dat hij zo'n rijksmonument bezit, of wat hij ermee moet en kan.

Onderdeel van Kennis voor Archeologie was dan ook het programma 'Instandhouding van Archeologische Rijksmonumenten'. Doel: dit erfgoed duurzaam beschermen en behouden, en daarvoor optrekken met alle betrokkenen. Dan gaat het om terreinbeheerders zoals Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer, om gemeenten en provincies, particuliere eigenaren (vaak boeren), archeologen en andere belanghebbenden.

Het programma had drie pijlers. Het opzetten van een monitor van de archeologische rijksmonumenten – hiervoor is een nulmeting uitgevoerd. Een basis leggen voor een duurzame relatie met de eigenaren en hun behoeften inventariseren. En een oplossing vinden voor de financiering van klein onderhoud, aangezien de huidige Subsidie Instandhouding Monumenten (SIM) voor archeologie tekortschiet.

Nederland telt ruim 1450 archeologische rijksmonumenten die we duurzaam willen beschermen en in stand houden. Onderdeel van Kennis voor Archeologie was om die ambitie structureel en integraal vorm te geven. De RCE liet daarom een nulmeting uitvoeren, benaderde eigenaren en hield de bestaande subsidieregeling tegen het licht. Projectleider Guido Mauro: "We weten nu per rijksmonument wie de eigenaar is en in welke staat het monument verkeert. We weten welke eigenaren waaraan behoefte hebben. En we hebben een goed idee voor een subsidieregeling voor klein onderhoud, die beter benut zal worden."

Prehistorische vuursteenmijn in Rijckholt: de moderne maar verroeste metalen stutten die voor de veiligheid zorgen, worden nu vervangen.

Van de Subsidie Instandhouding Monumenten (SIM) wordt nog niet de helft van het beschikbare geld aangevraagd

Positief totaalbeeld

Om de 1471 terreinen met archeologische monumenten te kunnen betreden voor een inventarisatie van de staat van die monumenten, werden ca. 4000 eigenaren benaderd. De verhouding monument – eigenaren ligt zo scheef omdat een monument als een Friese terp bijvoorbeeld honderden bewoners/eigenaren kan hebben, die allemaal moeten worden benaderd. Daar staat tegenover dat een eigenaar als Staatsbosbeheer juist ruim 200 rijksmonumenten bezit. Maar dat is een uitzondering.

In totaal konden 1309 terreinen worden bezocht. Met behulp van een eigen onderzoeksmethode en de menskracht van archeologisch bureau BAAC werd de huidige staat vastgesteld en wat er in de loop van de tijd aan het monument was veranderd of nog aan verslechtering te verwachten valt. Een andere onderzoeksvraag was of het monument veilig beschermd in de bodem lag of op korte of lange termijn extra zorg en aandacht nodig had. “Een eerste, voorzichtige conclusie is dat 67 procent van alle complexen op archeologische rijksmonumenten, ruim twee derde, in redelijke tot goede staat verkeert”, vertelt programmaleider Guido Mauro. Een verrassing – op basis van eerdere steekproeven was de verwachting pessimistischer. “Nu we een groot deel van het hele bestand tegen het licht hebben kunnen houden, is het totaalbeeld betrekkelijk positief.”

Paspoort voor eigenaren

Wat de eigenaren betreft, kun je onderscheid maken tussen de terrein beherende organisaties (TBO’s) zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en provinciaal landschapsbeheer, overheden zoals gemeenten en rijk, particulieren (waaronder ook boeren) en enkele overige partijen zoals nutsbedrijven en verzekeraars.

Dertiende-eeuwse kasteelberg ('vliedberg') in Aagtekerke.

"Een eerste, voorzichtige conclusie is dat 67 procent van alle complexen op archeologische rijksmonumenten in redelijke tot goede staat verkeert" – dat is een positieve verrassing"

← Waaxens – Tjessens. ↓ Nieuwe hekpaal als markering van de plek van de voormalige state Tjessens in Waaxens.

Mauro: "TBO's weten vaak wel dat ze rijksmonumenten hebben, hebben er affiniteit mee en doen er wat aan. Ze weten vaak ook dat er een subsidieregeling bestaat. Alleen vinden ze de regeling ingewikkeld en lastig aan te vragen. Bij de categorie particulieren wordt het complexer. Vaak moet je zo'n eigenaar nog bewust maken dat hij een rijksmonument heeft en ontbreekt het aan kennis hoe daarmee om te gaan. Daarnaast biedt een subsidieregeling voor klein onderhoud voor veel boeren geen uitkomst. De agrarische bedrijfsvoering kan haaks staan op de instandhouding van het rijksmonument. Daarvoor moet je dus andere oplossingen aanbieden."

Een manier om eigenaren meer bewust te maken van wat ze in bezit hebben, is het 'archeologisch rijksmonumenten-paspoort'. In september 2021 werd het voor het eerst uitgereikt aan de bewoners binnen de contouren van voormalig Klooster Klaarkamp, ooit het grootste klooster in Friesland. In het paspoort staat algemene informatie over het monument, informatie ten behoeve van het gebruik en meer over wat er wel en niet kan en mag met dit monument. Mauro: "Op deze manier geven we ook wat cachet aan het in het bezit zijn van een archeologisch rijksmonument."

Eext – Hunebed.

Onbekend en onbemind

De Subsidie Instandhouding Monumenten (SIM) houdt in dat er jaarlijks 800.000 euro beschikbaar is voor klein onderhoud – denk bijvoorbeeld aan terreinonderhoud bij grafheuvels (bij groot beheer moet je bijvoorbeeld denken aan een steilkant van een terp die dreigt in te vallen). Maar van de regeling wordt weinig gebruikgemaakt – nog niet de helft van het beschikbare geld wordt aangevraagd.

Daar zijn meerdere redenen voor. Zo is – met name bij particulieren – de regeling relatief onbekend of wordt überhaupt het nut van onderhoud niet ingezien. Mauro: “Bij een gebouw heb je direct en zichtbaar baat bij een instandhoudingsmaatregel, bij een archeologisch monument is het allemaal minder evident – in een grafheuvel is het moeilijk wonen.” Daarnaast wordt de regeling zelf ervaren als ingewikkeld en lastig om aan te vragen. Ook het hoge drempelbedrag van 3000 euro werkt belemmerend – veel klein onderhoud kan worden gedaan voor kleinere bedragen. En komt men wel in aanmerking, dan betaalt het Rijk maximaal zestig procent en is veertig procent voor eigen rekening.

Aanbevelingen

“We hebben inmiddels een serie aanbevelingen gedaan voor verbetering”, zegt Mauro. “Zo moet het aanvragen veel eenvoudiger en kun je ook de uitvoering gemakkelijker maken – zorg bijvoorbeeld dat een eigenaar het Rijk toestemming kan geven om een marktpartij het onderhoud te laten doen. De communicatie moet veel beter – eigenaren moeten meer bewust worden gemaakt van de schat die ze in bezit hebben. En je moet dat hoge drempelbedrag laten varen.”

‘Bij een gebouw heb je direct en zichtbaar baat bij een instandhoudingsmaatregel; bij een archeologisch monument is het minder evident – in een grafheuvel is het moeilijk wonen’

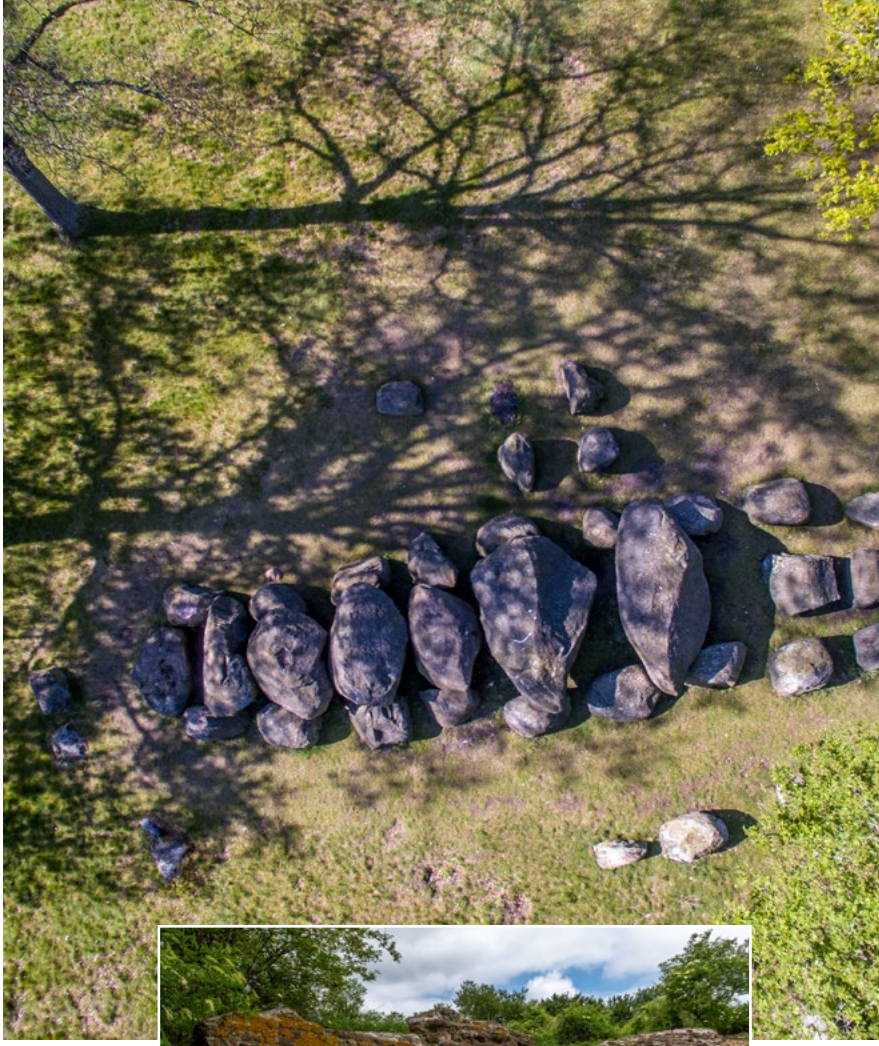

Gennep – Genneperhuis.

Het is wel degelijk belangrijk dat er meer gebruik wordt gemaakt van de SIM, benadrukt Mauro. “De nulmeting gaf aan dat 67 procent in redelijke tot goede staat verkeert. Dat is positief. Maar dat willen we wel zo houden en het betekent bovendien dat een derde in mindere staat verkeert en zeer waarschijnlijk onderhoud nodig heeft. Voor een echt duurzame instandhouding zetten we dan ook in op intensievere communicatie, om meer kennis en bewustzijn te creëren bij eigenaren. De regeling wordt laagdrempeliger en aantrekkelijker. En wij blijven nauwkeurig monitoren wat er in het veld gebeurt.”

Hoe de terp kon worden behouden

Buiten de bestaande kaders

Ten oosten van Dokkum ligt de dorpsterp Oostrum, waarvan de geschiedenis al begint in de ijzertijd. De terp van Oostrum heeft daarom grote archeologische waarde en is een rijksmonument.
Aan de noordzijde ligt langs de voet van de terp een 100 meter lange tocht, waarvan het water de bodem onder de terp uitslijt. Hierdoor stort de steilkant geleidelijk in en dat kan leiden tot schade aan de daar liggende archeologische resten.
De eigenaar van het terrein meldde de situatie eerst bij het waterschap, dat officieel niet kon helpen. Toen bij de RCE. Het probleem: hij wilde meewerken aan de bescherming van de archeologische resten, maar zag geen heil in een SIM-aanvraag vanwege de administratieve lasten en de vereiste eigen bijdrage.
Dankzij het Programma Instandhouding Archeologische Rijksmonumenten kon buiten de bestaande kaders worden getreden: er kwam geld voor een betonnen schoeiing langs de gehele lengte van de steilkant, die verdere uitslijting voorkomt en de steilkant ondersteunt. Zo is iedereen tevreden. Het waterschap behoudt zijn watergang. De eigenaar hoeft niet langer bang te zijn voor afkalving van zijn grond. En de beschoeiing beschermt het rijksmonument tegen verder verval.

Archeoloog Jan van Doesburg onderzoekt de noordzijde van de terp.

Eigenaar

De heer Woudstra

Oostrum

De heer Woudstra is eigenaar van grond aan de noordzijde van terpdorp Oostrum. Hier loopt een watergang die voor afkalving van Woudstra's land zorgt. "Als het geen rijksmonument was, had ik de kant allang machinaal opgehaald. Alleen, dat zou de archeologische resten kunnen beschadigen. Ik wilde graag meewerken, maar ik vond het niet mijn taak om dit te realiseren. Een goede oplossing is voor mij te kostbaar en de subsidieaanvraag is te veel gedoe. In samenspraak met waterschap en RCE kwamen we uit op deze betonnen schoeiing die de steilkant nu beschermt. Ik ben er blij mee."

© Jos Stöver

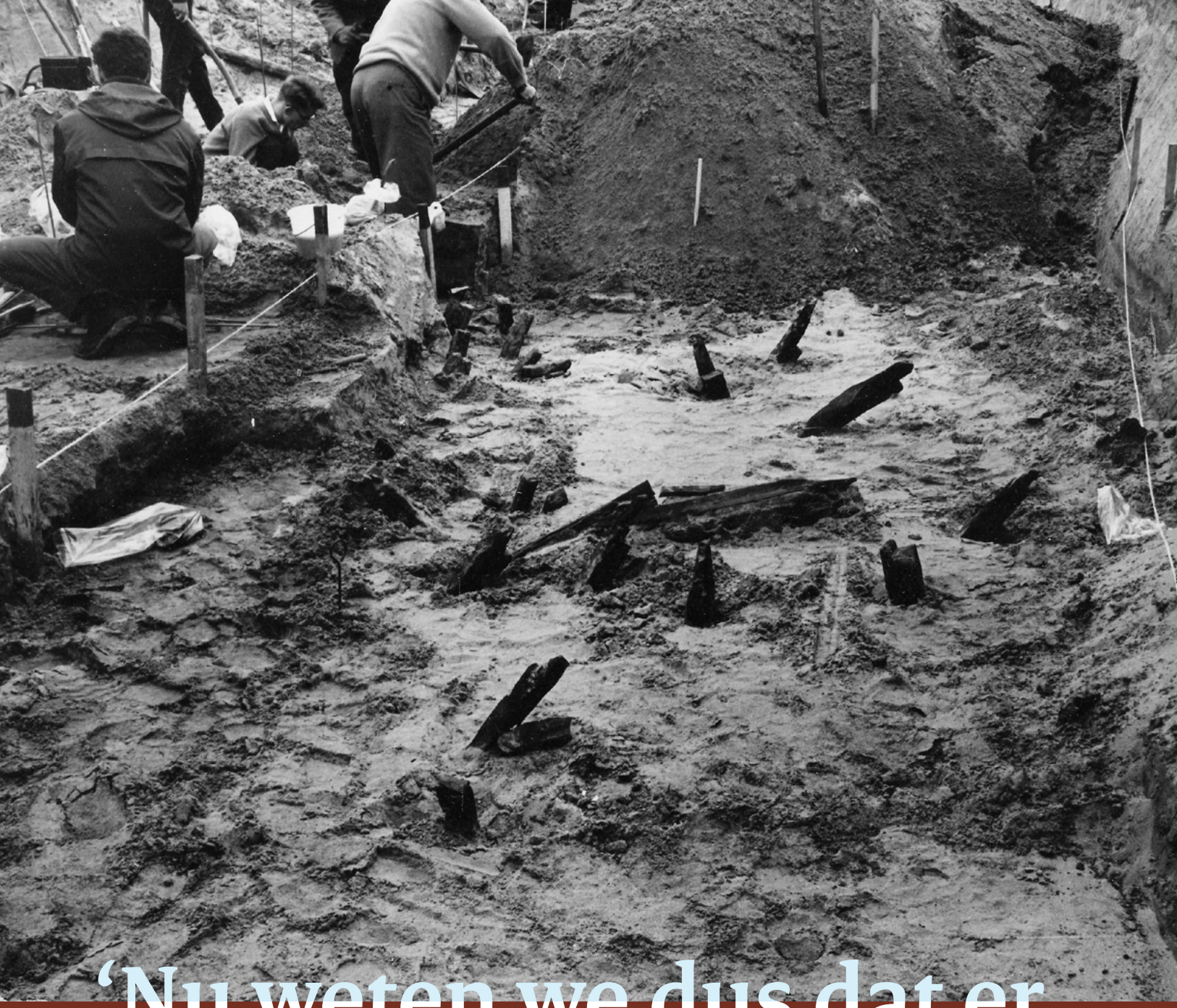

‘Nu weten we dus dat er hele gezinnen woonden in zo’n Romeins fort’

Nieuwe kennis uit oude opgravingen

↓ *Tanden en crematie-resten uit het vroeg-neolithische grafveld uit Elsoo, opgegraven in de vorige eeuw en zorgvuldig bewaard in het depot van het Rijksmuseum van Oudheden.*

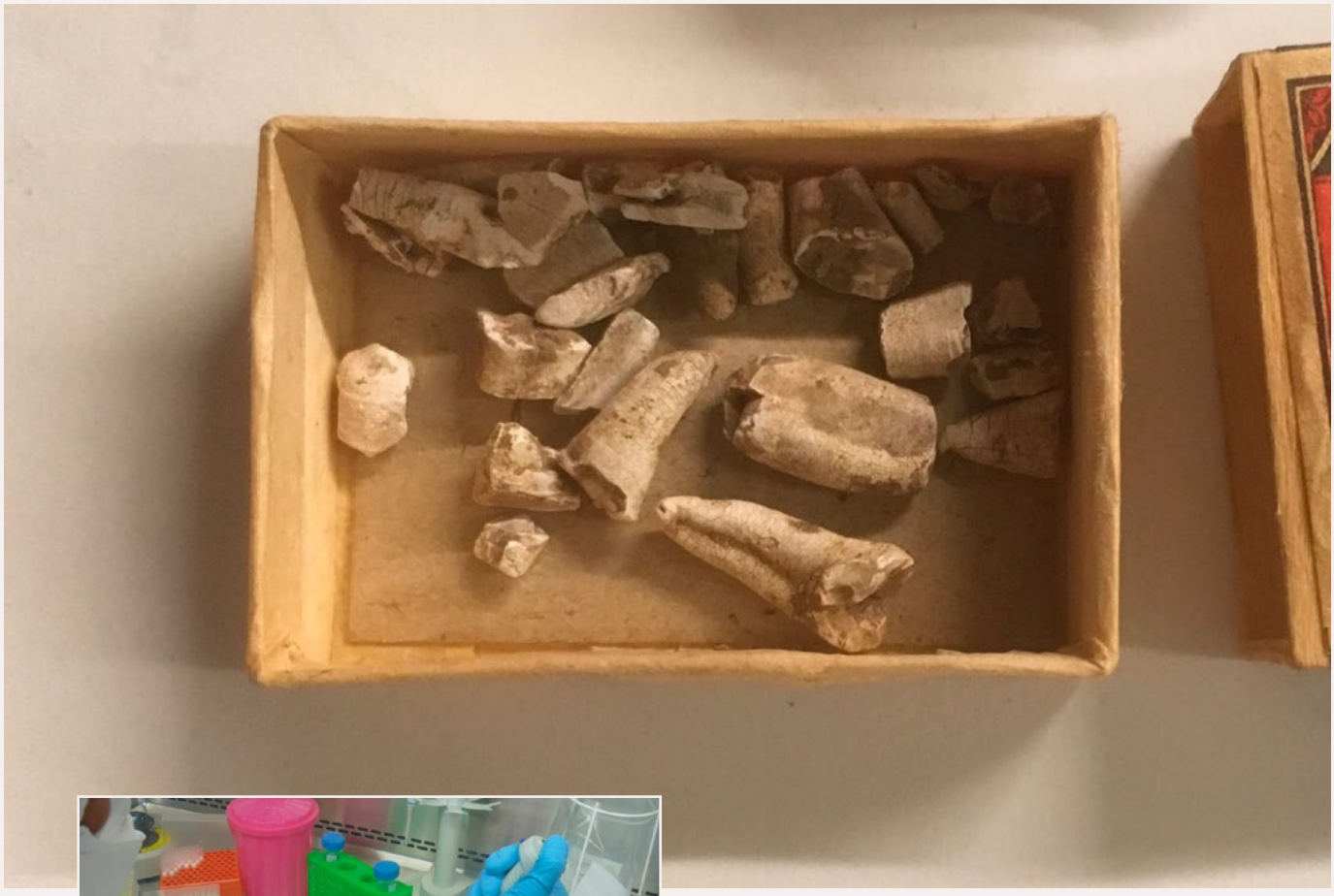

Ancient DNA onderzoek in het laboratorium.

Met moderne, natuurwetenschappelijke methoden en technieken werden datasets uit pre-Malta-opgravingen opnieuw of voor de eerste keer goed onderzocht. Het 'Pre-Malta-project' leverde niet alleen een schat aan nieuwe informatie en nieuwe verhalen op. Maar ook herwaardering van de collecties in depots en hechtere samenwerking tussen archeologen en natuurwetenschappelijke specialisten.

"Tot in de jaren negentig waren de meeste opgravingen eigenlijk noodopgravingen", vertelt Rik Feiken – hij is projectleider van het Pre-Malta-onderzoek 'Nieuwe kennis uit oude opgravingen'. "Dat wil zeggen: je groef op net voordat de bouwwerkzaamheden begonnen, je verzamelde dan zoveel mogelijk archeologische resten en probeerde de archeologische sporen en structuren zo goed mogelijk op te tekenen in de beschikbare schaarse tijd. Je liep permanent achter de feiten aan én er was vaak geen tijd om onderzoeken goed uit te werken. Het gevolg was dat er heel veel materiaal werd opgeslagen in depots, waarna er niets meer mee werd gedaan. Nu blijken er bij nader onderzoek ware schatten tussen te zitten."

Gecremeerd bot

Een belangrijke reden om oude onderzoeken opnieuw in ogenschouw te nemen en de collecties van de 38 door Nederland verspreide depots nader onder loep te nemen, zijn de nieuwe methoden en technieken die de afgelopen 30 jaar werden ontwikkeld. Denk aan isotopenonderzoek, ancient DNA-onderzoek en micro CT-scans. Als je die 'loslaat' op resten uit oude opgravingen, dan levert dat nieuwe data, nieuwe inzichten en nieuwe, liefst spraakmakende, verhalen op. "Daar komt bij", zegt Feiken, "dat we willen stimuleren dat die nieuwe technieken breder worden gebruikt – tot nog toe gebeurt dat in de contractarcheologie nog maar beperkt".

Opgraving van een Romeins fort in Velsen in de jaren 70 van de vorige eeuw.

‘We kunnen nu ook gecremeerd bot analyseren aan de hand van ancient DNA en daarmee echt bepalen of het om een man of vrouw gaat’

Feiken: “Ik geef een voorbeeld: we kunnen nu ook gecremeerd bot analyseren aan de hand van ancient DNA- en modern fysisch antropologisch onderzoek. Zo kunnen we bepalen of het om een man of vrouw gaat. In de jaren zestig en zeventig bepaalden we het geslacht aan de hand van de objecten die met de persoon mee in het graf waren gegaan. Dus: vond je bijlen, dan dacht je: hier ligt een man. Dat beeld kunnen we nu nuanceren. Vrouwen kregen bij de vroeg-neolithische boeren van de Lineaire Bandkeramiekcultuur ook bijlen mee in het graf; mannen kregen ook huishoudelijke objecten zoals maalstenen mee. Dat geeft meteen een beeld van een samenleving die anders was dan we tot nu toe dachten.”

Geen tijd te verliezen

Voor het Pre-Malta-onderzoek moest worden gekozen uit 4000 opgravingen waarover dus nooit eerder of maar deels was gepubliceerd. Om geen tijd te verliezen aan het traject van indienen en beoordelen van voorstellen, bepaalden de archeologen van de RCE zelf welke relatief kleine onderzoeken met grote wetenschappelijke meerwaarde het moesten worden. Onderzoek en rapportage moesten in drieënhalf jaar kunnen worden voltooid en het budget was beperkt. Andere criteria waren onder meer of het onderzoek spraakmakende resultaten zou opleveren, aansloot bij de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie 2.0 en of het zoveel mogelijk science-based was.
Ook stelde de RCE als voorwaarde dat in een onderzoeksteam verschillende specialisten, waaronder een periode-specialist, zouden werken.

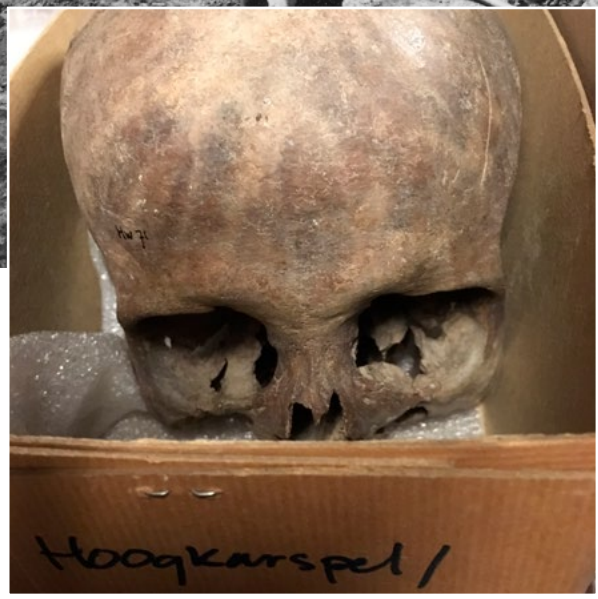

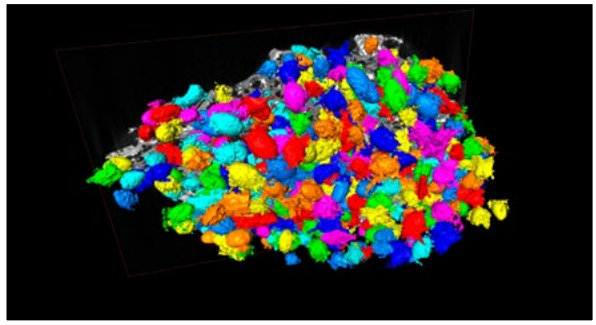

↑ *Een losse schedel uit de midden-bronstijd in 1971 opgegraven bij Hoogkarspel en bewaard in het provinciaal depot Noord-Holland.*

→ *Micro-CT-scan van een menselijke drol uit het neolithicum.*

Een van de houten voorwerpen opgegraven bij Velsen 1, een essenhouten hamer uit de Romeinse tijd.

‘We willen stimuleren dat nieuwe methoden en technieken breder worden gebruikt – tot nog toe gebeurt dat in de contractarcheologie nog maar beperkt’

Uiteindelijk werden er zeven onderwerpen geselecteerd voor verder onderzoek en aanbesteed in de vorm van opdrachten. Uitvoerders van de onderzoeken zijn archeologische bedrijven, universiteiten, musea, overheden en vrijwilligers. Daarnaast werden nog twee lopende, ‘verwante’ onderzoekstrajecten geselecteerd voor nadere ondersteuning.

Strak omlijnde aanpak

Feiken: “We hebben gekozen voor een strak omlijnde aanpak. De onderzoeken worden uitgevoerd voor een fixed price, met een vaste looptijd en moeten een wetenschappelijke publicatie in de vorm van een rapport opleveren. Hopelijk komen er dan nog andere producten bij. En dan liefst niet alleen voor archeologen, maar ook voor het bredere publiek van archeologisch en historisch geïnteresseerden. Dus, denk aan artikelen in populairwetenschappelijke media en tentoonstellingen.”

“De definitieve manuscripten voor de rapporten van de geselecteerde onderzoeken moeten dit jaar zijn afgerond. In een enkel geval zijn we iets soepeler omdat door corona een aantal depots en onderzoeksinstellingen voor langere tijd gesloten was. Maar we zijn toch vrij streng wat die deadline betreft.”

Positieve ontwikkelingen

In de aanloop naar de onverbiddelijke deadline ziet Feiken al een aantal positieve ontwikkelingen: “Depots hebben voor de onderzoeken resten afgestaan, ook als ze wisten dat een deel van de resten werd opgebruikt voor de analyses. Dat is delicaat. Je vernietigt een klein deel van het materiaal en dat ben je dus voor altijd kwijt. Maar het feit dat hiermee nieuwe kennis werd vergaard, ja, dat wint het van het volledig behouden van de resten. Sterker nog: het onderstreept dat een archeologisch depot niet alleen een bewaarplaats van archeologische resten is, maar juist een bron voor wetenschappelijk onderzoek.” Daarnaast, zegt Feiken, pakt de voorwaarde om archeologen en natuurwetenschappelijke specialisten in de onderzoeksteams op te nemen, ook goed uit. “Dat draagt echt bij aan een nieuwe dynamiek tussen archeologen en natuurwetenschappelijke specialisten, waarvan we hopen dat die zich verder ontwikkelt.”

Kijkend naar de toekomst, denkt Feiken dat het Pre-Malta-onderzoek voor herhaling vatbaar is. “We zouden dit graag voortzetten, misschien in combinatie met het ‘Oogst voor Malta’-project. Er zijn namelijk ook de nodige recente opgravingen, waar niet voldoende middelen voor waren om interessante resten en datasets te onderzoeken en die schreeuwen om nader natuurwetenschappelijk onderzoek.”

Röntgenfluorescentie of, kortweg, XRF onderzoek.

‘De Pre-Malta-onderzoeken dragen bij aan een nieuwe dynamiek tussen archeologen en natuurwetenschappelijke specialisten’

Vrijwilligers van het Haarlems Museum splitsen zeefresiduen met dierlijke resten voor het onderzoek van het middeleeuwse kasteel Huis ter Kleef.

De 9 Pre-Malta-onderzoeken

1. Bandkeramisch grafveld te Elsloo (vroeg-neolithicum / Limburg) – oudste grafveld van Nederland met destijds 47 opgegraven crematiegraven en 66 vlakgraven. Welke verwantschappen bestonden er tussen de begravenen? Onder andere histologisch onderzoek van crematie- en inhumatieresten.
2. Neolithische coprolieten (midden-neolithicum / voornamelijk Flevoland) – onderzoek naar menselijke uitwerpselen (coprolieten) met behulp van onder andere micro CT-scans. Wat aten de mensen in de tijd dat de bestaansbasis van jagen en verzamelen, veranderde naar akkerbouw en veeteelt?
3. Losse menselijke resten in nederzettingscontext (bronstijd / Noord-Holland) – hoe begroef men, en volgens welke tradities? Systematische analyse van grote dataset van menselijk skeletmateriaal uit een nederzettingscontext in de bronstijd.
4. Houten voorwerpen Romeins fort Velsen 1 (Romeinse tijd / Noord-Holland) – unieke set van ca. 1600 houten voorwerpen, nu volledig onderzocht en gepubliceerd.
5. Romeins badhuis Heerlen (Romeinse tijd / Limburg) – eerdere opgravingen nader (specialistisch) onderzocht. Onder andere met röntgenfluorescentie.
6. Vroeg-middeleeuwse migratie (Romeinse tijd-vroege middeleeuwen / Zuid-Nederland) – isotopenonderzoek van menselijk botmateriaal uit grafvelden. Doel: mogelijk onderscheid maken tussen lokaal en niet-lokaal opgegroeide individuen. Wat zegt dat over groepsgewijze immigratie in die tijd?
7. Vroeg-middeleeuwse glasproductie (vroege middeleeuwen / Nederland) – waar kwamen de grondstoffen voor glasproductie vandaan en wat zegt dat over de handels- en uitwisselingscontacten in die periode? Met onder meer chemische en isotopenanalyses.
8. Klooster Susteren (middeleeuwen / Limburg) – uitwerking van de opgraving van het klooster Susteren waar onder meer koolstofdateringen, archeozoölogisch onderzoek, analyses van botanische macroresten en pollenmonsters en chemische analyses voor werden uitgevoerd.
9. Huis ter Kleef (middeleeuwen / Noord-Holland) – focus ligt op de archeozoölogische analyse van ca. 350.000 van de 375.000 nog niet onderzochte of gepubliceerde dierlijke resten.

Casus

Wat de houten voorwerpen van Velsen 1 vertellen

Volledige collectie in beeld

De sandaaltjes en schrijftafeltjes. De panfluit en speelschijven. Het houten meubilair. Het duidt er allemaal op dat het leven in het fort in de verste uithoek van het Romeinse rijk naast militair, niet zonder comfort en vrijetijdsbesteding was. En er woonden ook vrouwen en kinderen.

De opgravingen van Fort Velsen 1 vonden plaats tussen 1972 en 1994. Men had meteen door dat dit een unieke vondst was – bijna 1600 over het algemeen goed bewaarde, houten voorwerpen uit een fort dat kort na Christus maar zo'n 15 jaar heeft dienstgedaan. Maar tot nog toe was er van de collectie houten voorwerpen weinig onderzocht, uitgewerkt of gepubliceerd.

Dankzij het Pre-Maltaproject kwam daar verandering in. Het in 2021 verschenen 'The Wooden Artefacts from the Early Roman Fort Velsen 1', door onderzoeker en houtspecialist Silke Lange van BIAX Consult, is de inventarisatie en beschrijving van alle houten voorwerpen. Hiervoor werd ook aanvullend onderzoek van niet eerder onderzochte gebruiksvoorwerpen gedaan. Doordat de voorwerpen te klein waren of in slechte staat, leverde het dendrochronologisch onderzoek geen resultaten op. Rik Feiken: "Maar we konden met 'klassiek' empirisch onderzoek de volledige collectie goed in beeld brengen."

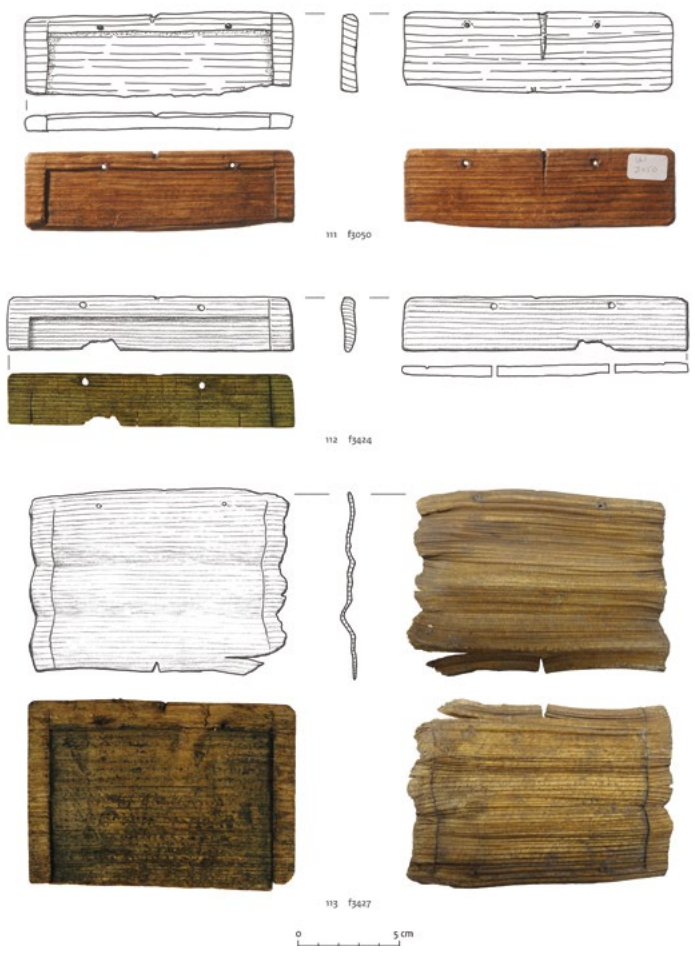

Schrijftafeltjes

Museum

Jasper de Bruin

Conservator collectie Nederland in de Romeinse tijd in het Rijksmuseum voor Oudheden (RMO)

“Wij zijn enorm blij met het door de RCE geïnitieerde onderzoek naar de houten voorwerpen van Velsen 1 en de publicatie van het onderzoek. En we zijn er trots op dat we deze collectie van 1600 voorwerpen in ons depot hebben. De depots van Nederland worden stilaan ontdekt als ‘verborgen’ schatkamers. En inderdaad, een opgravingscollectie zoals Velsen 1 is zo’n schatkamer. Het is een verzameling van wereldniveau. Overigens hebben we als RMO meer bijzondere collecties in het depot. Zoals het Romeinse fort Valkenburg, opgegraven tussen 1941 en 1980. We bekijken nu samen met andere partijen wat we ermee kunnen.”

© Ruben Schipper

Syntheses

‘Het is nu tijd om Pre- en Post-Malta-onderzoeken samen te synthetiseren’

← *Onderzoek aan de hof van de abdij van Elten in Appel (gemeente Nijkerk).* ↓ *De website 'Archeologie op de kaart' biedt een reis door de tijd aan de hand van vondsten uit opgravingen en geeft tips voor archeologische uitjes.*

Het matchen van grote stapels Post-Malta-rapporten met de vragen uit de nationale onderzoeksagenda, leverde de afgelopen zes jaar vijftien synthetiserende studies op, en nog drie op komst. 'Oogst voor Malta' zorgde daarmee voor belangrijke nieuwe verhalen over ons verleden, een verdere ontwikkeling van de nationale onderzoeksagenda en ook weer voor nieuwe grote vragen. Bert Groenewoudt: "De werkwijze is zeker een succes. De uitdaging wordt nu om Pre- en Post-Malta te combineren en er de nieuwe onderzoekstechnieken van de afgelopen tien jaar op los te laten."

Het is een inmiddels bekend verhaal. Na het verdrag van Malta in 2007 nam de 'commerciële' archeologie een vlucht en verloor de academische archeologie aan kracht. Duizenden rapporten, met een veelal lokaal of regionaal bepaalde invalshoek, en soms een wetenschappelijk gezien twijfelachtig gehalte, zagen het licht. Hun bijdrage aan de nationale onderzoeksagenda was beperkt, hoogstens waren het bouwstenen voor de grote vragen – in de NOaA 2.0 zijn het er 140 – die de Nederlandse archeologiewereld zich nog altijd ten doel stelt te beantwoorden.

Oogst voor Malta

Toen in de Tweede Kamer bezorgde vragen werden gesteld over het niveau van de nationale archeologie en er in reactie daarop structureel budget beschikbaar kwam, besloot de RCE het heft in handen te nemen en zag het project 'Oogst voor Malta' het licht.

Eerst werd onderzocht voor welke gebieden, perioden en thema's in Nederland grote stapels rapporten beschikbaar waren. Vervolgens werd in de nationale onderzoeksagenda gekeken welke belangrijke vragen met deze 'bouwstenen' beantwoord zouden kunnen worden. Die vragen werden daarna 'in de markt' gezet – universiteiten, archeologische bedrijven en gemeenten met een eigen archeologische dienst konden zich aanbieden als projectuitvoerders.

‘Een synthese kan de opmaat zijn naar een museumtentoonstelling of naar publicaties in populairwetenschappelijke media’

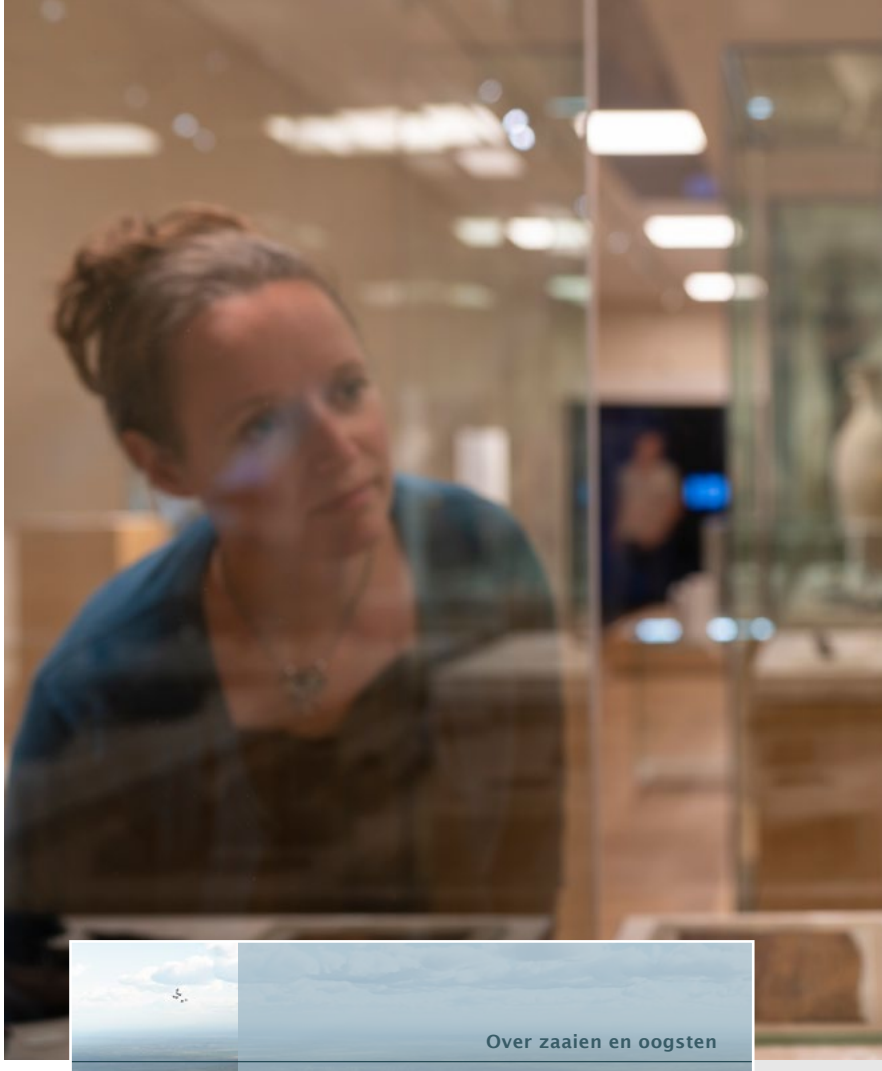

Potentie

Dat heeft tot nu toe vijftien synthetiserende, wetenschappelijke rapporten opgeleverd. Hierin worden tientallen of zelfs honderdtallen rapporten met een thematische, geografische of periode-specifieke samenhang samengevoegd. Ze worden in het bredere kader van de nationale onderzoeksagenda geplaatst en tenslotte geanalyseerd. Elke synthese levert zo een (deel-)antwoord op een vraag uit de nationale agenda op. En roept voor die agenda ook weer nieuwe vragen op.

Deze werkwijze wordt nu zes jaar gevolgd en leverde dus vijftien syntheses op en nog drie op komst. Genoeg reden om tevreden te zijn? Bert Groenewoudt was eerder projectleider NOaA en Oogst voor Malta, nu doet hij onder meer de projectbegeleiding van diverse Oogst voor Malta-syntheses. Hij zegt: “Over de projectmatige aanpak zijn we tevreden. Vroeger hadden soortgelijke bestedingen lang niet altijd het beoogde resultaat, en al helemaal niet binnen de afgesproken tijd. Tegenwoordig besteden we welomschreven en volgens helderde voorwaarden aan, en is aan elk project vanuit de RCE een projectbegeleider verbonden die checkt of alles goed gaat. Ook belangrijk is dat de synthese een publicatie oplevert die de potentie heeft om een breder publiek te interesseren. Een synthese kan bijvoorbeeld de opmaat zijn naar een museumtentoonstelling of naar publicaties in populairwetenschappelijke media.”

Zaaien en oogsten

Twee jaar geleden verscheen het rapport ‘Over zaaien en oogsten’, waarin de eerste twaalf synthetiserende onderzoeken onder de loep worden genomen. Voor deze twaalf studies hadden, zo bleek, 34 syntheseschrijvers gebruikgemaakt van niet minder dan 3646 archeologische basisrapportages. In het rapport zijn de syntheseschrijvers kritisch over de kwaliteitsverschillen tussen die rapportages. In hun ogen worden archeologen, door de commerciële werkpraktijk, steeds meer projectmanagers, wat ten koste

De Peelhelm: Romeinse soldatenhelm van verguld zilver uit de 4e eeuw, honderd jaar geleden gevonden door een turfsteker.

gaat van hun onderzoekersrol. Commerciële motieven wedijveren met inhoudelijke keuzes, met als gevolg oppervlakkigheid, fragmentatie van onderzoek en kennis, routinematig handelen en gebrek aan vernieuwing.
En dat heeft natuurlijk ook z'n weerslag op de kwaliteit van de syntheses.

Groenewoudt onderkent de kritiek. "Maar de oorzaken liggen vooral in hoe het bestel is ingericht. Als RCE kunnen wij daar rechtstreeks niet veel aan doen. Ik wil wel aangeven dat de syntheses echt een positieve impact hebben.
Ze dragen er bij opgravingen aan bij dat er met meer kennis van zaken en op een meer wetenschappelijke wijze wordt gewerkt. Ze worden veelvuldig gebruikt om de NOaA aan te scherpen en hebben voorzichtig een breder bereik. Ik durf de stelling wel aan dat we met de syntheses onze archeologische kennis tot nog toe hebben vergroot en bijdragen aan het niveau van de archeologie in Nederland."

De 15 Post-Malta-syntheses tot nu toe

- **Romans on the waterfront. Evaluation of archaeological interventions (1997-2020) along the Dutch part of the Lower Rhine and Coastal Limes (2021)**
- **Urban farming and ruralisation in the Netherlands (2021)**
- **Ambachtelijke productie in steden (2019)**
- **Drieduizend jaar bewoningsgeschiedenis van oostelijk Noord-Brabant deel 1 en deel 2 (2018)**
- **Het Maasdal tussen Eijsden en Mook, onderzoek naar de bewonings- en gebruiksgeschiedenis (2018)**
- **Paradise Lost, over de vroege prehistorie (2018)**
- **Village Formation in the Netherlands during the Middle Ages (2018)**
- **Huizenbouw en percelering in de late middeleeuwen en nieuwe tijd (2017)**
- **Nieuw licht op donkere eeuwen, overgang naar de vroege middeleeuwen in Zuid-Nederland (2017)**
- **Struinen door de duinen, bewoningsgeschiedenis van het Hollands duingebied (2017)**
- **Uit het juiste hout gesneden, over houten gebruiksvoorwerpen tot 1300 na Chr. (2017)**
- **Farmers, fishers, fowlers, hunters – in Laat-neolithicum tot midden bronstijd (2016)**
- **Vier eeuwen boeren, boerderijen en erven tussen 1250 en 1650 (2016)**
- **Westelijk Noord-Brabant in het Malta-tijdperk, onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis (2016)**
- **Op het kruispunt van vier windstreken, over de geschiedenis van de Gelderse Vallei (2015)**

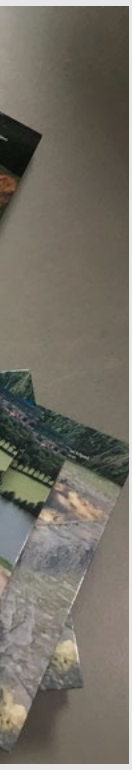

← en ↓ *Opgraving van een negentiende-eeuws scheepswrakje in de Flevopolder bij Zeewolde door jonge archeologen tijdens een fieldschool.*

Verdeling van verschillende indicatoren voor agrarische activiteiten in de stad Alkmaar geplot op de kaart van Van Deventer uit 1560.

Nieuwe mogelijkheden

Intussen ziet Groenewoudt alweer nieuwe mogelijkheden. Hij zegt: “Wat betreft de grote onderwerpen, valt er bij de Post-Malta-rapportages op korte termijn niet meer zoveel te halen. Maar als je kijkt naar wat zich allemaal nog bevindt in de depots, dan heeft Pre-Malta nog een enorme potentie. Daar zijn we met het programma ‘Oude onderzoeken, nieuwe technieken’, dat in feite dezelfde opzet heeft als ‘Syntheses’, eigenlijk nog maar net begonnen.”
Wat Groenewoudt betreft is de tijd rijp om de onderzoeken van Pre- en Post-Malta met elkaar te combineren en daar dan vraaggestuurd nieuwe natuurwetenschappelijke onderzoekstechnieken op los te laten zoals die zich de afgelopen tien jaar hebben ontwikkeld. “Kijk naar ancient DNA-onderzoek en micro CT-scans – die technieken geven een geheel nieuwe dimensie aan archeologisch onderzoek. Daar moeten we de volle potentie van benutten.”

‘Kijk naar ancient DNA-onderzoek en micro CT-scans – die technieken geven een geheel nieuwe dimensie aan archeologisch onderzoek – dat moeten we ten volle benutten’

Casus

Nedergermaanse Limes verdient integraal perspectief

Van synthese tot werelderfgoed

In de zomer van 2021 verscheen de synthese 'Romans on the waterfront. Evaluation of archaeological interventions (1997-2020) along the Dutch part of the Lower Rhine and Coastal Limes'. Een overzicht van de verzamelde gegevens en behaalde kenniswinst van de afgelopen twintig jaar onderzoek naar de Romeinse grens in Nederland. Het verscheen bijna gelijktijdig met de bekendmaking dat de Limes Germanicus nu ook UNESCO Werelderfgoed is.

Het rapport maakt deel uit van het `Oogst voor Malta'-onderzoeksprogramma en onderstreept hoeveel meer we de afgelopen decennia te weten zijn gekomen over de Romeinse Rijksgrens in de eerste 450 jaar na Chr. Maar ook dat er nog heel veel te ontdekken valt en een meer geïntegreerde aanpak wenselijk is.

Volgens het rapport moeten we de onderzoeksvragen over de limes in de NOaA aanscherpen. En moeten we meer werk maken van een gezamenlijke Nederlands-Duitse agenda voor de Nedergermaanse Limes.

En een nationaal Limesplatform zou die integrale aanpak richting kunnen geven. Bijvoorbeeld door erop aan te sturen dat overheden, opdrachtgevers en archeologische bedrijven gerichter wetenschappelijke onderzoekskaders en programma's van eisen formuleren. En door te faciliteren dat nieuwe kennis op regionaal, nationaal en internationaal niveau worden gedeeld. Ook ligt er nog veel nooit gepubliceerd Pre-Malta-onderzoek. We zijn nog lang niet klaar met de Romeinse Limes.

Reconstructie van een Romeinse wachttoren van het kamp Matilo in Leiden.

Er is meer...

Alle in dit magazine genoemde kaarten, web-toepassingen, publicaties – en nog veel meer – uit het programma Kennis voor Archeologie, staan op de website van de Rijksdienst: **www.cultureelerfgoed.nl**. De meeste staan onder 'bronnen en kaarten' of 'publicaties' bij het onderdeel 'archeologie'.

Maar er is meer op deze website te vinden. Bijvoorbeeld over natte, maritieme archeologie in en langs de zee, meren, rivieren en beken. Zoals de Archeologische kaart van het IJsselmeergebied, de Archeologische verwachtingskaart Maasdal, of de Verwachtingskaart uiterwaarden Rivierengebied.

Ook biedt de website voor de archeologische monumentenzorg nuttige informatie over het landschap, zoals de kaarten over veenontginningen, agrarische landschappen of groen erfgoed.

En uiteraard het archeologische informatiesysteem Archis (https://archis.cultureelerfgoed.nl) – de databank met gegevens over archeologische vindplaatsen en terreinen vanaf de prehistorie tot in de nieuwe tijd in Nederland. Ook zijn op de website de databases te vinden met archeozoölogische en -botanische gegevens, BoneInfo en RADAR, en de databank met de resultaten van dendrochronologisch onderzoek.

En natuurlijk is er nog van alles over gebouwd en roerend erfgoed, maar dat is een ander onderwerp.

Ringwalburg De Hunenborg van rond 1050 bij Volthe.

Column

Evaluatie

Bij de afronding van het Programma Kennis voor Archeologie bevinden we ons op een belangrijk maar nog ongewis punt in de ontwikkeling van de Nederlandse archeologie. Immers, de minister heeft gemeld de werking van de Erfgoedwet 2016 op het onderdeel archeologie te willen evalueren. Hoe deze evaluatie uitvalt, weten we nog niet.

Uit haar adviesaanvraag aan de Raad voor Cultuur blijkt dat ze wil weten of de Erfgoedwet het behoud, onderzoek en de beleving van archeologisch erfgoed in voldoende mate borgt. Tegelijk vraagt ze zich af of de zorg voor het archeologisch erfgoed goed tot zijn recht zal komen in het licht van de grote ruimtelijke opgaven van de komende jaren. Dat zijn vragen die raken aan de kern van de archeologische monumentenzorg (AMZ).

Het is hier niet de plaats om een antwoord te formuleren. Uit een reeks van studies in het kader van de evaluatie, blijkt dat het antwoord niet twee keer volmondig 'ja' zal zijn. Er is op verschillende vlakken reden voor (ernstige) zorg. Zo lijkt bijvoorbeeld de sterke marktwerking van negatieve invloed op de kwaliteit van gravend onderzoek. En maakt de grote ruimtelijke druk het onmogelijk om te zorgen voor structureel behoud in situ.

Al voor de inwerkingtreding van de Erfgoedwet, en voor de introductie van het beleidsprogramma Erfgoed Telt, was het voor de betrokken bewindspersoon duidelijk dat ook het Rijk op uiteenlopende wijzen moest bijdragen aan een goed functionerende archeologische monumentenzorg. In de beantwoording van de vragen aan de Raad zal dus ook de rol van de overheid aan bod komen. Zoals de naam van het programma al aangeeft, is Kennis voor Archeologie een belangrijk voorbeeld van een actieve rol van de rijksoverheid. Het advies van de Raad gaat dus ook over 'ons'.

In de doelen, inspanningen en producten van het programma is nadrukkelijk aangesloten bij de behoeften van de verschillende partijen in de AMZ. Het programma bood ondersteuning om te komen tot een efficiënte, effectieve én doelmatige archeologiebeoefening. De producten van het programma zijn, of worden, geëvalueerd met de gebruikers.

Daarbij valt op dat vooral die producten worden gewaardeerd, die te maken hebben met het gestructureerd bij elkaar brengen, en in verschillende vormen verspreiden, van oude en nieuwe data, informatie en kennis. Daarmee komen we steeds beter beslagen ten ijs, daar waar archeologische waarden en ruimtelijke ontwikkelingen bij elkaar komen. We kunnen zo beter nieuwe inzichten over het Nederlandse verleden formuleren en breed toegankelijk maken. En daar gaat het toch om.

Het is juist op deze twee vlakken dat ook sprake mag en moet zijn van publieke financiering en inzet. Ook in de komende jaren kunt u ons daarop aanspreken.

Jos Bazelmans,
Hoofd Archeologie, RCE

Ancient DNA

‘We kunnen nu ook gecremeerd bot analyseren’

Prospectie

Digitale tools geven advies op maat

Syntheses

‘Tijd om Pre- en Post-Malta te combineren’

erwachting

nthese

Kennis vo